МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ЛІСУНОВА Людмила Володимирівна

УДК: 372.874

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬО-ГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

13.00.02 – Теорія та методика навчання образотворчого мистецтва

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник – Антонович Євген Антонович
кандидат педагогічних наук, професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП…….. 3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ……..……. 11
1.1.Ретроспективний аналіз феномену «естетичне сприйняття» у науковій літературі…….……. 11
1.2.Формування естетичного сприйняття в системі фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва.....……..... 33
Висновки до першого розділу ……..…… 55
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ…… 60
2.1 Зміст та структура естетичного сприйняття майбутніми вчителями творів образотворчого мистецтва……..…… 60
2.2 Принципи та педагогічні умови формування естетичного сприйняття у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін…… .. 81
Висновки до другого розділу …… 102
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ …….……. 107
3.1 Діагностика сформованності естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва…….. 107
3.2. Експериментальна перевірка ефективності методики формування естетичного сприйняття студентів педагогічних університетів у процесі фахової підготовки…….. 135
Висновки до третього розділу …… 189
ВИСНОВКИ……. 192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……. 195
ДОДАТКИ……. 215

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі духовного і державного відродження України педагогічна наука веде активний пошук шляхів удосконалення підготовки професійних кадрів. Модернізація фахового становлення майбутнього вчителя образотворчого мистецтва у педагогічному вищому навчальному закладі спрямована на розвиток професійно значущих якостей, серед яких естетичне сприйняття є одним з провідних. Учитель образотворчого мистецтва – це професіонал, який бачить, сприймає, розуміє і створює красу. Працювати і творити за її законами є одним з головних завдань підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності. Значну увагу цим проблемам приділено в базових документах:«Закон України про освіту» (1991), «Про вищу освіту» (2014), Проекті «Концепція розвитку України на період до 2015-2025р.р.», Національна державна комплексна програма естетичного виховання «Вчитель» (2006), «Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України»(2004), «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021р.» та інших нормативно-правових актах, розроблених у контексті Лісабонської Європейської стратегії.

У теоретико-методологічних дослідженнях учених різних галузей знань феномен естетичного сприйняття отримав широке аспектне висвітлення, зокрема в працях *філософів*: Ю. Пушонкової (динаміка форм естетичного сприйняття) [139], О.Наконечної (естетичне сприйняття в контексті сучасного тлумачення культурологічних проблем естетичного) [121], Н.Куражевої (визначення творчості й сприйняття, проблеми співтворчості в сприйнятті художнього твору) [95], В.Блудової (теоретичні проблеми художньо-естетичного сприйняття і задачі естетичного виховання) [26], О.Бурова (гносеологічна природа художнього спілкування) [35], П.Мєзєнцева (аспекти естетичного сприйняття) [116],

Б. Мейлаха (відношення «суб'єкт-об'єкт» у процесі естетичного сприйняття) [113], Р.Інгардена (структура естетичного сприйняття) [68], О.Органової (творчій характер естетичного сприйняття) [124], С.Раппопорта (естетичне сприйняття мистецтва) [142], А.Сохора (питання соціології й естетичного сприйняття мистецтва) [170]. Феноменологічний аспект цієї проблеми досліджували Н. Гартман, П. Флоренський [190,191]. Питанням художньої перцепції й герменевтики присвячені дослідження Ю.Б. Борева [32].

Згідно з *психолого-педагогічними* дослідженнями В. Андрущенко [8] Є.Антоновича [9,10], Б.Ананьєва[5], Р.Арнхейма [11], А. Адаскина [3], В.Борисова [33], П.Блонського [25], Л.Божович [28], В.Бутенка [34], Т.Бабенко [13] , В.Вертегел [40], Л.Виготського [43,44], О.Запорожця [64], І.Зязюна [65, 66, 67], О. Кайдановської [70], М.Кагана [69], М.Кір'ян [80], С.Коновець [83], В.Кузіна [91], Каленюк О. [71,72], О.Леонтьєва [98, 99], Локарьова Г[105], В.Маригодова [110], Н.Миропольської [117], О.Отич [126], Падалка Г. М. [128], Ю.Пастухової [131], О.Рудницької [153, 154], С.Рубінштейна [151], В.Сухомлинського[174,175], Г.Троцко[180], Б.Теплова [178], О.Шевнюк [196], Г.Шевченко [198], О. Щолокової [201, 202], Г.Фєхнера [220], Б.Чижевского[195], П.Якобсона[215]. естетичне сприйняття є синтезом інтелектуально-творчих, емоційно-позитивних та ментальних якостей, які дозволяють розвивати естетичні потреби, уяву, смаки, актуалізувати художньо-творчі здібності, необхідні як митцю-професіоналу, так і педагогу художнього фаху.

У площині фахової підготовки вчителів образотворчого мистецтва було досліджено ряд питань, дотичних до проблеми формування їх естетичного сприйняття, зокрема – моделювання його засобами мистецтва (І. Цой [194], В.Стрілець [173]). Цікавими є дослідження таких педагогів як: Г. Локарьова (інформаційний аспект сприйняття) [105], Т.Міхова (способи продуктивного формування естетичного сприйняття) [120], О.Кайдановська (емоційний аспект формування естетичного сприйняття)

[70] та ін. Проаналізовано дисертаційні дослідження, що акцентують увагу на естетичному сприйнятті природи (І. Ярита) [217], мовлення (І. Філатова) [187], літературно-музичної творчості (Т. Бабенко) [13], в яких звернено увагу на необхідність проектувати альтернативні варіанти структурних компонентів естетичного сприйняття, володіти стратегією створення ідей і стилів його реалізації.

Узагальнення й конкретизація різних поглядів у сфері мистецтвознавства (В. Ванслов [38], Н. Волкова [42], Н. Ростовцев [148, 149], В.Бєда [19], М. Кириченко [77]) показує, що естетичне сприйняття художника-педагога у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін завжди було предметом особливої уваги педагогів-художників.

Однак, не зважаючи на широке вживання словосполучення «естетичне сприйняття» наукове трактування цього поняття вимагає своєї теоретичної конкретизації, зокрема у підходах до підготовки фахівців образотворчого мистецтва. Існують досить суперечливі думки відносно умов, засобів, форм, критеріїв, показників, рівнів естетичного сприйняття, які потребують подальшого уточнення.

Актуальність розробки означеної проблеми дозволили виявити низку існуючих суперечностей між:

– соціальним замовленням суспільства на педагога образотворчого мистецтва і недостатньою сформованістю його естетичних якостей, спрямованих на професійне зростання;

– потужним естетичним потенціалом фахових навчальних дисциплін у педагогічних університетах і недостатнім його використанням у процесі естетичного сприйняття творів мистецтва;

– сучасними вимогами до навчально-методичного забезпечення процесу формування естетичного сприйняття і недостатньою розробленістю цих питань в умовах навчальної діяльності студентів педагогічних університетів.

Актуальність порушеної проблеми, необхідність подолання визначених суперечностей та недостатнє методичне обґрунтування шляхів формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва у педагогічних університетах зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі фахової підготовки»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри фортепіанного виконавства і художньої культури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова і складає частину комплексного дослідження з теми: «Зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів мистецьких дисциплін».Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням Вченої ради Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол №12 від 20.11.2014 року) та узгоджено на засіданні бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №9 від 23.12.2014 року).

Мета дослідження: розробити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови та методику формування естетичного сприйняття у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в умовах вивчення художньо-графічних дисциплін.

Об'єкт дослідження – фахова підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищому педагогічному навчальному закладі.

Предмет дослідження – методика формування естетичного сприйняття вчителів образотворчого мистецтва в процесі художньо-графічного навчання.

Відповідно до мети дослідження визначені такі основні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати історичні передумови та стан розробки проблеми формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в процесі художньо-графічної підготовки.

2. Уточнити сутність, зміст, функції та конкретизувати структуру естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

3. Розробити критерії, показники та рівні сформованості естетичного сприйняття студентів.

4. Дослідити принципові засади та умови формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

5. Розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити поетапну методику формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в процесі художньо-графічної підготовки.

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять філософські ідеї щодо усвідомлення, пояснення і тлумачення категорії «естетичне сприйняття» (І.Кант, М.Бахтін, Ю.Борєв, А.Ухтомський, О.Органова, С.Раппопорт, Є.Шимунек, Р.Грегорі); наукові праці з теорії та методики художньої освіти (Є.Антонович, Г.Бєда, В.Ванслов, Р.Інгарден, М.Волков, М.Кириченко, Б.Неменський, Б.Мейлах, О.Отич, Г.Падалка, М.Ростовцев, В.Ромінець, О.Рудницька, С.Рубінштейн, Г.Шевченко, О.Щолокова, О. Шевнюк, П.Якобсон, О.Смірнова); науково-методичні розробки психолого-педагогічних аспектів естетичного сприйняття (Є.Антонович, Б.Ананьєв, В.Бутенко, Л.Виготський, І.Зязюн, М.Каган, М.Кір'ян, С.Коновець, Н.Костеріна, А.Леонтьєв, В.Маригодова, Н.Миропольська, В.Радкевич, Б.Теплов, В.Стрілець, І.Цой, О.Кайдановська, Г. Локарьова).

Для досягнення мети дослідження й розв’язання поставлених завдань використовувався комплекс **методів дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз філософської, психолого-педагогічної та мистецтвознавчої літератури з метою виявлення різних підходів до

розв'язання проблеми формування естетичного сприйняття та виявлення основних теоретичних положень для створення відповідної методики; метод художньо-історичного аналізу для виявлення еволюції становлення методики естетичного сприйняття; теоретичне та графічне моделювання.

– *емпіричні*: бесіда, анкетування, цілеспрямоване педагогічне спостереження, тестування; педагогічний експеримент з використанням різних діагностичних вимірювань для встановлення рівнів сформованості естетичного сприйняття та розробки методики формування досліджуваної якості у студентів;

– *статистичні*: аналіз та математична обробка отриманих експериментальних даних, що відображено в табличних формах та рисунках для фіксації результатів вимірювань та перевірки ефективності розробленої експериментальної методики.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

– *вперше* визначено педагогічні умови та розроблено поетапну методику формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва, визначено критерії та показники означеної якості; дотримання яких значно інтенсифікує цей процес

– уточнено зміст поняття «естетичне сприйняття вчителя образотворчого мистецтва»:

– конкретизовано структуру естетичного сприйняття майбутнього вчителя образотворчого мистецтва;

– удосконалено методи і прийоми формування естетичного сприйняття в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін;

– подальшого розвитку набула теорія і практика художньо-графічної підготовки вчителів образотворчого мистецтва.

Практичне значення дослідження полягає в ефективності апробації запропонованих педагогічних умов та розробленої поетапної методики формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого

мистецтва; у впровадженні в навчально-виховний процес вищих педагогічних навчальних закладів спецкурсу «Естетичне сприйняття творів мистецтва». Матеріали дисертаційного дослідження можуть служити підставою для оновлення та коригування змісту дисциплін художньо-графічного спрямування, підготовки магістерських робіт, написання підручників і методичних посібників із проблем фахової підготовки вчителів образотвочого мистецтва.

Апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження.

Результати дослідження представлені автором на *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Головні вектори розвитку вищої дизайнерської освіти в контексті Болонського процесу» (м. Харків, 2007р.); «Наука і соціальні проблеми суспільства: освіта, культура, духовність» (м.Харків, 2008 р.); «Українська освіта у часовому часопросторі» (м.Київ , 2009 р.); науково-практичних конференціях молодих учених ХНПУ ім. Г.С.Сковороди (м. Харків, 2012р. 2013 р.); «Педагогіка. Сучасна наука. Новий погляд» (м. Вроцлав, 30.01.2015 – 31.01.2015); XII Міжнародних педагогічно-мистецьких читаннях пам'яті професора О.П.Рудницької (м.Київ, 2015); науково-практичних конференціях молодих учених ХНПУ ім..Г.С.Сковороди (м.Харків, 2008 р.2012-2013р.р.).

Теоретичні положення та практичні результати науково-дослідної роботи впроваджено у навчально-виховний процес Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди (довідка №01/10-370 від 27.10.2015р.); Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (довідка №1268 від 15.05.2015р.); Інституту мистецтв ДВНЗ «Прикарпатського національного університету ім.В.Стефаника» (довідка №15 від 5.06.2015р.); Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Виниченка (довідка №157-н від 26.06.2015р.).

Публікації: За результатами досліджень опубліковано 21

одноосібних наукових праць, 11 з яких надруковані фахових виданнях України, 2 – у міжнародних виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (227 найменувань, з них 9 іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації –273 сторінки, з них177 сторінок основного тексту. Робота містить 13таблиць,11 рисунків, що разом з додатками становить 75 сторінок. (226 сторінок основного тексту).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

1.1. Ретроспективний аналіз феномену «естетичне сприйняття» у науковій літературі.

Найважливішим рушієм існування та історичного розвитку мистецтва є його естетичне сприйняття. Воно забезпечує можливість і здатність людини долучатися до образного змісту художніх творів, допомагає у реалізації її творчої діяльності. Естетичне сприйняття регулює характер та інтенсивність впливу твору мистецтва на реципієнта, розвиває його мотивацію «спілкування» з художнім твором, художні потреби, смаки та інші компоненти естетичної свідомості, значною мірою визначаючи його зміст.

Розвиток здатності до естетичного сприйняття є невід'ємним складником удосконалення мистецької освіти. Відтак пошуки науково обґрунтованої методики фахової підготовки вчителів образотворчого мистецтва неможливі без розкриття теоретичних питань естетичного сприйняття, які зумовлюють успішність залучення особистості до художніх творів, її духовного та культурного розвитку. Вивчення цього феномена спирається на спільні зусилля філософії, психології, естетики та мистецтвознавства, що разом з методичними засадами педагогіки мистецтва спрямовуються на корекцію індивідуального естетичного сприйняття.

У науковій літературі поняття «сприйняття» завжди пов'язують з осмисленням і усвідомленням того, що людина бачить, чує та відчуває. Сприйняття забезпечує можливість і способи прилучення людини до образного змісту художніх творів, відіграє суттєву роль у реалізації творчої діяльності глядача, слухача, педагога мистецьких дисциплін, тому розвиток здатності до художньо-естетичного сприйняття на аматорському

або професійному рівнях є важливим аспектом удосконалення мистецької освіти.

У сучасному філософському словнику «сприйняття» характеризується як психічний процес, котрий визначає «суб'єктивний образ предмета, явища, який безпосередньо впливає на аналізатор або систему аналізаторів», а також як чуттєве відображення предметів і явищ об'єктивної дійсності в сукупності притаманних їм властивостей та особливостей під час їх безпосередньої дії на органи відчуття [186.с. 474].

Джерелом активності особистості як суб'єкта сприйняття є потреба в інформації щодо навколишнього середовища. Ця інформація дається особистості в чуттєвій формі. Початкова картина навколишнього світу складається у людини завдяки функціонуванню психічних пізнавальних процесів, до яких, перш за все, належать відчуття. Вони є першою елементарною формою почуттєвого пізнання зовнішнього світу, відбивають його окремі сторони або якості предметів. Функціональна модальна система відбиття зовнішнього світу представлена у фізіологічному вченні І.Павлова як система аналізаторів, котрі безпосередньо сприймають предмети і передають подразнення корі головного мозку, де відбувається управління периферичними рецепторами. У свою чергу кожний з цих аналізаторів продовжує це ділення без кінця на окремі елементи [127, с.332].

Відчуття в процесі сприйняття виконує дві основні функції:

1. Функцію сигналу, завдяки якій структура об'єкта не розкривається, але ми можемо розрізняти або ототожнювати предмети об'єктивної дійсності;

2. Функцію субстрату структури. В цьому випадку відношення відчуттів в межах образу, даного в сприйнятті, передають нам просторово-часову структуру об'єктів і процесів дійсності .

Само сприйняття складається із безлічі відчуттів, які ніби утворюють його будівельний матеріал. Разом із тим, адекватність сприйняття як

ідеального відбиття не можна вважати фізичною схожістю з образом предмета. Психологи зазначають, що ідеальний чуттєвий образ сприйняття – це суб'єктивна копія об'єктивної реальності, яка має предметний зміст та певну цілісність. Вони трактують його як різновид пізнання та його безпосередню почуттєву сходинку («перцептивну подію»).

У дослідженнях останніх років, зокрема у працях В.Барабанщикова [14,15,16] зазначається, що перцептивна подія реалізує певне пізнавальне ставлення людини до середовища, тому у своєму розвитку вона проходить чотири стадії:

– зародження – виникнення нового пізнавального ставлення, тобто подія знаходиться у формі передіснування, розвиваючись у середині попереднього;

– формування – за допомогою «обертання» передумов і наслідків подія підіймається на більш високий ступінь організації; при цьому нове пізнавальне ставлення наповнюється адекватним інформаційним змістом, диференціюється і стає основним;

– функціонування – подія досягає функціональної зрілості й включається в регуляцію поведінки людини; попередні стадії розвитку події, як і попереднє пізнавальне ставлення, тут зняті.

– перетворення – вичерпне ставлення змінюється новим, подія втрачає актуальність і згортається, її зміст стає передумовою майбутніх подій.

Представлені стадії не мають жорстких меж, вони виростають одна з іншої і онтологічнонерозривні. Їх динаміка виражає цикл розвитку сприйняття, який при безперервній взаємодії суб’єкта сприйняття з об’єктом кожного разу відтворюється на видозмінній основі (пізнавальному ставленні) і приймає форму спіралі. Предметно-смислова організація інформаційного змісту сприйняття забезпечується перцептивною схемою, завдяки якій дійсність сприймається не хаотично, а

як організоване ціле, звуки, які промовляються, зливаються в слова, мазки фарб на полотні – перетворюються у зображення людей або природи [16]. Як зазначає А. Готсдинер, «у процесі відображення сигналів, виникнення відчуттів формуються сенсорні системи, що здійснюють пізнавальну функцію та сприяють пристосуванню організму до впливів зовнішнього середовища» [54].

В «Психологічній енциклопедії» О.М.Степанов позначає сприймання як процес безпосереднього прийому та обробки інформації, тоді як сприйняття — більш узагальнене поняття, що може стосуватись процесу, його результату та інших аспектів цього явища. *Сприйняття* стосується психофізіологічної частини засвоєння інформації [164]. Воно належить до мисленнєвого, інтерпретаційного, емоційного компонентів засвоєння інформації індивідом. Відноситься до того аспекту опрацювання інформації.

Проаналізувавши особливості сприйняття з позицій психології, можна зробити висновок, що особливості перцептивної потреби, установки, ставлення до об'єкта, спосіб сприйняття, чуттєвий досвід характеризують особливісті сприйняття людини.

Розглянемо тепер зміст поняття «естетичне сприйняття». Нагадаємо, що поняття «естетичне» походить від грецького слова aistheticos – почуттєвий і представляє емоційно-почуттєве відбиття ціннісних відносин між людиною і світом, які проявляються в почутті прекрасного, піднесеного, комічного,трагічного тощо.

У своєму історичному розвитку дефініція «естетичне сприйняття» поступово набувала нового змісту та узагальнення. Так, в епоху античності вперше охарактеризував предметно-смислове поле цього феномена Аристотель, який зазначав, що в естетичному сприйнятті відбувається очищення душі від страху та інших подібних афектів й переживання гострої глибокої насолоди від споглядання творів мистецтва [50, с.56]. Треба зазначити, що в цей період філософами найбільш ґрунтовно

розглядались питання в галузі музичного сприйняття. Так, серед мислителів поширеним було підкреслення об’єктивного характеру музичного сприйняття, котрий пояснювався зв’язком звуко-ритмічних комплексів із загальновизнаним усталеним етико-естетичним змістом музики [50, с.136]. Закономірним наслідком цієї теорії, що розкривала вплив музики на духовний зміст суб’єкта сприйняття, стало вчення про етико-моральну функцію музичних творів, розуміння того, що різні співвідношення музичних тонів і ритмів викликають неоднакові естетичні реакції особистості й можуть привести до відповідних виховних результатів. На спаді стародавнього світу Плотін підкреслював превалювання емоційного начала в естетичному сприйнятті. За його переконанням – красу світу уздріє той, хто має красу в собі.

В епоху середньовіччя були виділені окремі риси цього поняття. Наприклад, Ф. Аквінський та М. Фічино стверджували, що людина знаходить утіху в красі речей, що краса сприймається тоді, коли відповідає певній ідеї, тому переносили акцент з духовної краси на чуттєву [50, с.159; 213]. Натомість Л. Альберті стверджував, що споживачеві краси потрібна тільки душевна піддатливість [50, с.39].

В епоху Відродження поняття «естетичне сприйняття» продовжувало досліджуватись. Так, Леонардо да Вінчі уподібнював погляд художника його душі. Він вказував на те, що для сприйняття краси потрібна не тільки краса об'єкта, а й особлива спроможність суб'єкта [50, с. 114-115]. Разом з тим Р.Декарт і А. Дюрер вважали, що критерій сприйняття краси повинен відповідати ступеню загального задоволення [50, с.195].

У Новий час це поняття розглядалося дослідниками вже в динаміці його функціонування. Зокрема В. Гравіна твердив, що естетичне опановується розумом споживача в динамічному переживанні [50, с.286]. А. Шафтсбурі вказував на зв'язок динаміки сприйняття краси зі здатністю відчувати добро і називав таке сполучення моральним почуттям [50, с.254]. Таким чином відчуття прекрасного у поєднанні з відчуттям піднесеності

означали для нього те, що нині зветься естетичним сприйняттям. І. Кант [75] називав естетичне сприйняття задоволенням, яке вільне від усякого інтересу, і є безкорисним.

На існування двох головних компонентів осягнення мистецьких творів – безпосередньо емоційного та інтелектуального, вказували Г. Гегель та Й. Гете. У своїх наукових розробках вони зазначали, що залежно від індивідуальних особливостей реципієнтів процес сприйняття відбувається або як раціональний аналіз конструкції твору, або повністю поринає у стихію безпосереднього почуттєвого контакту з ним (47.с. 293). Так, Й. Гете виділив три типи естетичного сприйняття:

1. Насолоджуватися красою, не міркуючи.
2. Оцінювати не насолоджуючись.
3. Оцінювати, насолоджуючись і насолоджуватися розмірковуючи.

Саме третій тип, адекватний природі естетичного сприйняття, Гете відніс до такого, який дозволяє суб'єкту засвоїти все багатство художньо-етичних переживань і естетичного сприйняття [49].

Вагомий внесок у дослідження естетичного сприйняття зробили В. Вундт, Н. Гартман, Д. Гатшальк, Ж. Дьюї, Р. Інгартен, Т. Ліппс, С. Лангер, Ж. Марітен, Ф. Ніцше, Е. Понофський, Г. Рід, Г. Фехнер, які розробляли його в межах символічного, феноменологічного, психологічного та психоаналітичного напрямків.

Привертає увагу концепція Р. Інгардена, який визначив цілісну структуру естетичного сприйняття. На його думку, вона складається з трьох фаз, у яких емоції й естетичне почуття відіграють провідну роль. Ці фази він розподілив таким чином:

- перша фаза – зацікавлення суб'єкта певними якісними ознаками об'єкта і формування попередньої емоції;
- друга фаза – аналіз сприйнятих якісних ознак об'єкта суб'єктом і доповнення їх роздумами і думками суб'єкта;

• остання фаза – об'єднання сприйнятих ознак об'єкта і своїх вражень від об'єкта в одне ціле. Велику увагу він приділив формуванню попередньої естетичної емоції, за якою суб'єкт починає проявляти певну емоційну збудженість та інтерес до естетичного об'єкта сприйняття [68].

Основою емоційно-чуттєвого пізнання дійсності є естетичне сприйняття, яке, за переконанням О. Леонтьєва, «перевершує за своїм багатством відносну недостатність особистісного досвіду» [98].

У цьому зв’язку доречно пригадати думку Г.Плеханова, згідно з якою почуття, викликані поєднанням кольорів або форм предметів, асоціюються з досить складними ідеями, тому більшість таких форм і сполучень здаються нам красивими лише завдяки цим асоціаціям. Лінія, квадрат, куля чи будь-який чистий тон кольору взяті окремо не дають естетичного враження, саме тому, що тут менше, ніж у композиційно-смисловому випадку йдеться про асоціативність, розвиток інтелектуальних здібностей і фантазії [134].

Як зазначив Т.Рибо, якщо від простого відчуття ми переходимо до естетичного сприйняття, то безпосередній неестетичний фізичний вплив не підлягає сумніву: він виявляється в розподілі кольорів, у явищах контрасту, у формах і контурах деяких ліній. У природженій любові до симетрії, правильності, в ритмі, мірі, такті, у сприйняті гармонії і дисонансу людина переживає художньо-естетичне. Лишається завжди незаперечним, що естетичне почуття обов’язково пов’язане з фізіологічними умовами. Естетичні емоції, не зважаючи на їх суто біологічну основу, вважає дослідник, інтенсивно видозмінюються і стають більш духовними. Все, що відбувається в організмі в процесі естетичного сприйняття, стосується субстанції духу – нервової організації суб’єкта [146].

Зауважимо, що починаючи з праць Ф. Ніцше, виник новий, постклассичний етап у розробці естетичних категорій, зокрема й у пізнанні змісту поняття «естетичне сприйняття». В цей час відбувається

переоцінка естетичних цінностей, яка здійснюється під знаком постнекласичної естетики. При цьому значної трансформації, перетворень практично не відбувається у загальних уявленнях естетичного сприйняття як предмета естетики. Але межі предметності, цілісності, константності, вибірковості в осмисленні цього поняття розмиваються. Набувають певного змісту паракатегорії нонкласики (наприклад, артефакт, інтертекст, віртуальна реальність тощо).

Перспективні розробки щодо внутрішніх рушіїв та умов формування художньої перцепції, яка передбачає високий ступінь вихованості суб'єкта сприйняття, містяться у фундаментальних працях М.Бахтіна, Ю.Борєва, Л. Виготського, М.Кагана, Б.Мейлаха, О.Органоватової, С. Раппопорта, С. Рубінштейна.

Поняття естетичного сприйняття дослідники (вчені) визначали як процес відбиття предметів і явищ дійсності в мистецтві у всьому різноманітті їх властивостей, зокрема й естетичних, які безпосередньо впливають на органи чуттів. В їх наукових дослідженнях естетичне сприйняття представлено як синтез естетичного (чуттєво-емоційне сприйняття) і художнього (розуміння законів створення творів мистецтва), тобто естетичне сприйняття представлено результатом емоційно-естетичного враження від художньої ідеї, на основі розуміння законів виникнення прекрасного, величного, комічного, низького в мистецтві. Науковці також підкреслювали, що естетичне сприйняття має сенсорний та духовний характер, хоча і виявляється через певні людські органи почуттів – головним чином через візуальні й адитивні.

Так, С. Раппопорт у своїй праці «Від художника до глядача» наголошував, що естетичні емоції і переживання мають яскраво виражену соціальну природу; будучи позитивною реакцією на потреби людства, вони піднімають людину на вищий щабель соціальності. Учений дійшов висновку, що естетичні емоції наповнюють естетичне сприйняття особливою радістю, приносять особливе, надзвичайно глибоке

задоволення, загальний підйом. З урахуванням цих думок учений виділив три фази естетичного сприйняття художнього твору:

– на першій – передкомунікативній фазі – формується художньо-психологічна настанова – очікування радості, насолоди від спілкування з мистецтвом;

– на другій – комунікативній фазі – складаються психофізіологічні, ідеомоторні і «сугестивні» шари естетичного сприйняття, в яких відбувається синтез спостережень і переживань у цілісну модель дійсності;

– на останній – посткомунікативній – виникають власні роздуми глядача, читача, слухача про життя і оцінку навколишнього світу. Це фаза формування підсумкових ідей, оцінок, установок [142].

Естетичне сприйняття творів мистецтва ґрунтовно досліджував Ю.Б. Борєв, відзначивши три його типи.

1. Перший тип трактується класичною естетикою так, що явище дійсності або твір мистецтва тотожний самому собі, відтворюючи усталений зміст.

2. Другий тип характерний для рецепторної естетики: твір не дорівнює собі, його зміст по-різному розкривається і залежить від історичного типу суб'єкта. Сприйняття особистості має історичну, групову, індивідуальну і ситуаційну обумовленість. Проте мінливість смислу відкриває шлях до суб'єктивізму та свободи в прочитанні твору або розумінні явища дійсності.

3. Третій тип виходить із концепції рецептивної естетики в межах варіативності твору мистецтва. Так, твір мистецтва не дорівнює собі, його смисл історично мінливий завдяки «діалогу» тексту і читача. Мінливість смислу твору мистецтва визначається історичним, груповим й індивідуальним досвідом читача. Однак, у тексті міститься стійка програма ціннісних орієнтацій і смислу. Це програма інваріантна і забезпечує рухоме, але не довільне прочитання смислу, яке змінюється відповідно до

типу реципієнта, але залишається в стійких межах визначених самим твором або явищем дійсності [32, с.608].

Ю. Борєв зазначав, що естетичне почуття і естетична насолода є законом естетичного сприйняття; при цьому вчений підкреслював, що остання є специфічним афектом мистецтва, гарантом і показником того, що вона утверджує людину як самоцінну особистість. Творча активність естетичного сприйняття прямо пропорційна інтенсивності естетичної насолоди – вищого прояву естетичного почуття.

Важливою особливістю естетичного сприйняття дослідники вважають емоційну сферу, наголошуючи на важливості емоційної зрілості особистості, яка включає, з одного боку, повноту її особистісного життя, з іншого – досить високий рівень соціалізації. Взаємозв'язок цих двох якостей емоційності й призводить до «олюднення» особистості.

У цьому контексті згадаємо А. Канарського, який зазначав: «Намір людини звернутися до суб'єктивного, зокрема до чуттєвого акту, є цілком мотивованим. Адже досконаліть, завершеність розвитку естетичного полягає не в тому, що воно існує як щось предметно застигле, статичне, природне, а втому, що воно впливає на людину, присвоюється нею, в результаті – визначається самовідчуття людини» [74].

На духовному характері сприйняття (кольору, звуку), яке виявляється через органи почуттів, зосереджує увагу також Е. Шимунек. Автор резюмує: мати здатність до естетичного сприйняття – означає мати і набуту в процесі виховання здатність до внутрішньої уяви, до внутрішньої репродукції [200, с.40]. Вчений підкреслює, що з двох видів діяльності – матеріально-виробничої і духовно-практичної – поняття «естетичне сприйняття» входить до естетичної діяльності (духовної), яка включає художньо-творчу (створення творів мистецтва), художньо-рецептивну (сприйняття творів мистецтва), духовно-культурну і теоретичну (створення естетичних концепцій і поглядів, вироблення суджень і оцінок) [199].

Продовжуючи дослідження в цьому напрямку, К. Абинадзе простежив еволюційний шлях від початкової емоції до почуття під час естетичного сприйняття. На думку автора цього підходу, ланцюжок в естетичному сприйнятті є таким: початкова емоція суб'єкта при сприйнятті об'єкта, естетичні переживання і, естетичне почуття на завершальному етапі естетичного сприйняття говорять про велике значення естетичних емоцій і почуттів у цьому процесі. Дослідник зосередив увагу на тому, що естетичні почуття є якісно вищими за первинні естетичні емоції [1].

Закономірних висновків стосовно цього явища доходить у своєму досліджені В. Бичков, наголошуючи, що загалом процес естетичного сприйняття, який характеризується свідомо-несвідомою налаштованістю суб'єкта, можна поділити на чотири фази:

1) початкова фаза – естетична настанова;
2) фаза *первинної емоції* – радісне чекання подальшого розвитку контакту з об'єктом в духовному напрямку;
3) центральна фаза активного споглядання і переживання суб'єктом об'єкта – *духовна фаза;*
4) четверта фаза – суто духовна, де об'єкт переживає вищу естетичну насолоду – фаза катарсису (очищення) [36, с. 170].

Одним з найважливіших аспектів поняття «естетичне сприйняття» вчені вважають діалогічність, тобто «суб'єкт-об'єктні», «об'єкт - суб'єктні» та «суб'єкт-суб′єктні» відносини. У питанні про сутність і специфіку процесу естетичного сприйняття проблема суб'єкта і об'єкта є вихідною. Вона вважається однією з головних у філософських, мистецтвознавчих, психологічних і педагогічних дослідженнях. Вчені зазначають, що в якості естетичного об'єкту може бути будь-який об'єкт матеріального і духовного світу, який сприймається естетично-почуттєво, а в якості естетичного суб'єкту виступає носій естетичної активності – реципієнт, котрий естетично-почуттєво сприймає об'єкт дійсності.

Відповідно до їх переконань, тлумачення естетичного сприйняття мистецтва винятково за типом об'єкт-суб'єктного відношення, за яким твір мистецтва є абсолютно статичним і завмерлим, а духовна активність виходить від суб'єкта сприйняття, є однобічним і застарілим. Дослідники роблять висновок, що твір мистецтва не можна зводити до матеріального носія деякого змісту, бо в ньому втілений результат духовної творчої діяльності автора, який засвоюється, «привласнюється» сприймаючим суб'єктом.

Отже, твір мистецтва наділяється деякими рисами суб'єктності, тому відношення між реципієнтом і твором мистецтва набувають подвійного характеру: одночасно суб'єкт-об'єктного і суб'єкт-суб'єктного. Цю особливість М. Бахтін назвав «діалогізмом» [18]. Вказуючи на момент «діалогічності», «суб'єкт-суб'єктності» у відношеннях між тим, хто сприймає і твором мистецтва, вчений мав на увазі явище «оживлення», «одухотворення», емпатії, і наголошував на тому, що суб'єкт естетичного ставлення є творцем естетичного об'єкту.

У роботі «Специфіка естетичного сприйняття» О. Органова [124] звертає увагу на те, що найважливішою особливістю художньо-естетичного сприйняття, пов'язаною з його творчим характером, є специфічна активність суб'єкта сприйняття. Дослідниця наголошує на домінуванні соціальної функції естетичного сприйняття художнього твору, яка виражається в почуттєво-конкретній формі й залежить від естетичних потреб особистості. Автор пов'язує естетичне сприйняття особистості з естетичним ідеалом, який для кожної людини може бути своїм. У реальному процесі сприйняття навколишня дійсність впливає найперше на суб'єкт. Активність його полягає в тому, що в ньому відбивається об'єкт відповідно до потреб і цілей суб’єкта. Цю особливість дослідниця пояснює тим, що особа, яка сприймає художній твір, є співавтором, що виникають у її свідомості художніх образів. В результаті вона робить висновок, що естетичне сприйняття є процесом співтворчості.

Почуттєва модальність в естетичному сприйнятті дійсності розкривається переважно у двох видах: зоровому і слуховому. Кожна з них робить свій внесок і має свою емоційно-почуттєву «питому вагу» в цілісному естетичному сприйнятті. Сумісність їх – синестезія – є основою формування емоційно-почуттєвого образу естетичного як цілого. Саме почуттєво-емоційна сфера естетичного сприйняття дійсності, емоційна реакція є «стрижнем» естетичного сприйняття.

Слушний висновок О. Органової є важливим для нашого дослідження, оскільки одним із актуальних напрямів модернізації професійної діяльності вчителя образотворчого мистецтва є формування творчого аспекту естетичного сприйняття. Світ, який він сприймає, відрізняється від повсякденного побутового бачення елементами і характером їх системного взаємозв'язку. Естетичне сприйняття, як цілісне відбиття явищ дійсності, є вихідним етапом пізнання дійсності і володіє великим образним творчим потенціалом [126, с.164].

На складний зв'язок суб'єкт-об'єктних і об'єкт-суб'єктних відносин звертали увагу психологи Б. Ананьєв, Л. Виготський, А. Леонтьєв, С. Рубінштейн, А. Ухтомський, Ж. Бодрієр та інші. Так, Л. Виготський у праці «Психологія мистецтва» вказував на те, що художній твір діє по-різному на різних людей і може привести до зовсім різних результатів і наслідків [44, с.35]. Вчений вважав, що об'єктом вивчення повинен більшою мірою бути сам твір мистецтва, бо переживання суб'єкта приховані у несвідомому компоненті свідомості.

Визнаючи момент емпатії, «проникнення» в художню форму, вчений не заперечував можливість емпатійного проникнення реципієнта в особистість автора художнього твору. Пильну увагу дослідник зосередив на понятті «естетичне почуття». На його думку, повсякденні емоції можуть бути позитивними і негативними (завдають біль, породжують страждання). Натомість естетичні почуття завжди позитивні. Незважаючи на те, що в мистецтві відображені й трагічні події, ці твори приносять глибокий

душевний підйом. У своїй праці «Психологія мистецтва» Л.Виготський назвав таке явище «катарсис» (очищення), тому що в результаті бурхливої сили почуттів «розумні емоції» збуджують і оновлюють людину.

Відомий психолог А.А. Ухтомський вказував на багатозначність естетичного сприйняття, яку пов'язував винятково із сприйняттям суб'єкта і підкреслював необхідність підвищення естетичної культури особистості в цьому процесі.

У своїх дослідженнях Д.Н. Узнадзе наголошував на тому, що настанова є тим базисом, на якому відбувається тлумачення, осягнення художнього твору. Внутрішня налаштованість особистості на той або інший вид чи жанр мистецтва, особливості, властиві твору, з яким їй належить ознайомитися, значною мірою будуть сприяти повноцінності естетичного сприйняття людини. У свою чергу і саме естетичне сприйняття формує в особистості нове ставлення до мистецтва, змінює сформовану раніше настанову, і в результаті відбувається взаємний вплив настанови і художньо-естетичного сприйняття [181, с.35, 185].

Неоднозначність результатів процесу естетичного сприйняття спробував пояснити П. Якобсон, вказуючи на різний ступінь осягнення особистістю закладеної у творі мистецтва художньої ідеї [215, с.9]. Зокрема, він зауважив, що важливим моментом, який детермінує характер естетичного сприйняття, є культурний рівень людини, завдяки якому відбувається об'єктивна оцінка дійсності і мистецтва, уміння висловити своє розуміння явищ мистецтва.

Постійне спілкування з мистецтвом формує у особистості здатність оцінювати твори різних епох і народів, обгрунтовувати свою думку і робити змістовний відгук, що збагачує духовний світ людини. Такий стан може викликати тільки справжній витвір мистецтва. Сприймаючи художньо-естетичні цінності, особистість набуває емоційно-почуттєвого досвіду, збагачує, підвищує свою духовну культуру. Естетичні почуття впливають на здатність особистості відчути душевне очищення - катарсис,

і в цьому полягає особлива радість, радість незвичайного пізнання, що з'являється в процесі художнього сприйняття.

Отже, естетичне сприйняття і рівень готовності до нього стимулюють і активізують один одного. П. Якобсон зауважує, що окремі елементи художнього твору в процесі сприйняття з'єднуються у вигляді певних частин закінченого твору і укладаються в систему образів. На думку автора, естетичне сприйняття особистості може проходити кілька етапів -«сходинок» Перший етап - початкове осмислення твору: які предмети зображені, дійові особи, взаємовідносини між персонажами тощо. Другий етап - споглядання твору, осягнення чуттєвої стихії предмета. Наступний етап – художньо-естетичне сприйняття образу художнього твору, осягнення його сутності. Саме на третьому етапі виникає повне осмислення художньо-естетичного сприйняття: тут художнє пізнання доходить вже до найвищих щаблів, оскільки в акт сприйняття, в процес осягнення твору включається вся людська особистість з її світоглядом, ідеалами, моральними почуттями, ставленням до життя [215].

Психологи виділяють різні емоційні етапи розвитку особистості. Зокрема О. Леонтьєв зазначив, що в ході свого розвитку емоції диференціюються і утворюють в людині різні види, які відрізняються за психологічними особливостями і закономірностями свого протікання [98, 99]. В естетичному сприйнятті повною мірою виявляються емоційно-почуттєві властивості естетичної свідомості, а саме:

1. Емоційно-почуттєва модальність у художньо-естетичному сприйнятті розкривається переважно у двох видах: зоровому і слуховому. Кожна з них робить свій внесок і має свою емоційно-почуттєву «питому вагу» в цілісному естетичному сприйнятті. Сумісність їх є основою формування емоційно-почуттєвого образу естетичного як цілого.

2. Інтенсивність емоційного почуття як якісна модальна характеристика естетичного сприйняття має різні міри вияву. Це зумовлено тим, що вихідна головна умова виникнення емоційно-

почуттєвого образу в суб’єкті естетичного сприйняття – це мінлива взаємодія об’єктів зовнішнього світу з органами чуття суб’єкта і його поведінкою в навколишньому середовищі.

Вивчаючи процес естетичного сприйняття, Б. Мейлах розширив співвідношення поняття «суб'єкт-об'єкт». Він зауважив, що зміст твору завжди зіставляється з життєвим досвідом і пов'язується з асоціаціями, які властиві суб'єкту сприйняття, залежно від контексту соціального середовища і від певної ситуації, в якій відбувається акт сприйняття.

На думку вченого, в результаті естетичного сприйняття особистістю твору мистецтва в свідомості формується сприйнятий художній образ, в тій або іншій мірі відповідний тому, який створив художник і який залежить від глибини проникнення особистості в творчий задум цього художника. Великого значення тут набуває здатність до асоціативного мислення – фантазії та уяви. Спочатку відбувається осягнення жанру, творчої манери автора, потім – системи образів, основної ідеї, закономірностей реального життя і тих протиріч, які знайшли відображення у творі. [113].

Продовжуючи розробляти цю проблему, Є.Жердєв обґрунтовує: художній або декоративний твір має для тих, хто сприймає особливу, пізнавальну цінність. Будь-який об’єкт, на який падає промінь художнього пізнання, виступає в його світлі не як річ у собі, а як річ олюднена, одухотворена, соціально значима, тобто цінність. Саме цінність буття виявлялася предметом художнього пізнання [63].

На те, що процес сприйняття проходить одночасно у двох напрямах: ідейної одухотвореності (свідомого) і несвідомого рівня психіки вказував С. Ейзенштейн. Він відзначав, що дія твору мистецтва будується на тому, що в ньому відбувається одночасно подвійний процес: стрімке прогресивне піднесення по лінії вищих ідейних сходинок свідомості і одночасне проникнення через будову форми в шари найбільш глибинного почуттєвого мислення [204, с.120 - 121]. В роботі «Монтаж» видатний

режисер дав яскраву характеристику естетичного сприйняття. На його думку, творчість реципієнта відносно несамостійна, вона «вторинна» (як і творчість актора), але одночасно і «первинна», оскільки психологія відтворення образу є неповторною.

Ця думка є наскрізною у К.С.Станіславського, котрий підкреслював: «Потрібна душевна зосередженість, без якої не може відбуватись процес художньо-естетичного сприйняття, а, отже, і сприйняття перших вражень. Потрібно вміти створювати в собі той настрій, який активізує артистичне почуття, розкриває душу для сприйняття свіжих, незайманих вражень. Потрібно вміти віддавати себе цілком у владу перших вражень» [171]. Зауваження К.Станіславського про надсвідомість як найвищу концентрацію емоційно-духовних сил людини при народженні продукту творчості пов’язано з художньо-естетичним способом осягнення світу і виходом за межі повсякденного сприйняття.

Узагальнення цих досліджень дозволяє зробити висновок, що естетичне сприйняття відрізняється своєю складністю, особливістю якої є взаємодія перцептивних та інтелектуальних, чуттєвих та раціональних, репродуктивних та творчих інтуїтивних та свідомих процесів. Воно відбувається у комплексі відчуттів, уявлень, асоціативного мислення та багатьох інших компонентів психічної діяльності. За словами В. Максимова, «немає жодної категорії психології, яку можна було б обминути, говорячи про сприйняття мистецтва як цілісний процес» [108].

Наведений вислів дає можливість зрозуміти внутрішню організацію художньо-пізнавального процесу, результат якого характеризується поняттям «культура естетичного сприйняття», тобто розвиненої у суб’єкта здатності осягнути, емоційно пережити і осмислити те, що сприймається. Для позначення цього високого рівня пізнання мистецтва вчені використовують поняття «сприйняття-мислення» та «переживаня-усвідомлення». В цьому випадку звернено увагу на органічний зв'язок

інтелектуально-логічних і емоційно-інтуїтивних актів художньо-пізнавальної діяльності.

Водночас з тим учені наголошують і на необхідності враховувати такі важливі ознаки естетичного сприйняття як його адекватність художньому твору (об'єктивний критерій) та індивідуальна неповторність (суб'єктивний критерій). Звідси стає зрозумілою роль почуттєвого чинника у процесі естетичного сприйняття, а саме художніх емоцій, які, на думку Л.Виготського, складають суть «розумних емоцій» [44].

Кожний мистецький твір автор замислює як об'єкт сприйняття і завдяки цьому він певною мірою «програмує» індивідуальні особливості перцептивних реакцій його споживача. Принципове значення має те, що реципієнт засвоює і відновлює у своїй свідомості задане митцем бачення світу, авторські переживання та ін. Оскільки твір охоплює і трансформує найважливіші сторони дійсності, його вплив на особистість виявляється досить глибоким [202].

Безумовно, кожний художній твір допускає різні варіанти розуміння, оскільки його сутність вимагає максимально повного вираження думок суб'єкта, який його сприймає. Отже доходимо висновку, що сприйняття художнього твору є творчим самовираженням. Поза цим глибоким пізнанням твору не може відбуватися передача мистецького задуму.

Про творчий характер сприйняття, його спорідненість діяльності митця свідчить те, що обидва процеси залежать від об'єкта інформації. У митця – це навколишній світ, а у того, хто сприймає – твір мистецтва. Спільність проявляється і в тому, що інтерпретація та оцінка цих об'єктів позначається на характері діяльності обох суб'єктів, адже явища реальності так чи інакше впливають на діяльність митця, а вплив мистецького твору на реципієнта проявляється через отримання й усвідомлення емоційних вражень. Проте творчість митця і співтворчість того, хто сприймає розрізняються між собою за кінцевим результатом. Глядач не створює принципово нових художніх цінностей. Процес його

сприйняття відбувається у зворотному напрямку – від твору мистецтва до розуміння закладеної в ньому ідеї, а творча активність сприйняття передбачає лише суб'єктивне співпереживання та утворення певних асоціацій.

У зв'язку з тим, що активність глядача може бути різного рівня (від елементарного збудження до фіксування сюжету твору та його художнього задуму), її градація дозволяє виявити творчий компонент художньо-пізнавальної діяльності. Характеристикою цього компонента виступає адекватність сприйняття та індивідуальне ставлення до твору мистецтва. Зазначимо, що педагогічне значення адекватності сприйняття у вирішені мистецької освіти полягає втому, що художня мова в процесі навчання стає зрозумілою і доступною, і це дозволяє спілкуватися з високим професійним мистецтвом.

Ще одним важливим аспектом естетичного сприйняття мистецьких творів є їх розуміння. Зазначимо, що у сфері образотворчого мистецтва ця проблема майже не розглядалась. Це пояснюється тим, що зміст цього поняття у педагогіці мистецтва до останнього часу залишався досить невизначеним. Деякі автори навіть вважали недоречним вживати означене поняття у контексті мистецької освіти. При цьому традиційно звертали увагу на семантичне значення художньої мови, жанрово-стильові особливості твору, історичні відомості про автора тощо. Тобто в центрі уваги науковців був перш за все його мистецтвознавчий аналіз, натомість суб'єктивне глибинне осмислення творів образотворчого мистецтва залишалось поза увагою педагогів.

Нові ракурси розв'язання цієї проблеми відкрив особистісно-зорієнтований підхід, який акцентував увагу на необхідності ставлення педагога до учня як до відповідального суб'єкта власного розвитку, виявлення його творчих можливостей. Відповідно набуло поширення тлумачення поняття «розуміння» як процесу особистісного пошуку художнього смислу, вираженого у формі символічних значень мистецького

твору. Стало загальновизнаним, що сутність розуміння становить співвідношення системи знань суб'єкта сприйняття та нової інформації, яку він отримує.

З урахуванням цих положень структура художньо-естетичного сприйняття і етапи його формування повинні враховувати ознаки її адекватності та неповторної індивідуальності. До них належать ступені осягнення художньої образності (емоційно-естетичний відгук, оцінка засобів виразності, асоціативна активність, естетична насолода, розкриття змісту, форми та ін.) При цьому необхідно мати на увазі, що виділення цих складових є досить умовним, оскільки комплексний процес сприйняття не розпадається на окремі частини, а вбирає в себе усі їх особливості.

У руслі цих досліджень О. Рудницька виділяє структуру художнього сприйняття, яка передбачає відповідний зміст педагогічної роботи і складається з трьох основних етапів:

1) перед комунікативний етап ознайомлення з різними видами, стилями і жанрами художньої творчості, пробудження інтересу до них;

2) комунікативний етап педагогічного стимулювання процесів переживання, розуміння й оцінки художніх явищ в умовах педагогічної взаємодії;

3) посткомунікативний етап закріплення післядії отриманої художньої інформації, її впливу на духовний світ реципієнта, що виходить за межі сприйняття конкретного твору. [153,с. 50.]

Формування у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва естетичного сприйняття найбільш продуктивно і цілеспрямовано може відбуватися за умов опори на культурологічний, аксіологічний та особистісно-орієнтований підходи.

Застосування культурологічного підходу обумовлюється тим, що навчання у процесі фахової підготовки студентів доцільно трактувати у ракурсі цілісної художньої культури, яка розвивається і функціонує за

особливими законами. Завдяки культурологічному підходу в освітньому процесі зберігаються культурно-історичні та етносоціальні цінності, а також формуються особистісні компетенції, які містять інтелектуальну, емоційну та моральну складові (за О. Щолоковою) [202].

У змісті фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва застосування культурологічного підходу може відбуватися на декількох рівнях, зокрема на загальнотеоретичному, в якому феномен художньої культури розкривається в історичному вимірі та типологічних особливостей національних культур, а також в контексті вивчення фахових дисциплін, що уможливлює ознайомлення студентів з особливостями художньої мови різних мистецтв та їх виражальними засобами. Впровадження різнобічних культурологічних знань дозволяє сформувати у них відповідні художні уявлення та естетичні цінності, сприяючи підвищенню загальнокультурної та фахової компетентності.

Використання аксіологічного підходу в системі фахової підготовки вчителів образотворчого мистецтва зумовлюється специфікою їх майбутньої професійної діяльності, яка спрямовується на розкриття смислу й значущості творів мистецтва. У зв’язку з цим аксіологічне ставлення до художніх творів та орієнтація у світі духовних цінностей стають підґрунтям для особистісного художньо-педагогічного світогляду. Аксіологічна спрямованість навчального процесу дозволяє спрямувати його в комунікативну, діалогічну та пізнавальну площини, реалізувати та підтримувати емоційне сприйняття творів мистецтва [167].

Запровадження особистісно-орієнтованого підходу у фаховій підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва доцільно розглядати у двох векторах: особистісно-відокремленого і особистісно-центрованого навчання. Застосування першого зумовлено тим, що інтерпретація творів студентами спирається на чужі інтерпретації, зроблені митцями або критиками, і які стають джерелом мистецько-педагогічної освіти. Іноді такі інтерпретації розкриваються у вигляді застарілих догм,

що не дозволяє подивитись на твір з сучасних позицій, розкрити його значення для сьогодення. При цьому кожна відповідь студента регламентується, а його особистісний інтерес не враховується [53].

На відміну від особистісно-відокремленої, особистісно-центрована спрямованість навчання ґрунтується на педагогічній взаємодії. На перший погляд ці поняття не відрізняються побудовою навчального процесу. Але, якщо в особистісно-орієнтованому процесі студент виступає не суб'єктом, а об'єктом педагогічного впливу, то в особистісно-центрованій освіті відбувається діалог повноправних суб'єктів взаємодії. У такому навчанні навчальний матеріал співвідноситься з досвідом студента, стимулюється його інтерес до тих проблем, які ставали предметом роздумів митця. Тим самим вирішується питання олюднення навчального матеріалу, розвиток у студентів емоцій та інтелекту. Впровадження такого підходу передбачає застосування проективних, дослідницьких, дискурсивних способів організації навчальної діяльності.

Отже, результатом аналізу філософських, мистецтвознавчих, психологічних та педагогічних досліджень з проблеми формування естетичного сприйняття можна вважати висновки, що цей феномен є інтегрованою якістю. Він включає художні інтереси, уподобання, смаки, котрі зумовлюють характер спілкування з творами мистецтва. Розуміння творчого характеру естетичного сприйняття дозволяє свідомо підходити до фахової підготовки студентів педагогічних університетів, спонукає до пошуку нових, ефективних засобів передачі знань, умінь і навичок, а також активізації духовно-практичної діяльності майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

1.2 Формування естетичного сприйняття в системі фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Гуманітаризація педагогічної освіти охоплює не лише питання відповідності змісту навчання певному обсягу гуманітарних, соціальних і фахових дисциплін, а й застосуванням технологій, котрі забезпечують їх вивчення як засобу культуротворчого формування особистості. Тому не дивно, що докорінні зміни, які відбуваються у нашій країні, висунули комплекс нових вимог до педагогічної діяльності, зокрема естетизації освіти, посилення її зв'язків з досягненнями вітчизняної та світової соціальної думки [61]. Потреба у їх вирішенні зумовлена утвердженням ідей самоцінності людської особистості, гуманістичної сутності загальнолюдських цінностей та моральних ідеалів, потребою у формуванні національно зорієнтованого світогляду молодого покоління. Згідно цим вимогами особливої значущості набуває оновлення підходів до фахової підготовки вчителів образотворчого мистецтва Як зазначив Р.О. Позінкевич, особистість не здатна творити, постійно не творячи саму себе [135]. Концентрацією цього є фах – покликання особистості.

Зауважимо, що проблема оптимізації фахового навчання постійно знаходиться у полі зору сучасних науковців. Так, у Державному стандарті вищої освіти України поняття «фах» визначається як найважливіша складова освітньо-кваліфікаційної характеристики випускника ВНЗ, яка передбачає «виконання фахівцем певних виробничих функцій та розв'язання типових задач для цих функцій...» [81, с. 82]. У наукових дослідженнях стверджується, що фах – це спеціальність, вид трудової діяльності, заняття, яке вимагає певної підготовки і є основним засобом для існування.

У тлумачному словнику сучасної української мови (за редакцією І.М.Забіяки) «фах» визначається як «кваліфікація», «спеціальність», «професія», відповідно «фахівець» розглядається як особа, котра

досконало володіє якимось фахом, спеціальністю, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки або мистецтва» [179, с. 471].

За переконанням О.Рудницької, фахова підготовка передбачає опанування майбутніми вчителями «різнобічним колом гуманітарних наук, поглиблене вивчення конкретної галузі знань у контексті ознайомлення з загальнолюдською культурою, різними видами мистецтва, сучасними способами наукової діяльності в усьому їх розмаїтті» [154, с. 14].

Разом з тим Е.Шевцов вважає, що для вчителя як гармонійної особистості, потреба в естетичній універсальності є законом внутрішнього життя, світовідчуттям, закріпленим в установках, емоціях, потребах. Така особистість усвідомлює та встановлює індивідуально-емоційні відносини зі світом, оцінюючи навколишнє у категоріях прекрасного, потворного, піднесеного тощо [197].

Фахове навчання, як складова професійної освіти майбутніх учителів образотворчого мистецтва, безпосередньо залежить від засвоєння знань з психолого-педагогічних і спеціальних дисциплін, що складають основу підготовки бакалавра образотворчого мистецтва. До них належать: «Малюнок», «Живопис», «Історія мистецтв», «Композиція», «Український розпис», «Шкільний курс образотворчого мистецтва та методика його викладання», «Шкільний курс художньої праці та методика його викладання», «Методика ДПМ у школі», «Український розпис», «Прикладна графіка», «Графічні матеріали», «Педагогічна практика у школі» та ін.

За визначенням О. Каленюк, фахові знання вчителя образотворчого мистецтва є поєднанням мистецьких знань (живопис, графіка, декоративно-ужиткове мистецтво) з психолого-педагогічними і методичними знаннями, які формуються в процесі навчання. У їх формуванні важливу роль відіграє естетичне сприйняття, що безпосередньо спрямоване на виховання естетичних почуттів, смаків,

суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах людської діяльності на основі сучасних напрямків гуманізації освіти, зокрема, філософського і художнього [72].

Специфіка фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва до педагогічної діяльності полягає в тому, що вони повинні оволодіти системою не тільки фахових загально-культурних, психолого-педагогічних знань, необхідних для ефективної взаємодії в педагогічному процесі, а й спеціальними знаннями, набутими в процесі естетичного сприйняття і необхідними для підготовки спеціалістів-професіоналів. Адже естетичні переживання засновані не лише на чуттєвих уявленнях. Вони можуть бути викликані думкою, ідеєю, теорією, і вони тим міцніші, чим глибше людина проникає в суттєві зв'язки. В основі будь-якого інтересу лежать знання. Естетичне знання добувається активною діяльністю мислення [80].

Таким чином, фахова функція підготовки забезпечує вирішення теоретичних знань зі спеціальності, а також вироблення практичних умінь і навичок, необхідних для здійснення професійної діяльності. Такі сучасні науковці, як В.В. Борисов [33], С.С. Вітвицька [41] відзначають, що підготовка спеціаліста включає оволодіння необхідною інформацією та способами професійної діяльності. Її зміст визначається фундаментальними дисциплінами спеціальності та навчальними дисциплінами з методик викладання шкільних предметів. Отже, можна стверджувати, що розробка вимог до формування багатогранних особистісних якостей учителів образотворчого мистецтва ґрунтується на врахуванні закономірностей їх фахової підготовки.

Розглядаючи цю проблему, О. Шевнюк наголошує на необхідності внесення значних коректив у підготовку сучасного вчителя-фахівця. Професійна фахова підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва, згідно з поглядами дослідниці, повинна спрямовувати їх на те,

аби розвивати здатність до усвідомлення провідної мети професійної діяльності – бажання працювати в обраній сфері [196, с.134]. На думку Н. Резніченко, фахова підготовка вчителя образотворчого мистецтва є структурованим явищем, компонентами якого є психологічна, методична, теоретична і практична підготовка [144].

Серед різноманітних засобів формування вчителя образотворчого мистецтва як особистості важливе місце належить зокрема мистецтву. Питання щодо його впливу на розвиток особистості фахівця завжди залишалися в полі зору тих, хто займається проблемами освіти студентської молоді. Як специфічна форма суспільної свідомості, що в концентрованому вигляді відобража цінності минулого і сучасного, мистецтво узагальнює багатовіковий досвід духовно-емоційного ставлення до світу і допомагає людині глибше пізнати себе, свій внутрішній світ та своє призначення в ньому [169].

Основою образотворчого мистецтва є своєрідне наочне відображення художніх образів, які відтворюють найрізноманітніші ситуації навколишнього життя. В сучасній науковій літературі виділяють такі його види: живопис, графіка, скульптура. Кожен з цих видів має свої, характерні засоби виразності. Так, для живопису головним засобом виразності є колір, тому що саме за його допомогою відтворюється об’єм, глибина або віддаленість предметів. У рухливості, контрастах, взаємопроникненнях кольору відчувається його прекрасне життя. Сполучення різних кольорів, об’єднання їх у кольорову гаму утворює колорит [158, 159, 160]. Він надає картині особливої напруженості та внутрішньої змістовності. Іноді навіть сама композиція твору стає колористичною, як це відбувається на картинах І.Рєпіна, С.Васильківського, М.Пимоненка, І.Соколова, Б. Кустодієва.

Художня виразність у графіці досягається за допомогою ліній, контурів, силуетів, які в цьому виді образотворчого мистецтв набувають провідного значення. Плавність або незграбність ліній, їх м'якість або

твердість, ступінь їх довжини або товщини – усе це має значення і використовується художником для розкриття художніх образів [145].

Саме завдяки цим виражальним засобам створюються естетичні враження і формується відповідне сприйняття, яке проявляється у здатності привносити естетичну насолоду та виховувати естетичні потреби і смаки, розвивати емоційну чутливість і співпереживання. Утворюючи зв'язки між почуттями та ідеями, образотворче мистецтво збагачує духовне життя особистості, розвиває її художнє мислення.

Аналіз сутності образотворчого мистецтва стосовно естетико-художньої діяльності показує, що в кінцевому продукті – художньому творі – втілений результат духовної творчості автора, який засвоюється, «привласнюється» суб'єктом-реципієнтом. Цей процес можна визначити як «співтворчість», тобто як духовну активність глядача або слухача (за О.Н. Органовою) в умовах художньо-творчої діяльності (сприйняття творів мистецтва). Завдяки сформованому естетичному сприйняттю в майбутніх учителів образотворчого мистецтва розвивається візуальний і сенсорний досвід, поглиблюються фахові знання, інтенсифікується емоційно-почуттєва сфера.

На важливість формування естетичного сприйняття у фаховій підготовці вчителів образотворчого мистецтва постійно звертають увагу такі мистецтвознавці, психологи і педагоги як А. Бакушинський [14], Д.Богоявленська [27], Л.Виготський [43, 44], С.Коновець [83],О.Кириченко [78], Л.Кондрашова [82], Ю.Коробко [84], Є.Миропольська [117], О.Мелік-Пашаєв [114], Б.Неменський [122], Л. Паньків[129] С.Раппопорт [142], О.Рудницька [153, 154], Н.Резниченко [144], Л.Руденко [152], О.Рябініна [156], О.Саннікова [157], О.Смірнова [162], Г.Сотська [163], М. Соколов [169], О.Сохор [170], Л. Столович[165], Л.Таренко [177], О.Шевнюк [196], О.Щолокова [201,202], Е.Шорохов [200], Б.Юсов [212, 213], П.Якобсон [215]. Науковці зазначають, що образотворче мистецтво завжди звертається до внутрішнього, духовного світу людини, тому його

необхідно використовувати для культурного і зокрема естетичного розвитку особистості. Згідно з цими положеннями і зважаючи на провідну роль перцептивного процесу в розвитку особистості можна стверджувати, що формування естетичного сприйняття художніх творів як умови фахової підготовки майбутніх вчителів образотворчого мистецтва набуває суттєвого значення. Такі сучасні науковці як В.В. Борисов [33], С.С. Вітвицька [41] відзначають, що підготовка спеціаліста включає оволодіння необхідною інформацією, способами діяльності й професійним вихованням.

За переконанням О.Рудницької, сприйняття становить основну ланку художньо-освітньої практики. Воно забезпечує можливість і способи прилучення людини до образного змісту художніх творів, відіграє суттєву роль у реалізації творчої діяльності слухача, глядача, виконавця, художнього критика, а також педагога мистецьких дисциплін. Оскільки формування у суб'єкта образу того чи іншого явища передбачає акти виділення інформативних ознак, їхнього аналізу, порівняння, відбору, абстрагування, запам'ятовування тощо, сприйняття є першим і обов'язковим етапом будь-якого розумового процесу. Дане твердження, на думку автора, має принципове значення для розуміння особливостей естетичного сприйняття, «тлумачення якого набуває додаткового смислового навантаження як узагальненого виду духовно-практичної діяльності, що вимагає не тільки логічного осмислення одержаної інформації, а й потреби усвідомити та інтерпретувати результати суб'єктивного емоційного осягнення образно-символічного змісту твору» [153.с.101].

З такого розуміння цього феномену можна зробити важливий для нашого дослідження висновок: чим більшу цінність для особистості мають твори мистецтва, тим яскравіше проявляється ставлення до них у процесі естетичного сприйняття. Таке сприйняття супроводжується почуттям переживання його краси та цінності.

У педагогіці науково-теоретичний і практичний зміст поняття «сприйняття образотворчого мистецтва» довгий час обмежувалось спогляданням художніх творів. І тільки з розвитком діяльнісного підходу до тлумачення цього феномену стало зрозумілим, що воно актуалізує всю систему діяльності особистості. Вчені довели, що і творчість, і споглядання за своєю природою є естетичним пізнанням.

Теоретичне положення щодо єдності цих двох ланок образотворчої діяльності дали можливість висунути ідею, згідно якої процес споглядання може бути не тільки пасивним, а й активним, тобто коли він включає поряд із задоволенням глибоке переживання твору та його усвідомлення. Таке твердження знайшло своє відображення у поняттях «сприйняття - мислення» і «переживання-усвідомлення». За переконанням П. Якобсона, «розвиток свідомого сприйняття мистецьких творів завжди поєднується з пробудженням у людини інтересу до художнього пізнання, котре зумовлює появу установки на серйозне і уважне ставлення до того, що вона побачить» [215, с.78-79].

У своїй роботі вчений вказує на складну структуру естетичного сприйняття, в якій взаємодіють результати перцептивних та інтелектуальних, репродуктивних і творчих актів. Оскільки воно відбувається у формі відчуттів та уявлень, а також асоціативного мислення, автор тлумачить це поняття доволі широко, тобто як комплексну психічну діяльність, яка має виняткове значення для формування естетико-розумової діяльності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

Учений вважає, що під час свідомого естетичного сприйняття перетворення кольору і композиції твору в образи свідомості є лише першою сходинкою, необхідною для переходу до наступних щаблів розуміння та осягнення художнього твору. Залежно від рівня підготовки до «спілкування» з твором мистецтва реципієнт проходить їх повністю і досягає розуміння усієї повноти авторського задуму або зупиняється на

якомусь нижчому рівні. Ця важлива ідея сприяла визначенню естетичного сприйняття як провідного виду художньо-практичної діяльності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, тому її впровадження у систему фахової підготовки студентів стає важливим завданням навчально-виховного процесу педагогічних університетів.

У цьому аспекті слушною є думка М. Киященка, який зазначав, що естетичний досвід є шляхом до естетичної культури особистості. Саме накопичення естетичного досвіду здатне пробудити прагнення до краси, у висхідному напрямі буде «працювати» як у почуттєвому, так і в раціональному вимірах взаємодії людини зі світом. Виразність краси означає, що в ній «внутрішнє» виражається у «зовнішньому», чутливому.

Все прекрасне відкривається в естетичному досвіді, випробовується як щось споріднене живому, як щось подібне нашому власному буттю, в якому невидиме внутрішнє буття пов'язане із зовнішнім, тілесним. Під час набуття естетичного досвіду, зазначає автор, ми перестаємо відчувати себе самотніми, оскільки у зовнішній реальності спілкуємось із чимось рідним нам. Зовнішнє перестає бути частиною холодного, байдужого об'єктивного світу, і ми відчуваємо його спорідненість з нашою внутрішньою сутністю. [207, с.46-48].

Таку думку підтверджує й теза, яку висловив відомий педагог і шанувальник краси В. Сухомлинський, наголошуючи на тому, що чим більш витончені відчуття і сприйняття, тим більше бачить і чує людина в навколишньому світі відтінків, тонів і напівтонів, чим глибше виражається особистісна емоційна оцінка фактів, предметів, явищ, подій, тим ширше емоційний діапазон, який характеризує духовну культуру людини. Вчений також зазначав: «Справжнє пізнання мистецтва починається там, де людина осягає прекрасне для себе, для повноти свого духовного життя, живе у світі мистецтва, прагне прилучитися до прекрасного» [175, с.544]

Створюючи власний художній твір, митець завжди замислює його як об'єкт сприйняття, деякою мірою навіть «програмує» індивідуальні

перцептивні властивості того, хто сприймає. При цьому принципового значення набуває те, що реципієнт засвоює й відновлює задане митцем бачення художніх явищ і авторські роздуми у «знятому вигляді» (за В. Блудовою). На думку цієї дослідниці, «сутність сприйняття полягає не в добуванні інформації про безпосередньо відображений об'єкт, про полотно і фарби на ньому…. Воно має принести суб'єкту інформацію про те, що лежить за їх межами: про результати пізнання й оцінки дійсності автором твору. В ході такого сприйняття і внаслідок своєрідної переробки його результатів суб'єкт відчуває не лише духовний, а й практичний вплив, задуманий автором. Мистецтво бере участь у формуванні життєвих установок цього суб'єкта, формує його ставлення до дійсності. Сприйняття дає в цьому разі не вихідний почуттєвий матеріал, а результати засвоєння митцем іншого почуттєвого матеріалу – його життєвих спостережень, що передували даному твору» [26. с.114-152].

З аналізу цього дослідження можна зробити висновок, що естетичне сприйняття як особистісна якість характеризується розвинутою естетичною мотивацією, гармонійним синтезом емоційного та раціонального, художньо-естетичною оцінкою, а також переконливою аргументацією.

У власний художній твір автор завжди закладає емоційно-естетичний зміст, який знаходить свою зовнішню реалізацію через кодування художньої мови та культурний контекст [84]. Тому реципієнту необхідно розкодувати цей зміст, зробити його зрозумілим і адекватним твору, адже, за визначенням Д. Ліхачова, «знання особистості автора, його біографії, творчості, самого процесу творення висвітлюють той чи інший твір, поглиблюють його розуміння» [102].

Заслуговує на увагу те, що творчий рівень естетичного сприйняття характеризує не лише власні творчі композиції (в яких теж можна спостерігати різний рівень оригінальності та втілення образів) а й у всіх формах естетичного сприйняття, а саме: споглядальні, усвідомлені

особистісного смислу в критичному судженні, створенні власних художніх образів тощо. Такі вміння залежать від художньо-естетичної освіченості реципієнта, тому їх формування стає важливою умовою фахової підготовки вчителя образотворчого мистецтва.

За останні десятиріччя проблема естетичного сприйняття в галузі образотворчого мистецтва збагатилася педагогічними дослідженнями, в яких доведено, що результатом його сформованості виступає певний досвід образотворчої діяльності. Його набувають у процесі тривалої педагогічної роботи, ґрунтується він на розвитку перцептивних умінь, тонкої спостережливості, а також формуванні специфічних інтелектуальних якостей.

Деякі елементи формування такого досвіду знайшли відображення у ряді педагогічних досліджень. Так, певний інтерес викликають міркування авторів щодо творчого розвитку вчителя образотворчого мистецтва (С.Коновець) [83]; формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в педагогічних університетах (Г.Сотська) [163]; застосування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів (І.Мужикова); особливостей формування творчого мислення майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення основ композиції (О.Кайдановська) [71]; розвитку творчої активності молодших школярів засобами української народної іграшки (Т.Коваленко); формування художньо-педагогічної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі навчання декоративно-прикладному мистецтву (О.Смірнова) [162]; розвиток у майбутніх вчителів естетичного сприймання художніх творів засобами килимарства (О.Стрілець) [173]; художньо-естетичне виховання студентської молоді у цілісному педагогічному процесі університету (Ю.Пастухова) [131].

На необхідності розвитку творчого ставлення студентів до художньо-педагогічної діяльності й творчої самореалізації, на важливості

формування естетичного сприйняття як *професійної* якості художника і педагога, наголошує М. Кір'ян. Дослідниця вважає, що естетичне сприйняття зумовлене характером професійної діяльності, де естетичні мотиви, потреби, інтереси підпорядковані професійному зростанню, а естетичний досвід особистості трансформується в процесі професійної праці[80].

Проблеми художньо-фахової підготовки, до яких входить й питання формування естетичного сприйняття, висвітлюються у науково-педагогічних працях Г. Бєди [19], В. Кузіна [91], Є. Шорохова [200]. Так, Г.Бєда зазначив, що розвиток кольорового сприйняття студентів є складним процесом, в якому беруть участь не тільки миттєві зорові відчуття, але й уявлення, досвід зорової пам'яті, розвинене почуття кольору. Художник, на його думку, – людина, яка володіє загостреним почуттям кольорових відношень. Емоційне, смислове, асоціативне відчуття творів сприяє їх цілісному естетичному сприйняттю [19].

Дещо відмінний підхід до цієї проблеми спостерігаємо у дослідженні Л. Єфремової [62], яка пропонує схему сприйняття творів образотворчого мистецтва на різних ступенях пізнавальної діяльності, що дозволяє впливати на активність творчої уяви реципієнтів.

Характерні особливості естетичного сприйняття як *особистісної* якості вчителя образотворчого мистецтва ґрунтовно досліджено в працях В.І. Лозової і Г.В. Троцко. Науковці доходять висновку: що саме сприймається і як – визначається особистісними особливостями того,хто сприймає; виражаються ці особливості у здатності помічати прекрасне і звертати на нього увагу [180].

Цікавою також є система формування цілеспрямованого сприйняття живописних якостей кольору, яку запропонував Ю.Коробко [84]. Ця система базується на дослідженні кольорових контрастів і розвитку асоціативного мислення. Дослідник наголошує на важливості об'єднання в

цілісну систему теорії і методики формування навичок розуміти живопис і бачити колір, а також включенням їх до практики роботи з натури.

Серед досліджень етно-педагогічного спрямування естетичного сприйняття привертають увагу праці Є. Антоновича [9, 10]. В їх основу були покладені розробки, згідно яких естетичне виховання підлітків засобами декоративно-прикладного мистецтва набуває ефективного характеру за умов ознайомлення учнів з його традиціями та організації їх творчої діяльності на основі народних місцевих традицій. У навчальних посібниках, що ґрунтуються на нових підходах висвітлення питань художньо-духовної культури українського народу, проаналізовано питання теорії та історії декоративно-прикладного мистецтва України, досліджено його основні види (ткацтво, килимарство, вишивка, художнє деревообробництво, кераміка тощо) як своєрідний світ національної краси і духовності. Головні теоретичні аспекти, питання історії та композиції, подані у дослідженні, дають змогу глибше зрозуміти орнаментально-пластичні народні образи, котрі випливають із глибин людського життя. Це перше видання такого плану, в якому представлені нові підходи до висвітлення питань художньо-духовної культури українського народу.

Своєрідний погляд на проблему формування естетичного сприйняття представлений у роботі В. Кудрявцевої «Розвиток духовної культури педагога у системі підвищення кваліфікації» [89]. На її переконання, це поняття входить до структури естетичної свідомості, яка є складовою естетичної культури особистості; остання, у свою чергу, є складовою духовної культури педагога і включає такі компоненти:

– особистісно-побутовий, (містить вимоги до естетики особистості),

– професійний, (включає творче ставлення до педагогічної праці, використання досягнень педагогічної науки, прогресивних ідей визначних педагогів);

– національний (передбачає обізнаність у питаннях з історії національної художньої культури; в народних традиціях, обрядах);

– художньо-естетичний (включає знання щодо різних видів мистецтва та постійне самозбагачення досягненнями світової художньої культури).

Художники-педагоги (Є. Антонович [9,10], Г. Бєда [19], М. Кириченко [77], С. Коновець[83], Б. Неменський [122], М. Ростовцев [148, 149]) зосереджують увагу на художньо-естетичному розвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва засобами рисунку, композиції та живопису. До того ж наукову, найважливішу роль відводять рисунку, вважаючи його основою і джерелом усіх знань у галузі просторових видів мистецтва.

Отже, на основі аналізу представлених досліджень можна зробити висновок, що розгляд естетичного сприйняття відбувається одночасно в чотирьох формах існування: як формування *професійної, особистісної, естетично-художньої, ментальної* якостей майбутніх учителів образотворчого мистецтва [80, 83, 128, 202, 180, 211, 166]. У працях проаналізовано різні погляди на організацію процесу формування естетичного сприйняття, але в них недостатньо уваги приділено особливостям методичної роботи в цьому напрямку педагогічної діяльності. Це можна пояснити тим, що в методиці образотворчого навчання не завжди враховуються особливості чуттєвого сприйняття суб'єкта, не розглядається сукупність тих методів і засобів художнього пізнання, оволодіння якими є необхідним для майбутнього вчителя як компетентного професіонала і творчої особистості.

Слід зазначити, що у пошуках структури естетичного сприйняття автори різних наукових досліджень виділяють окремі складники в усвідомленні художньої образності, наголошуючи при цьому на їх поступовості. Так, М. Каган до них відносить переживання, роздуми, інтерпретацію, співтворчість, естетичну насолоду, розкриття змісту форми; С. Раппопорт виділяє безпосередньо-відображувальний рівень сприйняття, проміжний рівень і найвищий рівень інтелектуального усвідомлення

художнього змісту [142]; у педагогічному аспекті цікавою виглядає позиція В. Остроменського, відповідно до якої формування структурних компонентів сприйняття відбувається через ознайомлення з художнім твором, прояснення та його осягнення.

Узагальнення вище викладених позицій дозволило інтерпретувати у дослідженні поняття «естетичне сприйняття вчителя образотворчого мистецтва»» як процес духовно-практичної діяльності, в якому усвідомлюються та переосмислюються результати чуттєвого осягнення образно-символічного змісту художнього твору.

На основі проаналізованих наукових праць також можна виділити три основних ступеня розвитку естетичного сприйняття, які прямо або опосередковано присутні у розглянутих концепціях:

- споглядання художніх творів та їх перцептивне сприйняття;
- аналіз виразово-смислового значення художньої мови та її розуміння;
- естетична оцінка емоційно-образного змісту художнього твору та його інтерпретація.

Разом з тим необхідно враховувати, що виділення такої послідовності є досить умовним, оскільки процес естетичного сприйняття не розподіляється на окремі частини, а інтегровано включає всі компоненти. За умови повноцінного сприйняття твору мистецтва емоційна реакція на нього завжди поєднується з аналітичною діяльністю свідомості, а емоційно-чуттєве переживання завжди пронизує всі складові сприйняття [125,с.199].

Як зазначає Б. Неменський, сприйняття особистості складається з раціонально-логічної та емоційно-образної частини. Автор підкреслює, що обидва шляхи розвивались і вдосконалювались у процесі еволюції людства [122].

Отже зважаючи на те, що сприйняття художніх творів відбувається у нерозривному зв’язку емоційного переживання і раціональних процесів

мислення, його умовна диференціація дозволяє виокремити завдання і методи, які допомагають майбутньому вчителю образотворчого мистецтва розпізнавати, розуміти та оцінювати художньо-образну мову творів мистецтва і стають необхідними для їх засвоєння.

Так, на першому ступені, що характеризується спогляданням художніх творів та їх перцептивним сприйняттям, відбувається вироблення елементарних уявлень щодо художньої форми, її обсягу, характеру і настрою, тобто зовнішніх елементів художнього твору. При цьому сприйняття залишається конкретним і нерозчленованим. Увагу глядача привертають лише окремі, знайомі з минулого досвіду фрагменти образної інформації, упізнавання яких дозволяє зорієнтуватися у характері твору. Поступово, з кожним новим ознайомленням із різними художніми творами ці межі розширюються, збагачуються, тобто відбуваються спроби проникнути у внутрішній смисл твору.

Другий ступінь, аналіз виразово-смислового значення художньої мови та її розуміння, пов'язаний із переходом від перцепції художніх творів до засвоєння їх виразно-смислових значень. Він характеризує намагання реципієнта найбільш точно зрозуміти, виявити зміст твору, з’ясувати його смисл шляхом декодування художньої мови. Такий аналітичний процес вимагає певної художньо-естетичної освіченості, емоційного налаштування, вміння зіставляти образи сприйняття з історико-культурним контекстом твору та сучасними поглядами на мистецтво. Сутність такого сприйняття полягає не у добуванні певної інформації, а розумінні результатів пізнання твору, усвідомлення авторської позиції, що сприяє формуванню певних поглядів та життєвих установок, розширює і збагачує світогляд.

Наступний ступінь осягнення художнього твору передбачає естетичну оцінку його емоційно-образного змісту та інтерпретацію. В цьому процесі особливого значення набуває емоційна ідентифікація твору,

уміння індивідуально засвоювати його художню образність, утворювати асоціативні зв'язки з дійсністю або іншими творами мистецтва [152].

Важливість цього етапу сприйняття можна пояснити асоціативною природою художніх творів, а також поліваріантністю їх тлумачень та інтерпретацій. Адже відомо, що художній твір завжди викликає в людини власні асоціації, які ґрунтуються на власному досвіді та індивідуальних властивостях. Останні конкретизують та індивідуалізують інтерпретацію творів, а також особливості та ступінь активності естетичного сприйняття.

Завдяки асоціативному мисленню, осяянню, інтуїції людина пізнає їх глибинний смисл, внаслідок чого в її свідомості створюється своєрідний художньо-естетичний погляд, який поступово перетворюється у відповідний світогляд. Показником такого світогляду є естетична оцінка, оскільки саме в ній проявляється диференційований підхід до сприйняття творів, віддавання переваги окремим авторам або жанрам, уміння осягати художню сутність творів тощо.

Поєднання відображувальних і творчих процесів у пізнанні художніх творів, взаємодія репродуктивних і продуктивних механізмів психіки у процесі естетичного сприйняття дозволяють розмежовувати об'єктивне значення твору і суб'єктивне ставлення до нього [201]. Таке становлення можна тлумачити як розвиток естетичної, і в цілому духовної культури реципієнта. У педагогічному аспекті вивчення цих особливостей уможливлює розуміння духовного розвитку вчителя образотворчого мистецтва й допомагає знайти педагогічні шляхи організації відповідного навчального процесу.

Не менш важливим засобом пізнання творів образотворчого мистецтва є їх аналіз, оскільки він створює умови для правильного розуміння естетичних і світоглядних позицій митця. З філософської точки зору *аналіз* (грець. analysis) – це процес мисленнєвого або фактичного розкладання цілого на складові частини з метою здобування нових знань [186].

Залежно від характеру об'єкта, який досліджується, аналіз може виступати в різних формах, зокрема, можна виділяти будову твору та його структуру, розчленовувати ціле на складові частини, що дозволяє виявити і поділити складні явища на прості елементи тощо [189]. Досліджуючи цей феномен, вчені наголошують, що в процесі аналітичної діяльності думка рухається від складного до простого, від випадкового до необхідного, від багатогранності до тотожності та єдності. При цьому вони зазначають, що аналіз є необхідним етапом пізнання, який допомагає виділити сутність явища у всій багатогранності його форм.

Натомість синтез (з грецької synthesis – поєднання), є процесом об'єднання в загальне ціле усіх частин, якостей або відносин. Поєднуючи все конкретнее у ціле, синтез доповнює аналіз і знаходиться з ним у нерозривній єдності [156]. З теоретичної точки зору обидва ці методи позбавлені однобічності й виступають взаємообумовленими логічними процесами, які підпорядковуються загальним вимогам діалектичного методу.

Обидва методи відіграють важливу роль у пізнавальному процесі й застосовуються на всіх його етапах естетичного сприйняття. У мисленнєвих операціях вони виступають логічними прийомами мислення, що здійснюються за допомогою абстрактних понять і пов'язані з ними пізнавальними операціями: абстракцією, узагальненням, класифікацією та порівнянням [156, с. 336].

Оскільки активність глядача може бути різного рівня – від елементарного фокусування уваги до проникнення у концептуальну сутність твору – у навчальній діяльності майбутнього педагога важливого значення набуває здатність виробляти своє ставлення до твору мистецтва, що є необхідною умовою його розуміння. Завдяки застосуванню особистісно-зорієнтованого підходу ця проблема набула нового ракурсу, зокрема поширилося тлумачення розуміння як процесу особистісного

пошуку художнього смислу, вираженого у формі символічних значень мистецького твору.

Загальновідомо, що кожний художній твір допускає різні варіанти розуміння, він може бути осягнений більшою чи меншою мірою своєї адекватності. Звідси виникають і відмінності у оцінюванні художніх явищ різними людьми. Художнє пізнання як процес освоєння естетичної дійсності відбувається завдяки мисленнєвим діям та операціям. Вони узагальнюються, завдяки чому легко переносяться з одного матеріалу на інший, скорочуються, певною мірою автоматизуються. Кожна мисленнєва дія включає операції, найважливішими з яких вважаються аналіз і синтез. Якщо ж творчий пошук цих зв'язків відсутній, то повноцінне сприйняття художнього твору не відбувається. Тим самим підтверджується думка Л. Виготського, що завдяки елементам співтворчості відбувається «спілкування» з мистецтвом і вирішуються особистісні завдання. Але вчений підкреслює, якщо творчий пошук внутрішніх зв'язків художньо-образної системи відсутній, то результати сприйняття не включаються до індивідуального досвіду реципієнта. В результаті виховний потенціал художнього твору залишається не реалізованим.

Водночас, не зважаючи на значну методичну перспективність аналізу та синтезу, оволодіння їх прийомами не може вважатись провідним педагогічним завданням у формуванні естетичного сприйняття [141]. Це зумовлюється тим, що художньо-пізнавальна діяльність відбувається і завершується тільки у процесі суб'єктивного перетворення отриманих вражень. У цьому зв'язку варто зупинитися на питанні співтворчості у діяльності реципієнта.

Розглядаючи цю проблему, науковці (В. Михальов, В. Федорчук, Н.Яранцева) звертають увагу на те, що художня творчість митця і співтворчість суб'єкта сприйняття відрізняються між собою за кінцевим результатом. Проте між ними існує й чимало спільного. Так, наприклад, вони відзначають, що і процеси творення і процеси сприйняття залежать

від обсягу набутої інформації. Митець отримує її з навколишнього світу, а сприймаючий – з твору мистецтва. Якщо митець під час творення узагальнює, тлумачить, оцінює навколишні явища, то глядач інтерпретує і поціновує готовий твір. Оскільки об'єкт реальності прямо або опосередковано впливає на діяльність митця, так і зворотна реакція сприймаючого суб'єкта (його відгук на твір) усвідомлюється і продовжується під час спілкування з іншими творами [118, с. 57-58].

Звідси випливає, що співтворчість є найактивнішою якістю естетичного сприйняття, яке ґрунтується на співпереживанні авторського розуміння світу і самостійному творчому осмисленні, оцінці та інтерпретації образного змісту мистецького твору. Підготовленість до такого сприйняття, а також рівень художньо-пізнавальної діяльності визначає здатність до співтворчості як певного способу спілкування з мистецькими творами.

Підсумовуючи сказане, вище зазначимо, що естетичне сприйняття є обов'язковим етапом пізнання творів мистецтва. Воно передбачає: наявність розвинутих відчуттів і уявлень, асоціативне мислення й розуміння художнього твору; його естетичний аналіз та інтерпретацію, а також творчу активність і співтворчость. Наочно ці напрямки представлені на рис. 1.1.

Рис.1.1 Напрямки естетичного сприйняття

Функціональне призначення естетичного сприйняття представлено у наукових дослідженнях М. Бахтіна [18], Ю. Борєва [32], І. Зязюна [65, 66, 67], М. Кагана [69], Л. Левчук [97], Б. Неменського[122], Г. Падалки [128], Л.Столовича [165], О.Щолокової [201, 202], які виокремлюють такі його функції:

– естетична – її особливістю є здатність усвідомлювати дійсність з позицій основних естетичних категорій, мати уявлення про те, що є досконалим або може удосконалювати життя; за справедливим твердженням Б. Еренгросса, образотворче мистецтво є «збирачем» краси. Він зазначає, що прекрасне завжди знаходиться навколо нас, треба тільки уважно подивитися навколо. Але в житті ці частинки прекрасного розкидані, а мистецтво їх збирає, концентрує і ніби у готовому вигляді доносить його людям. Взявши прекрасне з життя і перетворивши його на твір мистецтва, художник робить красу вічною, зберігає її для всіх, змушує її жити на радість людям [205].

– інформаційно-пізнавальна – визначається можливістю особистості пізнавати навколишній світ, відчувати і узагальнювати його красу, адже, за влучним висловом Ю. Борєва, мистецтво є підручником життя, який читають навіть ті, хто не любить підручників; завдяки естетичному сприйняттю людина коригує свої естетичні знання й уявлення та узагальнює їх, сворюючи новий духовний світ;

– комунікативна - проявляється у здатності глядача спілкуватися з художніми творами, отримувати від них певні повідомлення. Це положення підкріплюється думкою Леонардо да Вінчі який зазначав, що живопис «послуговується не мовою слів, а мовою творів, котрі існують у видимому світі». Він вважав живопис універсальним мистецтвом, оскільки воно є зрозумілим людям різних національностей з різними мовами спілкування. Відтак можна сказати, що естетичне сприйняття відбувається назустріч досвіду художника завдяки спілкуванню з його творами;

– культурологічна – допомагає формувати естетичну культуру вчителя образотворчого мистецтва, долучатися до національної та світової художньої культури; вона створює уявлення про основоположні, універсальні, а не інформаційно-знаннєві цінності, розширює культурні основи змісту навчання, запроваджує критерії продуктивності в діяльності педагога і студента. Ця функція стає механізмом прояву творчих потенцій кожного студента, здатного до перетворення дійсності за законами краси, до творчого самовираження і самореалізації [135].;

– виховна – проявляється через здатність мистецтва впливати на особистість комплексно і в одночас опосередковано, виховувати, за влучним висловленням Ю. Борєва, «в людині людину». Вчений наголошує, що завдяки естетичному сприйняттю навколо кожного художнього образу в будь-якому виді образотворчого мистецтва утворюються асоціативно-змістові зв'язки і уявлення, що дозволяє людині пережити чужі життя як свої, збагатитися досвідом інших людей і зробити його елементом своєї особистості [32]. Педагогічний аспект виховного впливу естетичного сприйняття на особистість розкриває О.Отич [126]. На її думку, завдяки естетичному сприйняттю в особистості формується певний виховний ідеал, тобто нормативний зразок, який задає їй ціннісні орієнтири і передає досвід ставлення до світу, а також розширює часові та особистісні межі;

– гедоністична – передбачає акцентування ролі естетичної насолоди в сприйнятті і створенні мистецтва. Ця особливість проявляється через виявлення гармонії форми й змісту та впорядкованості усіх елементів твору. Завдяки цій функції естетичне сприйняття приносить людині безкорисну радість насолоди, наповнює життя світлом [45]. Під час сприйняття творів мистецтва розкривається їх естетична значущість та цінність, розкриваються духовні сили людини, що і задовольняє потребу в естетичній насолоді;

– мобілізаційна – виявляється у здатності особистості використовувати накопичений досвід естетичного сприйняття мистецтва у

власній творчій діяльності, а також здійснювати художньо-педагогічну переробку навчального матеріалу відповідно до рівня розвитку учнів з метою формування їх емоційно-чуттєвої сфери та підвищення якості засвоєння знань [55];

– аксіологічна – відображує гуманістичний смисл естетичного сприйняття. Вона сприяє формуванню ціннісних орієнтацій (установок, переконань, прагнень, інтересів, намірів і бажань), які детермінують ставлення особистості до навколишнього світу і до себе [132]. Їх специфіка полягає в тому, що вони не тільки раціоналізують поведінку, а й впливають на підсвідомі структури, що в цілому зумовлює спрямованість волі, уваги та інтелекту.

Узагальнення викладених вище позицій дозволило визначити у дослідженні ***поняття «естетичне сприйняття вчителя образотворчого мистецтва» як процес духовно-практичної діяльності, в якому усвідомлюються, інтерпретуються та вдосконалюються результати чуттєвого осягнення образно-символічного змісту художнього твору на основі художніх вражень і переживань, мистецтвознавчих і методичних знань, практичних умінь і навичок.***

Узагальнення цих позицій дослідників дає можливість констатувати, що цілеспрямоване формування естетичного сприйняття вчителя образотворчого мистецтва ґрунтується на забезпеченні взаємозв'язку відчуттів та уявлень, розумінні естетичного аналізу й інтертретації та асоціативному мисленні і передбачає спеціально організований навчальний процес, головною рисою якого є педагогічне спрямування студентів на естетичну значущість та художню цінність мистецтва.

Проаналізовані вище теоретичні засади естетичного сприйняття дають підстави для всебічного обґрунтування його змісту та внутрішньої структури, а також для виявлення педагогічних умов його формування в

процесі фахової підготовки майбутніх вчителів образотворчого мистецтва, що знайде відображення у наступному розділі.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

На основі вивчення науково-теоретичної і мистецтвознавчої літератури з питань формування у майбутніх учителів образотворчого мистецтва естетичного сприйняття були зроблені наступні висновки :

1. У результаті аналізу наукових джерел з філософії, мистецтвознавства та психології представлені існуючі різноаспектні визначення і трактування поняття «естетичне сприйняття» як потреби в інформації про оточуюче середовище, емоційно-почуттєве відображення ціннісних відносин між людиною і світом, як процес відбиття предметів і явищ дійсності в мистецтві у всьому розумінні їх властивостей. У наукових дослідженнях естетичне сприйняття розкривається як синтез естетичного і художнього, тобто естетичне сприйняття представлено результатом емоційно-естетичного враження від художньої ідеї, на основі розуміння законів створення прекрасного, величного, комічного, низького в мистецтві. Воно характеризується розвиненою естетичною мотивацією, гармонійним синтезом емоційного та раціонального, художньо-естетичною оцінкою, а також переконливою аргументацією. Доведено, що естетичне сприйняття як психологічний феномен є інтегрованою якістю і проявляється в процесі духовно-практичної діяльності, в якій усвідомлюються та інтерпретуються результати чуттєвого осягнення образно-символічного змісту художнього твору.

2. Виявлено, що найважливішою особливістю естетичного сприйняття є його активність, яка виражається в почуттєво-конкретній формі й залежить від естетичних потреб особистості. Це пояснюється тим, що особа, яка сприймає художній твір, стає співавтором появи в її

свідомості художніх образів, тому естетичне сприйняття можна розглядати як процес співтворчості реципієнта з художнім твором. Естетичне сприйняття включає художні інтереси, уподобання, смаки, котрі зумовлюють характер спілкування з творами мистецтва. Розуміння його творчого характеру дозволяє свідомо підходити до фахової підготовки студентів педагогічних університетів, спонукає до пошуку нових, ефективних засобів передачі знань, умінь і навичок у педагогічній діяльності.

3. Для забезпечення формування естетичного сприйняття майбутнього вчителя образотворчого мистецтва обґрунтовано, що в естетичному сприйнятті повною мірою виявляються емоційно-почуттєві властивості естетичної свідомості, а саме: емоційно-почуттєва модальність в художньо-естетичному сприйнятті розкривається переважно у двох видах: зоровому і слуховому. Кожна з них робить свій внесок і має власну емоційно-почуттєву «питому вагу» в цілісному естетичному сприйнятті. Сумісність їх є основою формування цілісного емоційно-почуттєвого образу. Водночас інтенсивність емоційного почуття як якісної модальної характеристики естетичного сприйняття має різні ступені вияву. Це зумовлено тим, що вихідною умовою виникнення емоційно-почуттєвого образу є мінлива взаємодія об’єктів зовнішнього світу з органами чуття і поведінкою суб’єкта в навколишньому середовищі. Взаємозв’язок цих двох якостей емоційності й відповідної реакції призводить до «олюднення» особистості.

4. Визначено, що з педагогічної точки зору естетичне сприйняття виступає ознакою підготовленості майбутнього вчителя образотворчого мистецтва до професійної діяльності. У зв’язку з цим воно розглядається у науковій літературі з точки зору творчого розвитку вчителя образотворчого мистецтва (С. Коновець,), його особистісної якості та формування естетичної культури вчителя образотворчого мистецтва (В.Лозова, Г.Троцко, Г.Сотська); особливостей формування творчого

мислення в процесі вивчення основ композиції (О. Кайдановська); формування художньо-педагогічної компетентності в процесі навчання декоративно-прикладного мистецтва (О. Смірнова).

5. З'ясовано, що розробка проблеми формування естетичного сприйняття фахівців є однією з найважливіших і найбільшперспективних у педагогіці мистецтва. Його формування у майбутніх учителів образотворчого мистецтва проходить одночасно в чотирьох формах існування: як формування *професійної, особистісної, естетично-художньої, ментальної* якості. Найбільш продуктивно і цілеспрямовано формування естетичного сприйняття відбувається за умов опори на культурологічний, аксіологічний та особистісно-орієнтований підходи і передбачає оволодіння сукупністю аналітичних, пізнавальних, комунікативних та творчо-виконавських умінь. У зв'язку з цим були виділені три основних ступені розвитку естетичного сприйняття в процесі фахової підготовки вчителів образотворчого мистецтва: споглядання художніх творів та їх перцептивне сприйняття; аналіз виразово-смислового значення художньої мови та її розуміння; естетична оцінка емоційно-образного змісту художнього твору та його інтерпретація.

6. Визначено основні напрями естетичного сприйняття: відчуття та уявлення, розуміння художнього твору, естетичний аналіз, асоціативне мислення, інтерпретація художнього твору, співтворчість.

7. Розглянуто алгоритм формування естетичного сприйняття вчителя образотворчого мистецтва; визначено, що цілеспрямоване формування естетичного сприйняття ґрунтується на взаємозв'язку всіх напрямків і передбачає спеціально організований навчальний процес.

Матеріали розділу висвітлено у таких публікаціях автора:

1. Лісунова Л.В. Аналіз поняття естетичне сприйняття у філософській, мистецтвознавчій та психолого-педагогічній літературі / Л.В.Лісунова // Проблемы современного педагогического образования: Сб. науч. статей

Крымского гуманитарного университета. – Ялта, 2014. – Серия: Педагогика и Психология. – №46 (6). – С. 117–126.

2. Лісунова Л.В. Особенности проявления эстетического в жизнедеятельности современного общества и его роль в формировании эстетического восприятия у будущих учителей изобразительного искусства / Л.В. Лисунова // Научные ведомости БЕЛГУ. – Серия «Гуманитарние науки». – Белгород, 2014. – № 20 (191) – Вып. 23. – С. 196–203.

3. Шаповал Л.В. (Лісунова Л.В.). До питання про формування естетичного сприйняття як професійної якості вчителя образотворчого мистецтва в умовах євроінтеграції / Л.В. Шаповал (Л.В.Лісунова) // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць Криворізького державного педагогічного університету – Кривий ріг, 2009. – Вип. 25. – С. 275–283.

4. Шаповал Л.В. (Лісунова Л.В.). Особливості процесу формування естетичного сприйняття як професійної якості вчителя образотворчого мистецтва (європейський вектор розвитку вищої школи) / Л.В. Шаповал (Л.В.Лісунова) // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – Част.1V. За матеріалами 1V Міжнародної науково-практичної конференції «Ціннісні пріоритети освіти XXI століття: європейський вектор розвитку вищої школи». – Луганськ, 2009. – № 23 (186). – С. 157–164.

5. Шаповал Л.В. (Лісунова Л.В.). Естетичне сприйняття дійсності як професійна якість учителя образотворчого мистецтва: до сучасної постановки проблеми в умовах глобалізації /Л.В. Шаповал (Л.В.Лісунова) // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. праць Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Харків, 2008. – № 9. – С. 162–165.

6. Шаповал Л.В. (Лісунова Л.В.). До питання про особливості творчого характеру естетичного сприйняття дійсності у процесі фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва в педагогічних ВНЗ /

Шаповал Л.В. (Л.В.Лісунова) // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорзької обласної ради, Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2008. – Вип. 52 – С.353-359.

7. Шаповал Л.В. (Лісунова Л.В.). Емоційне почуття як чинник формування естетичного сприйняття дійсності у майбутнього вчителя художнього профілю педагогічних ВНЗ /Л.В. Шаповал (Л.В.Лісунова) // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2008. – Вип. 49. – С. 317–322.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.

2.1. Зміст та структура естетичного сприйняття майбутніми вчителями творів образотворчого мистецтва.

За своєю природою будь-який акт сприйняття є творчим процесом, найважливішою рисою якого є взаємопроникнення і взаємодія чуттєвого і інтелектуального ступенів пізнання, своєрідне поєднання сенсорних, емоційних, абстрактно-логічних та інших елементів психіки. На думку В.О.Барабанщикова, перцептивна подія має як горизонтальну так і вертикальну будову. Залежно від їх масштабів можна виділити – мікро – макро – мега рівні організації цього процесу.

Подія мікрорівня – найменший структурний елемент сприйняття, розгорнутий в часі й просторі. Подія макрорівня будується на основі мікроподії. Наприклад, для того щоб особистість сприйняла на картині одного персонажу, ій достатньо одного погляду (мікроподія), але щоб сприйняти всіх персонажів з навколишнім середовищем, необхідна «сукупність» контактів, які реалізуються у більш-менш упорядкованому спогляданні картини (макроподія). Мегарівень сенсорно-перцептивних подій виражає загально-пізнавальне відношення людини до навколишнього світу [15]. На всіх цих рівнях перцептивні події пов’язані не тільки з емоційним, а й з інтелектуальним моментом.

Усі особливості естетичного сприйняття концентровано виявляються в процесі ознайомлення з творами мистецтва. Характерні особливості індивідуального впливу мистецтва на емоційно-почуттєву сферу особистості з метою активізації й гармонізації усіх інших її сфер, а також перенесення досвіду художньо-творчої діяльності у сферу професійно-

педагогічних відносин дослідила у своїх працях О.Отич. Зазначаючи зокрема, що сприйняття мистецтва пов’язане з таким напруженням душевних сил, за яким стає можливим й одночасне сприйняття множини його аспектів, деталей і цілісне інтуїтивне осягнення провідної ідеї твору, що не розкривається явно, а формується в результаті синтезу, узагальнення, різноманітності асоціацій, котрі виникають у реципієнта [126]. Враховуючи цю думку можна вважати, що мистецтво є найбільш потужним джерелом для формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

За визначенням О. Щолокової, художній твір існує у діалектичній єдності трьох станів: ідейного – у свідомості автора; матеріального – у створенні автором мистецького витвору; ідеального – у свідомості глядачів. Основою всіх цих станів є художній образ, який формується у свідомості автора і може розглядатися як цілісний художній образ. У багатьох творах структура його надзвичайно складна: вона включає велику кількість образів, які взаємодіють між собою. В цьому випадку ідеальна модель, створена автором, є системою образів і водночас становить єдиний цілісний образ. В художніх образах поєднуються думки і почуття, розум та інтуїція, свідоме і несвідоме. Тому можна стверджувати, що художній образ – це форма мислення у мистецтві. Водночас він є головною структурною одиницею твору, його основою. Розуміння специфіки художнього образу веде до розуміння мистецтва в цілому, його унікальності та призначення. У таємниці мистецтва міститься таємниця художнього образу і, навпаки, своєрідність художнього образу становить усю силу мистецтва [201].

Художній образ завжди пов'язаний з мистецтвом. Він виникає в духовно-душевному світі глядача і залежить від асоціативності, пам'яті, художнього досвіду глядача, його знань і настрою [87]. На думку А.С. Канарського, художній образ є способом «суто духовного вирішення», а, отже, і відображенням суперечностей естетичного

характеру. Тому важливо зрозуміти художній образ як форму перетворення та творчого засвоєння дійсності, адже в кожному виді мистецтва художній образ має особливу структуру, в яку, по-перше, входить виражений в ньому духовний смисл, а по-друге, характер матеріалу, в якому зміст цей втілюється [74].

Ю.Борєв в своїх дослідженнях виділяє такі основні особливості художнього образу:

1. метафоричність, парадоксальність, асоціативність, тобто художній образ – це метафорична думка, яка розкриває одне явище через інше, смислове через видиме, тому в образі для його виразності досить часто поєднують те, що не поєднується у житті;

2. саморух: художній образ має свою логіку, він розвивається за своїми внутрішніми законами, які інтуїтивно визначає художник;

3. багатозначність і незавершеність: образно-чуттєвий бік художніх творів невичерпний у тому сенсі, що його не можна повністю збагнути розумом через те, що він викликає нескінченні асоціації із реальним життям;

4. індивідуалізоване узагальнення (типологізація): художній образ є узагальненням зважаючи на те, що митець ніколи не задовольняється передачею його зовнішньої подібності й охоплює дійсність в її внутрішніх закономірностях та розмаїтті індивідуальних форм;

5. єдність відчуття і думки (емоційного і раціонального);

6. оригінальність: образ мистецтва повинен бути неповторним, принципово оригінальним у індивідуальному художньому осмисленні.

Розглядаючи визначені положення в контексті професійно-особистісного розвитку майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, зазначаємо, що саме єдність емоційного відчуття і думки, тобто емоційного і раціонального є одним із пріоритетних чинників формування його естетичного сприйняття.

Окреслена проблема досліджувалась в наукових працях К. Абінадзе [1], Ю. Борєва [32], В. Бичкова [36], Л. Виготського [43, 44], Р. Інгардена [68], М. Кагана [69], А. Канарського [74], О. Леонтьєва [98, 99], В. Маригодова [110], Н. Миропольської [117], Б. Мейлаха [113], О. Органової [124], О. Отич [126], С. Раппопорта [142], С. Рубінштейна [150, 151], О. Рудницької [153, 154], К. Станіславського[171], Е. Шимунека [199], О. Щолокової [201, 202], П. Якобсона [215], О. Хижної [192], І.Янковської [216]. Ці автори, зокрема, наголошують, що естетичні цінності й художні твори активізують всі елементи людської особистості через естетичні якості, якщо особистість навчилась естетично сприймати ці твори. Разом із тим естетичні явища, з-поміж них і твори мистецтва, вимагають відповідної емоційної реакції, тому для естетичного сприйняття необхідна відповідна культура людини.

В особистісно-професійному розвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва емоційне почуття є одним з пріоритетних чинників формування естетичного сприйняття. Разом із тим емоційно-почуттєво-оцінний рівень процесу формування естетичного сприйняття спрямований на розвиток відношення до естетичних явищ дійсності й мистецтва як духовної цінності, який удосконалює особистість, припускає вміння емоційно-почуттєво переживати та оцінювати явища дійсності й мистецтва з позиції гуманістичного естетичного ідеалу розрізняти прекрасне, потворне, високе, низьке в житті й мистецтві (естетичні почуття, смаки, інтереси, потреби) у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва. На цьому рівні в процесі формування естетичного сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва необхідно виявити і розвивати такі здібності й властивості, як переживання насолоди в процесі споглядання естетичних явищ, сенсорно-перцептивну чутливість до явищ, поетичність, пісенність, образотворчість, ліризм, духовність, а також сформувати уміння фіксувати побачене прекрасне, дивовижне, незвичайне в процесі сприйняття і емоційно відгукуватися на них; уміння аналізувати

власні емоційно-почуттєві враження; цілісно сприймати естетичний об'єкт, гармонійно об'єднуючи емоційно-почуттєву активність і процеси естетичного осмислення.

Обґрунтовуючи думку щодо необхідності використання у професійній діяльності вчителя дидактичного і виховного потенціалу мистецтва, О. Рудницька підкреслює: дія мистецтва як засобу розвитку творчої індивідуальності виявляється у тому, що мистецькі твори пропонують художні образи, які безпосередньо звернені до сенсорної сфери, емоцій та почуттів людини і спрямовані на те, аби «захопити» її, примусити співчувати та співпереживати [153, 154]. З урахуванням цих положень, першою складовою естетичного сприйняття виділяємо **естетичні емоції і почуття**.

Важливим наслідком взаємозв'язку емоційного сприйняття та логічного пізнання художнього твору є його осмисленість. На переконання Ю.Борєва, цей багатоплановий феномен включає не тільки безпосередньо-емоційне переживання, а й осягнення логіки авторської думки, багатство і розгалуженість художніх асоціацій, які охоплюють все поле глядача [32]. Подібної думки дотримується В.Крисько. Він зазначає, що сприйняття є найвищою формою аналітико-синтезуючої діяльності мозку. Поза аналізом неможливе осмислене сприйняття. Саме цілісний аналіз забезпечує виділення об'єкта сприйняття, на основі якого відбувається синтез усіх властивостей об'єкта в цілісний образ [88].

Працюючи над педагогічною проблемою моделювання естетичного сприйняття мистецтва (на прикладі музики), І. Цой стверджує, що естетичне сприйняття входить до єдиної системи естетичної свідомості, компонентами якої є естетичні почуття, асоціативно-образне художнє мислення, естетичний смак і естетична оцінка [194].

У своєму дослідженні Ф.Георгієв і В.Дубовський проаналізували процес сприйняття [48], зокрема зазначили, що його результатом є мислення, котре тісно пов'язане зі словом. Завдяки йому сприйняття

набуває осмисленого характеру, а до предмета, який сприймається, включається також зміст, не зв'язаний безпосередньо з чуттєвістю. Осмисленість сприйняття відбувається найперше у відношенні якостей, пов'язаних із реальними умовами дійсності й побуту людей певної історичної епохи. Включення слова до сприйняття звільняє предмет не тільки від біологічного, а й від утилітарно-практичного значення. Отже, спостереження і відбиток тих чи інших якостей пов'язаний і з теоретичними, із естетичними потребами людини у пізнанні предмета.

У наукових працях О. Рудницької зазначено, що сприйняття завжди пов'язане з осмисленням і віднесенням до певного класу явищ того, що людина бачить, чує та відчуває. Оскільки формування у суб'єкта образу того чи іншого явища включає акти виділення інформативних ознак, їх аналізу, порівняння, відбору, абстрагування, запам'ятовування тощо, естетичне сприйняття становить перший і обов'язковий етап будь-якого розумового процесу [153, 154].

Осмислення значною мірою залежить від інтелектуального розвитку особистості. При чому, обмеженість осмисленого сприйняття визначається не тільки рівнем розвитку суспільного пізнання, але й рівнем знань особистості. Чим більше інтелектуально розвинена людина, тим більше її сприйняття опосередковано мисленням. Таким чином, осмисленість сприйняття виростає з розвитком логічного знання, яке, в свою чергу, постійно виростає з чуттєвого [48].

Враховуючи багаторівневу будову естетичного сприйняття, можна зробити висновок, що вже на мікрорівні й особливо на макрорівні та мегарівнях перцептивні події пов'язані не тільки з емоційним, але й з інтелектуальним моментами. Це зумовлено тим, що поняття, відбиваючи сутність предметів, тим самим фіксують результат аналітико-синтетичної, узагальнюючої роботи людського пізнання. Осмислення сприйняття означає фактичне відтворення в стислій формі цієї роботи, зробленої в минулому по відношенню до тих чи інших сторін дійсності. Поняття

виникають у процесі довгої аналітико-синтетичної діяльності людства, а завдяки їх осмисленню стає можливим виділяти в предметах нові сторони і ставити їх у зв'язок один з одним. Якщо б вони не зберігали в собі досвід попередньої узагальнюючої роботи, якщо б вони не опосередковували сприйняття і тим самим не відтворювали у стислому вигляді всю зроблену роботу стосовно їх вироблення, то людству кожного разу довелось би все починати спочатку [48].

Отже, понятійний бік художньо-естетичного сприйняття, який був сформований за допомогою асоціативного мислення, відтворюється в процесі пізнання художніх творів. Сприйняття пов'язано не тільки з відчуттям і уявою, а й із поняттям. Таким чином, в роботі дотримуємось цієї точки зору і наступною складовою естетичного сприйняття виділимо **естетико-художнє осмислення**.

Третьою складовою естетичного сприйняття вважаємо **естетичну оцінку**. На думку О.Рудницької, естетична оцінка є важливим індикатором культури художнього сприйняття, який показує вплив мистецтва на людину, характер її емоційно-естетичного реагування, відповідність твору особистісним потребам та інтересам.

Естетична оцінка охоплює твори мистецтва, забезпечує трансформацію об'єктивного в суб'єктивне і навпаки. Зміст її, з одного боку, обумовлюється історично і суспільно, а з іншого, – чутливістю людини до сприйняття і переживання проявів естетичного у будь-яких його формах існування.

Пізнання в процесі художньо-естетичного сприйняття не вільне від оцінки, так само як оцінка не вільна від пізнання. В цьому й полягає головна різниця між художньо-естетичним і науковим сприйняттям. Пізнання в процесі наукового дослідження не залежить від ставлення дослідника до об'єкта, який досліджується, і навпаки, в процесі художньо-естетичного сприйняття оцінка веде до визнання відносності естетичного, обумовленого історичними змінами смаків і поглядів людей. Це

положення підтверджується думкою І. Канта, який відзначав, що судження смаку є не пізнавальним, тобто не логічним, а естетичним, тому його визначення може бути тільки суб'єктивним [75, 223].

Узагальнення цих визначень знаходимо у словнику з естетики, в якому смак характеризується як спроможність людини за почуттям задоволення або незадоволення диференційовано сприймати й оцінювати різноманітні естетичні об’єкти, відрізняти прекрасне від потворного в дійсності й у мистецтві, розрізняти естетичне і неестетичне, виявляти в явищах риси трагічного і комічного [207, с.42]. Отже, смак – це складова частина життєвої практики людини, її прагнення до особистого розвитку. Смак має в найвищому ступені суб’єктивний характер. Він залежить від потреб особистості.

Розглядаючи цей феномен, Ц.Короленко і Г. Фролова характеризують смак як здатність особистості оцінювати явища дійсності і твори мистецтва, а також здатність обґрунтувати і доказувати свою оцінку [85]. На їх погляд, критерій оцінювання якості художньо-естетичного смаку засновується не тільки на якості предмета, який оцінюється, а й на якостях та здібностях тієї людини, котра його оцінює, на своєрідності її почуттів, особливостях інтелекту, загальній культурі та рівні освіти. Разом з тим естетичний смак залежить від естетичного досвіду особистості. Його мірилом є людський досвід. Саме тому четвертою складовою естетичного сприйняття вважаємо **естетичний досвід**.

У науковій літературі естетичний досвід характеризується як поєднання уміння сприймати естетичні цінності та специфічного не вербалізованого знання, яке було здобуте суб'єктом в процесі попереднього художньо-естетичного розвитку (як онто - і філогенетичного, так і духовного й соціокультурного), здатність насолоджуватись творами мистецтва минулих епох і всіх народів, мати гостре почуття стилю, кольору, форми, звукової поліфонії тощо (за Бичковим) [36]; в процесі біологічної, а потім соціальної діяльності

складалась структура чуттєвого образу, адекватно відображаючи структуру і якості об'єкта.

На думку В.А.Барабанщикова, кожний перцептивний акт є одночасно новим і не новим, формується в теперішньому часі, але спирається на минуле і спрямовується у майбутнє. Якщо, наприклад, картина заінтригувала особистість своєю загадковістю і глибиною, то в цьому випадку її сприйняття може затягнутися на довгі часи. Відповідно перцептивні процеси організуються у взаємозв'язані системи, які, перш за все, базуються на естетичному досвіді особистості, проявляється в узгодженому досягненні проміжних цілей, поступово наближаючи суб'єкт до задоволення вихідної потреби. Таким чином, естетичний досвід є основою як естетичних емоцій і почуттів, так і естетико-художнього осмислення й естетичної оцінки. Тому цей компонент ми вважаємо найважливішою складовою частиною естетичного сприйняття, що вміщує безпосереднє емоційне переживання, осягнення логіки авторської думки, багатство художніх асоціацій і складається з таких складових: *естетичні емоції і почуття, естетико-художнє осмислення, естетична оцінка, естетичний досвід.* Наочно цей феномен представлений на рис. 2.1

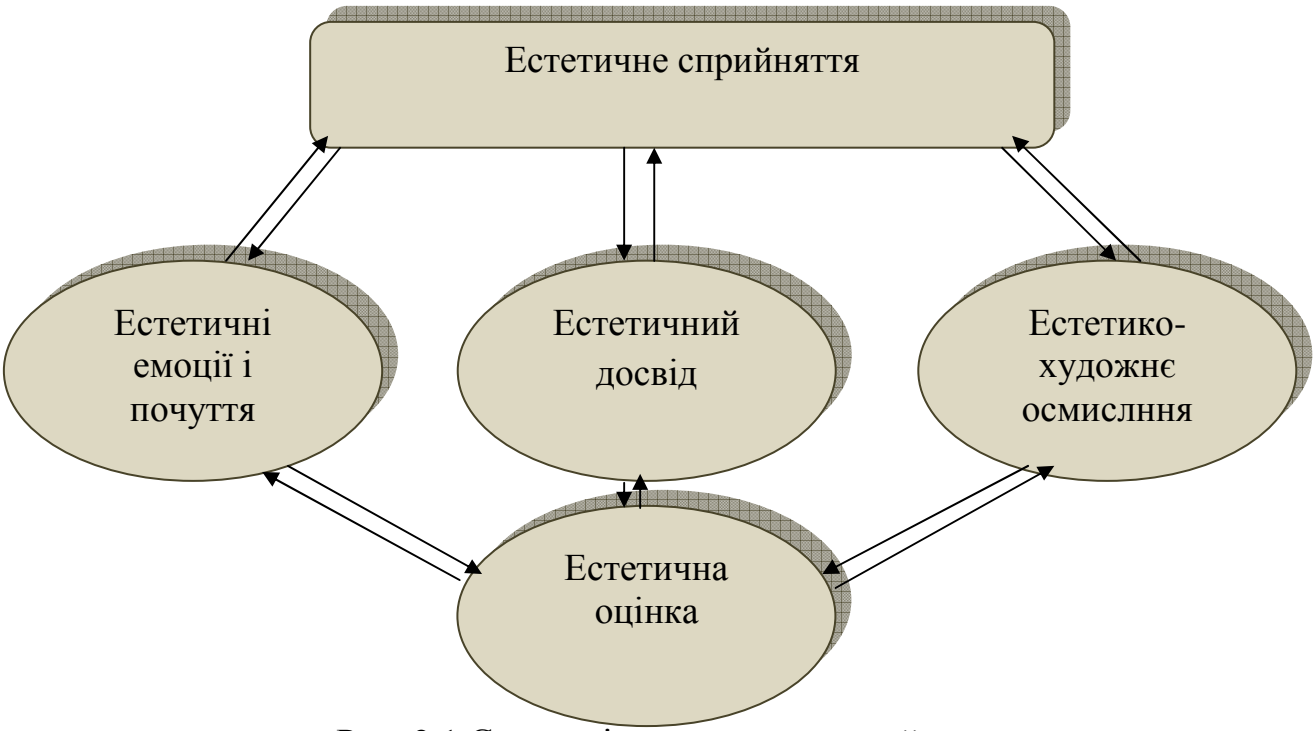

Рис. 2.1 Складові естетичного сприйняття

Аналіз представлених вище підходів до структури і фазового процесу естетичного сприйняття (К.Абінадзе, В.Барабанщикова, В.Бичкова, Р.Інгардена, П.Якобсона, С.Раппопорта, О. Рудницької, І. Цой) дозволив нам виділити такі фази естетичного сприйняття в системі фахової підготовки вчителя образотворчого мистецтва: *установка на цілісне естетичне освоєння об'єкта; естетичне сприйняття об'єкта відповідно до його складності; злиття емоційно-чуттєвої активності і процесу осмисленого сприйняття; фаза катарсису та оцінки.* Розглянемо ці фази докладніше.

Першою фазою вчені вважають установку на цілісне естетичне освоєння об'єкта. Досліджуючи процес і механізми естетичного сприйняття, більшість учених наголошують на значенні установки в цьому процесі. Так, «теорія установки», яка розроблялась психологічною школою Д. Узнадзе, розглядає естетичне сприйняття як складний процес із певними закономірностями його протікання. Першою фазою цього процесу є установка, яка визначає особливість емоційної відповіді під час сприйняття естетичного об'єкта. Аналізуючи сутність установки, Д.Н. Узнадзе підкреслює: її особливістю є те, що вона передує появі певних фактів свідомості. Така установка лежить в основі психічних явищ, які виникають в свідомості і залежать від естетичного досвіду [181].

На думку М. Дюфрена, естетичний досвід є початком усіх шляхів, якими проходить людство. Тільки естетичний досвід робить людину особистістю, зароджуючи в ній пізнавальні та моральні відносини, гармонізуючи всі протилежні інтенції, примиряючи її із зовнішнім світом, виявляючи сутнісні основи буття на якомусь глибинному рівні, який не піддається вербалізації [57].

Отже, установка – це спрямована організація сприйняття через свідомість, слово, очікування певних дій. Під час сприйняття художнього твору роль установки виконує ідея, думка, настрій самого художника, які він хотів передати у своєму творі. У цьому контексті О. Рудницька

наголошує, що особистості для організації процесу сприйняття необхідно забезпечити розвиток мотивації навчання.

Підсумовуючи зазначені вище думки щодо початкового етапу естетичного сприйняття, а саме: зацікавлення суб'єкта певними якісними ознаками об'єкта (І.Інгарден), формування художньо-психологічної установки – очікування радості, насолоди від спілкування з мистецтвом (С. Раппопорт), розвиток мотиваційної сфери (О.Рудницька), естетична установка (Д.Узнадзе, І.Цой, В.Бичков),– у цьому дисертаційному дослідженні виділяємо *установку на цілісне естетичне освоєння об'єкта* як першу фазу естетичного сприйняття майбутніми вчителями образотворчого мистецтва.

Друга фаза за В. Бичковим може бути визначена як «первинна емоція». Згідно з поглядами І.Цой, на другому етапі відбувається чуттєвий контакт із твором мистецтва на перцептивному рівні і початок диференціювання емоцій та вражень. Натомість І.Інгарден схиляється до думки, що на другій фазі проходить аналіз сприйнятих якісних ознак об'єкта і доповнення їх роздумами і думками суб'єкта.

У цьому дослідженні ми послідовно орієнтуємось на думку І.Інгардена, що на цій фазі починає здійснюватися процес осмислення естетичного сприйняття з проявом нескладних естетичних емоцій (наприклад, сприйняття картин із композиціями, створеними із кольорових ліній і плям, або зроблених зі смаком предметів чи художньо оформленого одягу). У зв’язку з цим Г.Руубер у праці «Про закономірності художнього візуального сприйняття» експериментально встановила, що зі збільшенням структурної складності, візуальні об'єкти викликають у людини психологічні асоціації, кількісне розмаїття, яке пропорційне цій складності [155]. На її думку, більш складними в естетичному сенсі об'єктами дійсності є природні ландшафти і краєвиди, театралізовані обряди народних свят і карнавалів. Глибоким і могутнім джерелом емоційно-почуттєвого впливу на людину стають твори мистецтва.

Загальновідомо, що під час споглядання світових і національних шедеврів образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва спочатку вражають особливості колориту, глибина розкриття сюжету, потім почуттєво-емоційно зворушують оригінальність технік і виконання. Але далі необхідно знати підходи автора до створення твору, щоб глибше зрозуміти зміст картини. Таким чином, коли людина зрозуміла зміст, усі його особливості, то твір викликає більш сильні й емоційно насичені естетичні почуття. Отже, другою фазою є *естетичне сприйняття об'єкта відповідно до його складності.*

З урахуванням цих думок, наступною третьою фазою естетичного сприйняття вважаємо *злиття емоційно-чуттєвої активності й процесу осмисленого сприйняття.* Цю фазу С. Раппопорт назвав посткомунікативною. На його думку, на ній виникають власні роздуми глядача, читача, слухача про життя та оцінку життя. На переконанням І.Інгардена, на цій фазі відбувається об'єднання сприйнятих ознак об'єкта і власних вражень суб’єкта в одне ціле. Підтримуючи цю думку, О. Рудницька вважає, що в цей період відбувається перехід від перцепції сенсорної до освоєння виразно-смислових значень художньої форми. Щодо цього враховуємо також думку Л. Виготського, згідно з якою, як наслідок естетичного сприйняття і освоєння об'єкта, відбувається злиття емоційно-чуттєвої активності й розумової діяльності. Вчений переконує, що розумова активність «…підштовхується емоційним підйомом. Сама думка охоплює наші інтереси й спонукання, наші ефекти, емоції» [44, с.36].

Наступною фазою сприйняття художнього твору є *катарсис і його оцінка.* На цьому етапі естетичного сприйняття відбувається подальше зближення і взаємозбагачення емоційних і розумових процесів. Зазначимо, що поняття «катарсис» у античній філософії та естетиці використовували для визначення процесу і результату естетичного впливу мистецтва на людину, а в етичному сенсі його розуміли як піднесення людського

розуму, ушляхетнення почуттів. На етапі катарсису виникають емоції радості і роздумів. Й. Гете розумів катарсис як процес відновлення зруйнованої гармонії за допомогою мистецтва [49]. Л. Виготський у праці «Психологія мистецтва» обґрунтував розуміння катарсису як стадію психологічного процесу, який лежить в основі художньо-естетичного сприйняття мистецтва.

На думку В. Бичкова, четверта фаза є чисто духовною, в ній об'єкт переживає вищу естетичну насолоду, тобто катарсис. Ю.Борєв підкреслював, що художній твір дозволяє пережити багато чужих життів як є власне, збагатитися досвідом інших людей.

На цій стадії людина виражає свою естетичну оцінку твору мистецтва, своє судження. У наукових дослідженнях С.Раппопорт, О. Рудницька, І. Цой включили до цієї фази естетичного сприйняття також оцінку. В дисертаційному дослідженні також дотримуємось думки, що в процес естетичного сприйняття вчителів образотворчого мистецтва необхідно включити оцінку сприйнятого об’єкта. Асоціативне мислення, інтуїція, вирізнення тих чи інших аспектів твору, осягнення його глибинного «підтекстового» смислу знаходить своє вираження в естетичній оцінці, оскільки диференційоване сприйняття завжди супроводжується переживанням художньої цінності.

За визначенням О.Рудницької, інтегративний результат розуміння та інтерпретації смислового значення твору, естетична оцінка є важливим зовнішнім індикатором культури художнього сприйняття, який висвітлює вплив мистецтва на людину, характер її емоційно-естетичного реагування, відповідність твору особистісним потребам та інтересам. Естетична оцінка твору реципієнтом спрямована на осягнення вираженого у художній формі ціннісного осмислення дійсності митцем.

Такої ж думки дотримується І. Цой, вважає естетичну оцінку останньою ланкою сприйняття, адже своє ставлення до твору мистецтва, який людина спостерігала, переживала, осмислювала, вона виражає в

ціннісних судженнях. Отже, в оцінці мистецтва сконцентрований увесь досвід людини (естетичний, чуттєвий), виявляється її творча активність.

Наукові висновки О. Воєводіна грунтовані на тому, що естетична оцінка – це раціонально виражене судження про естетичні властивості предмета на основі естетичного почуття. Естетична оцінка є результатом реалізації вищого рівня естетичної свідомості, на якому відбувається синтез чуттєвих і раціональних форм сприйняття, зокрема у тому числі й рефлексії над власним „Я" як суб'єктом естетичного сприйняття й оцінки.

Цей рівень учені вважають специфічним феноменом естетичної самосвідомості. Оцінка складається не лише на основі даних емоційного сприйняття та відчуття значущості, а ще й виноситься як раціональна форма через оцінне судження, що передбачає розумове осмислення об'єкта оцінки.

Естетична оцінка має два рівні: а) емпіричний – „упізнання" через „упізнання" почуття; б) раціонально-логічний – усвідомлення естетичної цінності через понятійну інтерпретацію змісту твору або певного природного чи соціального явища засобами естетичного аналізу [114, с. 31]. Естетична оцінка у формі раціонального судження постає також і рефлексивною формою *естетичного самоусвідомлення*, оскільки, за визначенням М. Кагана, оцінка є емоційно-інтелектуальним виявленням значущості предмета для «суб'єкта» [69, с. 68]. Він вважає, що естетична оцінка знаходиться на такому рівні в структурі естетичної самосвідомості, на якому людині вже відомі естетичні почуття, образи, ідеали та емоції, тому їй тільки залишається позначити їх.

Естетична оцінка має такі параметри як *адекватність* (об'єктивний показник) та *індивідуальна неповторність* (суб'єктивний показник).

Перший із них характеризує залежність естетичної оцінки від властивостей художнього твору мистецтва, а другий відображає особливості внутрішньої перцептивної дії того, хто сприймає і залежить

від естетичного досвіду особистості. Наочно процес естетичного сприйняття за визначеними фазами представлено на рис. 2.2.

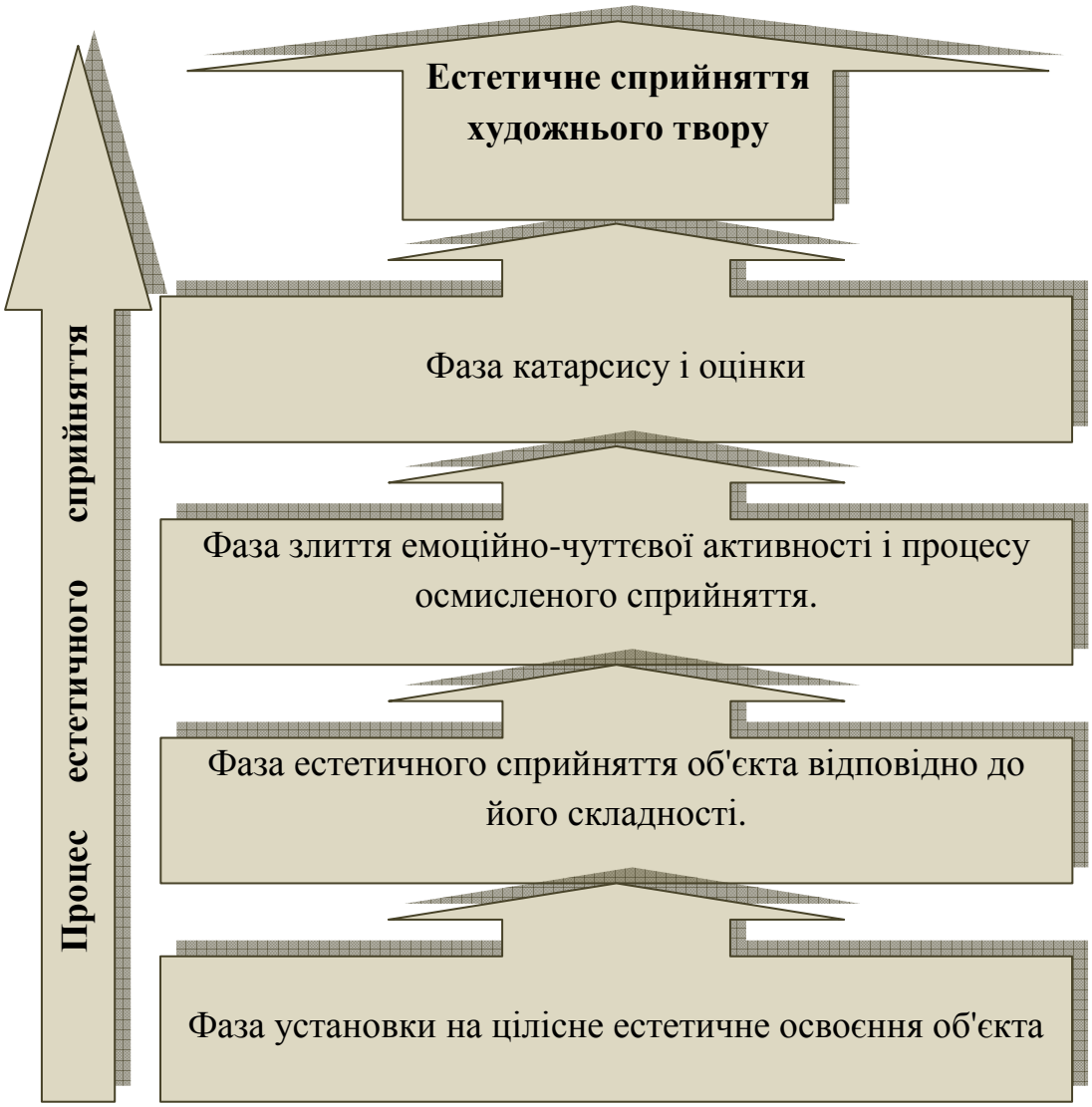

Рис. 2.2. Процес естетичного сприйняття за визначеними фазами

Зважаючи на складність процесу естетичного сприйняття, який поєднує у собі цілісний комплекс особистісних якостей, здібностей, знань та умінь у галузі образотворчого мистецтва, вважаємо за необхідне проаналізувати структуру естетичного сприйняття.

Аналіз наукових праць В. Радкіної, О. Рудницької, О. Стрілець, І. Цой показав, що структурні компоненти цього феномена розглядаються вченими у різних площинах. Так, у дослідженні О.Стрілець визначено такі

структурно-функціональні компоненти естетичного сприйняття художніх творів: *стимулятивно-мотиваційний, почуттєво-емоційний, діяльнісно-розвивальний.* Стимулюючо-мотиваційний компонент включає цілеспрямованість організації естетичної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва та спонукальні чинники, спрямовані на розвиток емоційно-ціннісної сфери студента, формування в нього потреби естетичного сприйняття художніх творів народного мистецтва, усвідомлення значущості основних мотивів формування естетичного сприйняття і мотивів художньо-естетичного самовдосконалення. Почуттєво-емоційний компонент включає вміння емоційно-естетичного сприйняття та розвиток естетико-оцінних суджень. Діяльнісно-розвивальний компонент – полягає в орієнтації майбутнього вчителя образотворчого мистецтва на діяльність, на процес творення естетично довершеної композиції та форми мистецького витвору [173].

У науковій праці І.Цой зазначено, що естетичне сприйняття входить до єдиної системи естетичної свідомості, компонентами якої є *естетичні почуття, асоціативно-образне мислення, естетичний смак і оцінка.*

Розвиток почуттєвої сфери особи, ступінь активності її вияву справляє значний вплив на процес естетичного сприйняття. Водночас творчий елемент мислення, образність і асоціативність його сприяє активізації естетичного сприйняття. Прикметною рисою естетичного смаку є те, що поза сприйняттям естетичних об’єктів він не може виявлятися. Смак – це стійке утворення, настанова особистості. Естетичний смак виявляється в основному як система особистісних пристрастей, які визначаються загально естетичними нормами. Характерною рисою оцінки є її суб’єктивний характер, який обумовлений потребами, інтересами суб’єкта. Саме за характером оцінки можна визначити рівень естетичного сприйняття, рівень знань, рівень розвитку емоційної сфери особистості [194].

Переважна більшість дослідників у своїх наукових працях визначили художньо-естетичний смак як складову естетичного сприйняття. У цьому сенсі цікавою для нашого дослідження стала модель В. Радкіної стосовно формування художньо-естетичного смаку як професійної якості майбутнього вчителя. В ній дослідниця визначила наступні компоненти художньо-естетичного смаку як професійної якості: *психофізіологічний* (передбачає виявлення розвиненості почуттів, емоційної чутливості, переживання); *когнітивний* (виявляє розвиненість образного й абстрактно-логічного мислення, асоціативної, творчої уяви); *імперативний* (виявляє обізнаність у галузі мистецтва, естетичних норм суспільства, історії культури, законів існування і створення краси тощо); *дієвий* (виявляється в обґрунтуванні художньо-естетичних оцінок, створенні художньо-естетичного середовища для здійснення професійної діяльності, використанні художньо-естетичних творів як засобів означеної діяльності) [140].

Здійснений аналіз наукових досліджень дозволяє зробити висновок, що структура естетичного сприйняття визначається дослідниками через такі компоненти: мотиваційний (наявність стійких мотивів і усвідомленої потреби для виконання певної діяльності), когнітивний (наявність певного кола знань, умінь і навичок для успішного виконання цієї діяльності), оцінювальний (здатність емоційно сприймати і логічно осмислювати твори мистецтва), процесуальний (вибір методів, засобів і форм організації естетичної діяльності).

З урахуванням цих поглядів структуру естетичного сприйняття майбутнього вчителя образотворчого мистецтва розглядаємо у взаємозв'язку і взаємозалежності таких компонентів: *мотиваційно-цільового, пізнавально-змістового, почуттєво-оцінного, естетико-діяльнісного.*

Наведемо характеристику визначених компонентів. Спираючись на дані педагогічних досліджень, в яких першою складовою було виділено

спрямованість на естетичне освоєння об'єкту і відзначено роль у формуванні естетичного сприйняття естетичного досвіду вважаємо доцільним визначення **мотиваційно-цільового компонента** як одного з найважливіших у моделі формування естетичного сприйняття майбутніх учителів. У цей компонент входить цілеспрямована організація навчально-виховного процесу майбутніх учителів образотворчого мистецтва, яка спрямована на виявлення прагнення до естетичного пізнання світу, сенсорно-перцептивну чутливість і естетичну насолоду під час перегляду художніх творів, відкриття нового, розвиток потреби і зацікавленості в постійному перегляді і вивченні художніх творів.

Розробляючи мотиваційно-цільовий компонент моделі, виходимо з розуміння мети – формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва як основи їх професійної компетентності. Його основними *функціонально-цільовими* орієнтирами є розвиток навчально-пізнавальних і професійних інтересів, а також стимулювання естетичних потреб і мотивів у майбутніх учителів образотворчого мистецтва. До них відносимо потребу в естетичному пізнанні світу, в естетичній насолоді, виявленні й розвитку здібностей і властивостей, виразне прагнення до пізнання нового, гуманістичну спрямованість світогляду, сенсорно-перцептивну чутливість, відчуття культуровідповідності, духовний зв’язок поколінь.

Досягнення мети найперше передбачає вирішення завдань, котрі визначають зміст спільної діяльності педагога і студента, їх творчу взаємодію в процесі формування естетичного сприйняття. Отже, на початковій установочній фазі повинні сформуватися уміння акцентувати увагу на тих предметах і явищах та їх основних характеристиках, які складають найбільший інтерес; уміння активно сприймати навколишню дійсність; **у**міння встановлювати внутрішньо дисциплінарні та міждисциплінарні зв’язки курсів дисциплін, що викладаються; уміння

протистояти стереотипам сприйняття та володіти загальною комунікативною культурою.

Дослідивши такий аспект естетичного сприйняття як художньо-естетичне осмислення, а також його роль у наступних (фазах) процесу естетичного сприйняття, визначаємо другий **пізнавально-змістовий** компонент моделі формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Цей компонент характеризується оптимальною структуризацією і удосконаленням змісту художньо-естетичної освіти відповідно до сучасних вимог фахової компетентності вчителя образотворчого мистецтва з урахуванням послідовності викладу, рівня складності й узагальнення, використання ефективних умов навчання і контролю. Системна структуризація змісту художньо-естетичної освіти також враховує роль, місце, обсяг, глибину, міцність художньо-естетичних знань і естетичних умінь в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін.

У ході дослідження для обґрунтування пізнавально-змістового компоненту моделі, визначення фахових компетенцій, необхідних випускникам університету за спеціальністю 7.020208 «Образотворче та декоративно-прикладне мистецтво» *був проведений аналіз кваліфікаційних вимог до* вчителя образотворчого мистецтва*, обумовлених соціальним замовленням.*

Цей компонент передбачає наявність у вчителя образотворчого мистецтва знань та умінь, необхідних і достатніх для формування в учнів естетичного сприйняття, пов’язаного з образотворчою інформацією[124], а саме**:** уміння образно пояснити твір мистецтва, поєднуючи в ньому загальне і конкретне; висловлювати власну думку про твір мистецтва, включаючи історичну, групову, індивідуальну, вікову, ментальну обумовленість; адекватно сприймати естетичний об’єкт, явище дійсності, твір мистецтва в єдності змісту і форми.

Пізнавально- змістове підґрунтя цього компонента включає:

– систему курсів художньо-графічних дисциплін, спецкурсів з використанням художньо-естетичних методів для формування естетичного сприйняття в професійній діяльності майбутніх учителів образотворчого мистецтва;

– екскурсії в художні майстерні, в загальноосвітні школи, художні школи та гуртки з метою аналізу використання естетико-художніх методів в реальній практиці вчителів образотворчого мистецтва;

– проведення художніх виставок, олімпіад, конкурсів, науково-практичних конференцій, зустрічей з художниками і майстрами декоративно-прикладної творчості, випускниками ВНЗ, які працюють за фахом;

– різні види самоосвітньої діяльності студентів у художньо-естетичній сфері;

– використання естетико-художніх і комп'ютерних технологій для виконання художньо-графічних робіт, а також курсових і дипломних проектів;

– застосування у різних видах практики естетико-художніх умов для вирішення конкретних завдань формування естетичного сприйняття, які є основою професійної діяльності вчителів образотворчого мистецтва;

Як було доведено вище естетичні емоції і почуття відіграють провідну роль в структурі естетичного сприйняття на всіх фазах його розвитку, а естетична оцінка є важливим індикатором естетичного сприйняття, показує вплив мистецтва на людину, характер її емоційно-естетичного реагування, відповідність твору особистісним потребам та інтересам (за О.Рудницькою). Це обумовлює необхідність виокремлення наступного **почуттєво-оцінного** компонента моделі формування естетичного сприйняття**.**

Його застосування в навчально-виховному процесі дозволяє сформувати уміння, спрямовані на фіксацію прекрасного, дивовижного, незвичайного в процесі сприйняття, і можливість емоційно відгукуватися

на побачене; уміння аналізувати власні емоційно-почуттєві враження; цілісно сприймати естетичний об'єкт, гармонійно об'єднуючи емоційно-почуттєву активність і процеси естетичного осмислення.

Дослідження процесу естетичного сприйняття і ролі в ньому художньо-творчої діяльності дозволили визначити **естетико-діяльнісний** компонент моделі. Його врахування в навчально-виховному процесі дозволяє успішно вирішувати завдання професійної підготовки майбутніх вчителів образотворчого мистецтва. Естетично-діяльнісний компонент спрямований на формування системи знань, умінь і навичок майбутніх учителів образотворчого мистецтва в галузі естетичного саморозвитку, самонавчання, самооцінки в процесі естетико-художньої діяльності. Крім того, він уможливлює сформованість умінь організувати художньо-творчу діяльність учнів, оволодіти різноманітними техніками живопису, графіки, декоративно-прикладного мистецтва, набувати мистецтвознавчих знань і передавати їх учням; аналізувати твори мистецтва і обговорювати їх з учнями.

Усі розроблені компоненти взаємопов'язані між собою і доповнюють один одного. Наочно вони представлені на рис. 2.3

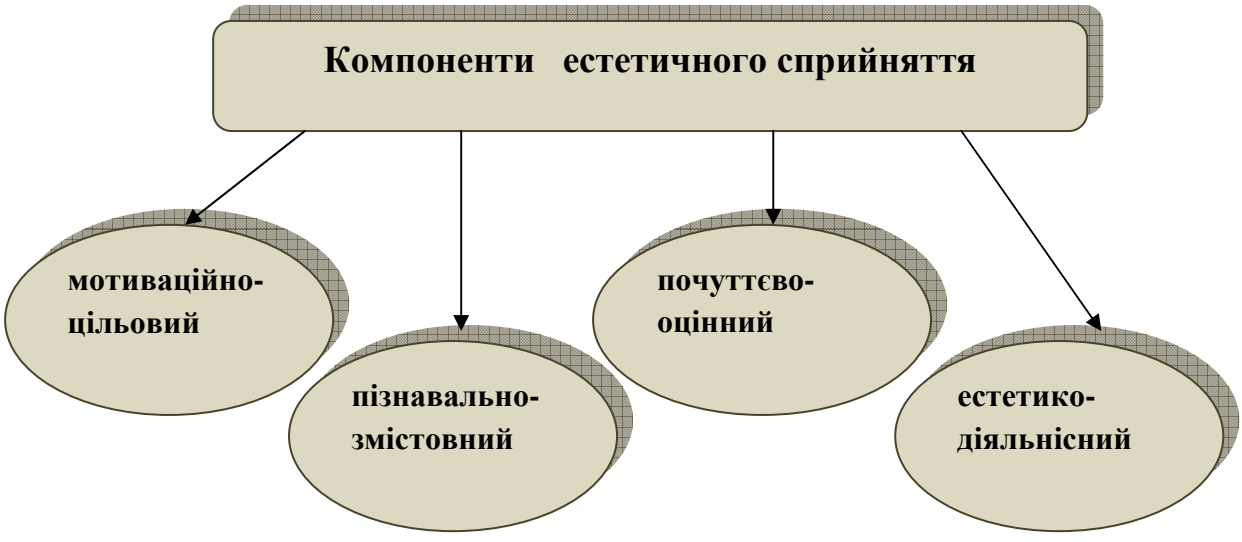

Рис. 2.3. Компоненти естетичного сприйняття

Представлені компоненти стали основою для розробки організаційно-методичної моделі формування естетичного сприйняття вчителів образотворчого мистецтва у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін.

2.2. Принципи та педагогічні умови формування естетичного сприйняття у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін.

Методика організації навчальної діяльності з формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін потребує обґрунтуваннння принципових положеннь, які є вихідними для дослідження педагогічного явища.

Педагогічні принципи (від лат. principium – основа, начало) – це керівні ідеї в організації навчальних занять, а також науково обґрунтовані рекомендації, правила і норми, які регулюють процес навчання й визначають першооснову навчально-виховного процесу. Як певні освітні настанови, вони визначалися в процесі багатовікової практики навчання, де поступово узагальнювалися окремі теоретичні положення.

За визначенням С.Гончаренка, педагогічні принципи є «системою вимог», що охоплює всі аспекти навчально-виховного процесу й відображає результати узагальнення досвіду навчально-виховної практики [51, 270]. Вони передбачають обґрунтування завдань, зміст педагогічної роботи, специфіку організації педагогічного процесу, методичні напрямки, їх забезпечення.

Найбільш ефективною та результативною вважаємо систему парних принципів навчання І. Лернера і Н. Скаткіна, яка дозволяє формувати художньо-естетичне сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва [100, 161]. Розглянемо їх докладніше.

1.Принцип ***наочності і емоційно-естетичного осмислення творів мистецтва*** передбачає змістове наповнення процесу формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва у контексті розвитку культури, орієнтацію на її цінності, засвоєння їх, формування і розвиток культури студента, має широке застосування у педагогічному процесі вищої школи. Дотримання його сприяє свідомому, активному сприйняттю, осмисленню і засвоєнню матеріалу, сприяє розвитку спостережливості, формує новий соціальний досвід, удосконалює сенсорні можливості студентів. Цей принцип був сформульований у вигляді золотого правила дидактики, смисл якого полягає в наступному : «якщо які небудь предмети відразу можна сприйняти декількома відчуттями, нехай вони відразу охоплюються декількома відчуттями" [73].

Художні і декоративні твори найбільш сильно впливають на естетичне сприйняття особистості, а найбільш важливою рисою їх є здатність емоційно впливати, збуджувати почуття естетичної насолоди у реципієнта і ця риса настільки важлива, що без неї, як зауважив М.С. Каган, мистецтво виявляється зовсім не потрібним, не зважаючи на його пізнавальні та ідейні переваги [69]. Основним зображувальним засобом живопису є колір.

Як зазначив Р. Юнг, колір є одною з найважливіших характеристик більшої частини творів мистецтва [209, 210]. На думку Р.Р. Арнхейма [11], Н.В. Серова [158, 159, 160] в науці наявні достатньо обґрунтовані припущення, які підтверджуються сьогодні не тільки на експериментальному або емпіричному рівні, але і в теорії, що кожний кольоровий відтінок передає емоційний тон. Через емоційне відбиття дійсності можна виявити семантику несвідомої дії кольору, яка за Юнгом міститься в архетипах колективного несвідомого, що безпосередньо впливає на глибину естетичного сприйняття світу [209, 210]. Колір спричиняє відому дію на чуття зору (за Гете), а через нього і на душевний

настрій. Отже, взятий як елемент мистецтва, колір може бути використаний для сприяння вищим естетичним почуттям [49].

Для лінійно-площинного живопису характерні плоскі плями локального кольору. Особливостями зображувальних засобів *графічних* творів є ліня, штрих. Білий фон паперу – ось найбільш міцний, вирішальний засіб графіки – абстрактний і начебто нейтральний він (фон) активно бере участь у художньому впливі графіки [145].

Естетичне сприйняття творів декоративного мистецтва ґрунтується на системі семантичних засобів, в основі яких лежать об'єктивні закони, які діють у багатьох видах мистецтва, тому називаються головними, а саме: закони традиції, цілісності і тектоніки. Декоративно-прикладне мистецтво тісно пов'язане із художньою спадщиною, генетичним кодом художньої традиції. Методи використання народного мистецтва в педагогічному процесі досліджували І. Зазюн, М. Лещенко, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Шевнюк.

Наприклад, вивчаючи писанку, майбутні вчителі образотворчого мистецтва повинні емоційно і водночас вдумливо відчути основні позитивні якості художньої виразності писанки: поліхромність, графічність, ажурність, колір, ритм, симетрію, які безпосередньо впливають на формування естетичного сприйняття особистості. Естетика білосніжного полотна і білосніжної сферичної поверхні курячого яйця полягала у тому, що уявлялась народному майстрові землею, покритою снігом. З весною земля оживала різними барвами. Цей перехід до весни він символічно зображав через квіти, гілки, сонце, живі істоти і т. ін.

У вишивці отримують розвиток такі естетичні категорії як прекрасне і витончене. Споконвічна гра дитини (а гра – це культура, яка осягнула свою глибинну, естетичну сутність і яка свідомо культивує естетичний досвід буття у світі (за В.В. Бичковим), де головну роль відігравала народна лялька– є відтворення і прилучення дитини до національних і місцевих традицій, візуальне, сенсорне та вербальне сприйняття нею

пластичних, колористично-кольорових та словесно-образних чинників народної культури і, нарешті, формування в неї естетичної свідомості, естетичного сприйняття. Наочність у поєднанні з емоційністю сприйняття й аналізом художніх творів допомагає краще осягнути зміст і форму художнього образу, активізує пізнавальний інтерес, дозволяє розвивати естетичну уяву, смак, стимулює творчу діяльність[30].

3. Принцип ***опори на національне спрямування художньо-графічного навчання*** передбачає залучення студентів до художнього розвитку в царині національного мистецтва. Цей принцип сприяє визначенню конкретики викладання фахових дисциплін, а саме: визначення національних зразків образотворчого мистецтва центральною ланкою навчальної діяльності, першочергове, на рівні ментального усвідомлення, вивчення досвіду вітчизняних майстрів у галузі образотворчого мистецтва. Загальнолюдські цінності й національна самобутність – умови загальносвітового визнання твору мистецтва. Немає безликого мистецтва самого в собі, що не несе естетику, мораль, дух народу, вічні його поняття про життя і смерть, добро і зло, минуле, нинішнє і майбутнє, світ, космос тощо [90]. У дисертаційному дослідженні використано художні образи графічних творів, зразків живопису, українського декоративного народного розпису, писанкарства, вишивки, народної ляльки, які присвячені тематиці народних святкових традицій. Сутнісним ядром їх художніх образів є художній символ. Святкові традиції є найяскравішим джерелом формування естетичного сприйняття. Український Sacrum — сфера святого, священного, освяченого — розкривається через ідею світовідношення як СВЯТОвідношення, що визначає сакральні горизонти етнокультури, в тому числі світогляду, ментальності, фольклору, мистецтва. Світ сприймається тут як «свято», а святість і святковість збігаються не лише етимологічно, а й буттєво, екзистенціально, феноменологічно.

Переживання «одвічних» святостей набуває метарелігійного характеру, бо поширюється на світ в цілому, природу, культуру, «життєвий світ» людини. У некласичному розумінні протистоїть буденному, повсякденному, пересічному, виходячи за межі профанного як у практичному, так і теоретичному сенсах.

Міфологія, релігійна свідомість, художня творчість відтак спираються на сакральні горизонти «святовідношення», що виявляються через архетипи української культури, в яких закріплені «прасимволи» етнокультури, узагальнені часово-просторові характеристики етнонаціонального буття, світовідношення, художньої образності [101].

Визначення естетичного сприйняття включає емоційну, почуттєву сферу сакральних ціннісних відносин між людиною і світом, які проявляються в почутті прекрасного, високого, трагічного, комічного. І саме емоційно-почуттєвий характер, кордоцентричність (перевага серця над головою) української душі одностайно підтверджують досліднику цієї проблеми .

Г. Сковороду вважають фундатором і творцем оригінальної української філософії емоційно-вольового єства людини – її серця, тобто кордоцентризму як ділянки душі й почуттів [166]. До *ментальних* аспектів формування естетичного сприйняття належать наукові дослідження П.Юркевича [211], Р. Додонова [56], В. Храмова [193], О. Кульчицького[93], С.Кримського [86], І.Бермес [20]. Дослідження ментальних аспектів естетичного сприйняття і визначення естетичного сприйняття як ментальної якості вчителя образотворчого мистецтва дозволяють зробити висновок, що саме цей аспект найбільш важливий з педагогічної точки зору, бо є невід'ємною частиною народної педагогіки – фундаменту сучасної педагогіки. Основи етнопедагогіки висвітлювались у працях П. Куліша [92], Я.А. Каменського [73], Дж.Локка [106], І. Галятовського [46].

3. Принцип ***естетичної спрямованості*** означає визнання естетичної цінності художніх творів; розвиток здатності майбутніх учителів образотворчого мистецтва до естетичного сприйняття мистецтва, почуття прекрасного; формування художнього світогляду, високих естетичних ідеалів. Принцип естетичної спрямованості передбачає змістове наповнення процесу естетичного сприйняття, яке узгоджується із завданнями естетичного розвитку особистості майбутнього учителя образотворчого мистецтва, його художнього світогляду, здатності до естетичного сприйняття мистецтва, зумовлений, насамперед, специфікою підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. В його межах студенти займаються за методикою, яка сприяє розвитку естетичного сприйняття і досягають значних результатів у художньо-творчий діяльності. З огляду на те, що сучасна освіта має набувати й реалізовувати нову функцію – стимулювати та активізувати внутрішнє життя людини і самобутність її духовного світу, вчитель образотворчого мистецтва нарешті починає наближатися до статусу важливої постаті у галузі мистецької освіти та естетичного виховання підростаючого покоління. Принцип естетичної спрямованості простежується в дослідженнях і розробках таких вітчизняних фахівців: О.Наконечної, Н.Куражевої, О.Кайдановської, О.Рудницької, Г.Шевченко, О.Щолокової, О. Шевнюк. , М.Кириченко, Б.Нєменського, О.Отич. На підставі аналізу доходимо висновку, що естетичне сприйняття як естетично-художня якість характеризується розвиненою естетичною мотивацією, гармонійним синтезом емоційного та раціонального; естетичною оцінкою раціональної аргументації.

4. Принцип **естетико-емоційної рефлексії** у процесі відтворення художніх образів дозволяє спрямувати свідомість студентів на зіставлення власних художніх цінностей з морально-світоглядними позиціями існуючими в мистецтві, виявити власні оцінні судження і сформувати власні переконання в галузі художньої творчості. Цей принцип передбачає

спонукання студента до самопізнання, самоаналізу мистецьких вражень; забезпечення процесу заглиблення у світ власних почуттів та зіставлення їх із змістом художнього образу. Принцип рефлексії, зазначає Г.Падалка, забезпечує «усвідомлення власних психічних станів і процесів у зіставленні із переживаннями, відтвореними у художньому образі, роздуми людини над власним життям, заглиблення до власних почуттів у зв'язку зі змістом мистецького твору, у зіставленні об'єктивного змісту художніх образів із реальними результатами самоаналізу власного внутрішнього життя» [130, с.159].

В ході дослідження обгрунтовано, що естетичне сприйняття та вербальна і письмова інтерпретація художніх образів невіддільна від рефлексії. У розробці методики роботи над формуванням естетичного сприйняття в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін цей принцип орієнтує на осмислення і переживання студентом досвіду власної естетико-художньої діяльності, усвідомлення результату пізнання та оцінювання художніх образів, співвіднесення їх із власними світоглядними установками, цінностями тощо.

4. Принцип ***поетапно-ейдетичної організації навчальної діяльності*** спрямовується на розвиток образної пам'яті, переживання та мислення художніх образів для вирішення різноманітних технічних і художніх завдань.

Ейдетика – це напрямок психологічної науки, який вивчає ейдетизм як різновид образної пам'яті й можливості його практичного застосування у різних сферах життя людини. Ейдетика – це не тільки розвиток уваги, уяви, пам'яті різних видів мислення, а й спосіб подачі навчального матеріалу. Адже ейдетика залучає всі аналізатори особистості і подає нове через добре знайомі образи.

6.Принцип ***культуровідповідності*** передбачає змістове наповнення процесу формування естетичного сприйняття майбутніх учителів

образотворчого мистецтва у контексті розвитку культури, орієнтацію на її цінності, засвоєння їх, формування і розвиток культури студента.

«Культуровідповідність, – наголошує Г.Падалка, – необхідна ознака мистецької освіти в сучасних умовах, що зорієнтована на усвідомлення учнями мистецтва як соціального явища, на осягнення значущості художньої культури в навколишньому бутті, на висвітлення соціальних функцій мистецької діяльності» [128].

Принцип культуровідповідності у розробці методики роботи над формуванням естетичного сприйняття орієнтує на широке ознайомлення студентів зі світом мистецтва, пізнання різних художніх напрямків, розширення досвіду спілкування з мистецтвом та формування і розвиток культури майбутніх учителів. Культурологічну концепцію особистісно-орієнтованої освіти обґрунтувала Є.В. Бондаревська [31]. Основними її положеннями є такі:

– освіта – це духовний обрис людини, який складається у процесі освоєння моральних і духовних цінностей культури;

– об'єктом і метою освіти є людина культурна; освіта повинна наповнюватись культурними, тобто людськими смислами;

– розвиток освіти у контексті світової і національної культури передбачає гуманітаризацію технологій навчання і виховання. Культурологічний підхід є основним методом проектування особистісно-орієнтованої освіти. На тісний зв'язок освіти і культури вказує Ш. Амонашвілі, зазначаючи, що освіта є процес живлення душі й серця особистості усіма кращими, вищими, піднесеними, одухотвореними плодами людської культури і цивілізації [4].

7. Принцип **інтегративності змісту художньо-графічних дисциплін** дозволяє поєднувати знання у різних видах і формах образотворчої діяльності, розширювати мистецький тезаурус студентів. Результативним і найбільш оптимальним підходом у формуванні естетичного сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва як

важливої частини естетично-художньої діяльності й полікультурного простору є інтегративні підходи в сучасних умовах фахової підготовки. Методика інтеграції – інтегрування фахових знань в навчально-виховному процесі та встановлення міжпредметних зв'язків між навчальними предметами і творами мистецтва робить можливим системне формування естетичного судження, а сприйняті образи більш яскравими.

Формуючи естетичне сприйняття, можна обґрунтувати інтегрований підхід тим, що:

– інтеграція сприяє розумінню художнього твору як частини духовної культури і культурної традиції, коли встановлення міжпредметних зв'язків між навчальними предметами і творами мистецтва, допомагає усвідомлювати процес створення художнього образу митцем;

– інтегративний підхід допомагає студенту сприймати художній образ в усебічному охопленні художнього твору і визначення цінності зовнішніх естетичних відношень твору;

– інтеграція дозволяє робити процес сприйняття художнього образу цікавішим, бо дає можливість розвитку кожного студента як творчої особистості, активізує уяву, увагу, спостережливість;

– людина сприймає навколишню дійсність усіма органами чуттів і різні види мистецтва допоможуть майбутньому вчителю всебічно естетико-художньо сприйняти художній твір з точки зору відображення одного й того ж явища з різних боків;

– інтеграція стимулює естетико-художню творчу діяльність студента.

Застосовуючи інтеграцію в різних формах навчання при вивченні одного виду мистецтв, види інших мистецтв надихатимуть майбутнього вчителя на оригінальні підходи в педагогічній і творчій діяльності.

Відповідно О.Хижною визначено принципові засади *поліцентричної інтеграції* як засобу створення цілісної художньої картини світу та одного з

пріоритетних напрямів оновлення мистецької освіти. На її думку, це дасть можливість зробити узгодженими зміст і різноманітні форми навчання, досягти наступності, систематичності та більш ефективного методичного забезпечення. При цьому інтеграція в змісті підготовки вчителів полягає не стільки в об'єднанні предметних галузей в межах нових дисциплін, а у взаємопроникненні, поширенні фундаментальних структур, інтуїції, мислення і діяльності [193, с.16]

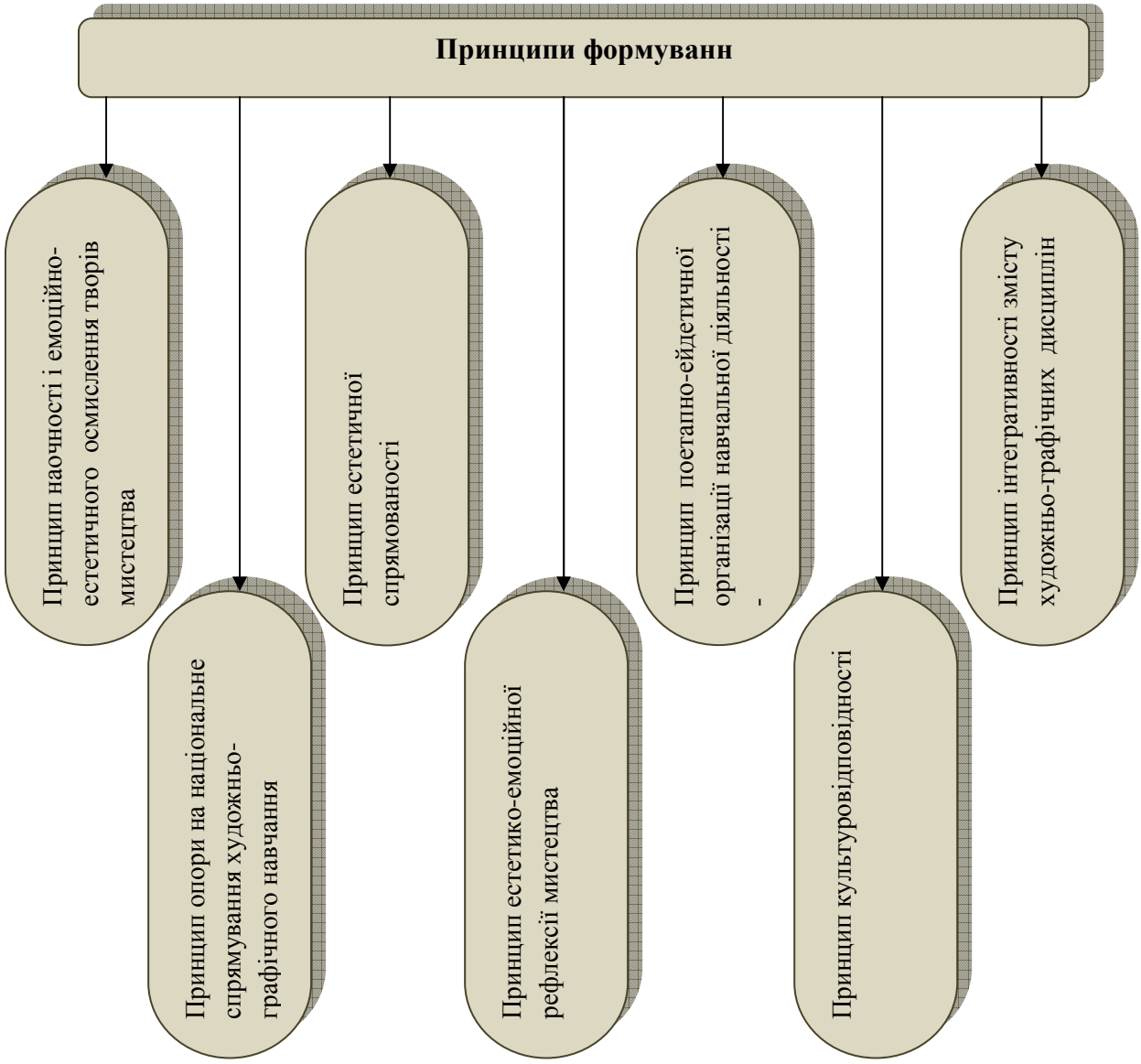

Рис. 2.4. Принципи формування естетичного сприйняття

На думку Г.Костюка, виховна, розвивальна функція навчання реалізується успішно, коли належна увага приділяється не лише знанням, а й формам їх пізнавальної діяльності, мотивам учіння [94], передбачається засвоєння не лише естетичних знань, а й формування поглядів і переконань, схильності й інтересів, спрямованих на гуманізм, духовность, національні та релігійні традиції; добро, милосердя, щедрість, обдарованість, образність сприйняття, оптимізм, життєрадісність, схильність до співпереживання, сентиментальність. Підкреслюючи культурологічну спрямованість виховання, В. Сухомлинський зазначив, що чим менше у людини культури, чим бідніші її розумові, естетичні інтереси, тим частіше проявляються інстинкти і дає про себе знати грубість [174].

У процесі розробки методичного забезпечення моделі були визначені основні функції естетичного сприйняття а саме:

– мобілізаційна, яка стимулює креативний потенціал студентів і посилює інтерес до опанування творів образотворчого мистецтва;

– пізнавально-когнітивна, що формує комплекс фахових знань та умінь студентів у процесі навчання;

– гедоністична, яка забезпечує естетичне задоволення в процесі ознайомлення з художніми творами різних видів мистецтва;

– аксіологічна, яка акцентує увагу на ролі естетичної оцінки в процесі естетичного сприйняття творів мистецтва.

До того ж, методичні засади навчальної діяльності в ході формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін передбачають визначення педагогічних умов щодо формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва.

Слід зазначити, що трактування дефініції «педагогічні умови» включає такі визначення: рушійна сила будь-якого процесу, явища, чинник (тлумачний словник сучасної української мови); фактори, що

забезпечують успішне навчання (І. Лернер); сукупність дій та взаємодій, що забезпечують досягнення максимально можливого корисного результату діяльності (С.Мельничук); взаємопов'язана сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності (В.Манько); певна обставина чи обстановка, яка впливає (прискорює чи гальмує) на формування та розвиток педагогічних явищ, процесів, систем, якостей особистості (Р.Гурова); атмосфера, в якій компоненти навчального процесу представлено в найкращому взаємовідношенні та яка надає можливість учителю плідно викладати (Ю.Бабанський) тощо.

Вибір педагогічних умов у дослідженні зумовлений не лише сутністю і змістом професійної підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, а й необхідністю вирішення суперечностей, які були виявлені в результаті теоретичного аналізу проблеми та вивчення практики підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва у педагогічних університетах. До таких суперечностей, зокрема, належать: необхідність підготовки кваліфікованих учителів образотворчого мистецтва у ВНЗ, які володіють високим рівнем професійної майстерності та недостатньою сформованністю естетичного сприйняття як важливої складової фахової підготовки; наявний педагогічний потенціал творів мистецтва і відсутність обґрунтованих педагогічних умов їх використання для формування естетичного сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Розробкою педагогічних умов для формування естетичної культури, естетичного сприйняття засобами мистецтва займалися такі науковці як В.Блудова [26], О.Отич [126], Г.Падалка [128], С.Раппопорт [142] , О.Рудницька [153,154], О. Стрілець [173], Б.Теплов [178], І. Цой [194], П.Якобсон [215], О. Шевнюк [196], О.Щолокова [201, 202] та ін. З урахуванням їх позицій та вивчення досвіду фахової підготовки студентів

художньо-графічного факультету, у дослідженні виокремлено такі педагогічні умови формування естетичного сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва:

1. *Педагогічно доцільний відбір найбільш естетично виразних, емоційно привабливих художніх творів мистецтва з використанням музейного компоненту в цьому процесі.*

Ця педагогічна умова реалізується через впровадження художніх творів у навчальний процес. При цьому відбувається естетична взаємодія з художніми творами мистецтва, яка є підгрунтям формування естетичної свідомості і естетичного сприйняття майбутнього фахівця – учителя образотворчого мистецтва, його уявлення, фантазії, художньо-образного мислення, потреби сприймати красу і одержувати від неї насолоду, бажання опановувати, цінувати і розуміти мистецтво.

Разом з тим важливо враховувати, що в мистецтві найбільш концентровано відбивається духовно-практична діяльність людини. Включаючись в структуру її естетичного сприйняття, мистецтво виявляє важливі для процесу виховання функції, а саме: перетворювальну (мистецтво як діяльність), компенсаторну (мистецтво як спосіб звільнення від сірої одноманітності повсякденного життя), пізнавально-евристичну (мистецтво як знання і освіта), художньо-концептуальну (мистецтво як особливий образ світу), передбачувальну (мистецтво як прогноз майбутнього), комунікативну (мистецтво як засіб спілкування), інформаційну (мистецтво як повідомлення), виховну (мистецтво як катарсис), надихаючу (піднесення людини), естетичну (мистецтво як засіб формування художньо-естетичної оцінки), гедоністичну (мистецтво як прояв емоційно-чуттєвої природи мистецької діяльності).

Ця умова найповніше реалізується під час ознайомлення з естетично виразними, емоційно привабливими художніми творами, які не тільки знаходяться у фондах навчальних закладів, а й є експонатами образотворчих і декоративно-прикладних музеїв. Таке широке

опрацювання творів спрямовує навчальний процес на самопізнання і самореалізацію, забезпечуючи дію внутрішніх механізмів формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва, активність їх пізнавальної діяльності [80].

Під час споглядання художніх творів майбутні вчителі мають можливість не тільки розширити свій світогляд, але й зрозуміти сутність національного мистецтва, взаємозв'язок історичних епох і своєї причетності до культур інших часів, пережити і відчути емоційну насолоду, що є важливим фактором у формуванні естетичного сприйняття художніх творів [128].

Підсилення емоційно-почуттєвої сфери естетичного сприйняття, а також поглиблення аналізу, порівняння складових художнього образу творів, які вивчають майбутні вчителі образотворчого мистецтва забезпечує *пояснювально-ілюстративний метод, а також самостійно-пошукові та рефлексивні методи (інверсії, синектики, синестезії, особистих асоціацій, осмислення, самовираження)*, що активізують набуття власного досвіду спілкування з мистецтвом.

2. *Постановка варіативних навчально-пізнавальних і практичних завдань для засвоєння художніх творів, що вимагають залучення попереднього естетичного досвіду і спрямовуються на формування естетичного сприйняття, а також фахово-естетичних знань та умінь.*

За другою педагогічною умовою передбачається постановка варіативних навчально-пізнавальних і практичних творчих завдань. Такі пошукові творчі завдання спрямовані на естетичну взаємодію особистості студента з творами мистецтва, в результаті чого відбувається формування уміння захоплюватися незвичайною красою явища, розвивається образне мислення за аналогією та асоціацією, фантазія, зорове уявлення, інтуїція.

Разом із тим творчі завдання вимагають активного залучення попереднього естетичного досвіду студентів і повинні відповідати таким вимогам, як новизна і різноманітність. За Л.Виготським, уся людська

діяльність поділяється на репродуктивну й творчу, містить два типи навчальних творчих завдань — за характером пред'явлення (звичайні, тестові, ігрові) та формою організації (для всіх студентів; для окремих груп; для окремих студентів) [43]. Психологи встановили, що найбільша кількість галузей людської діяльності стартує у творчому плані саме в молодому віці, і створення оригінальних продуктів, котрі мають суспільне значення, починається здебільшого саме в молодості. Акт творення є поштовхом до діяльності, адже у творчий діяльності відбувається становлення особистості, створюються можливості для розкриття свого «Я» та втілення його в реальні продукти своєї життєтворчості [147].

Навчально-пізнавальні й практичні творчі завдання розроблялись із урахуванням як *колективних* так й *індивідуальних* форм організації навчання. До колективних форм належать: лекції – візуалізації (лат.visualis – зоровий) – як створення нових можливостей для реалізації принципу наочності, тематичні лекції; семінари-доповіді (повідомлення), семінари з обговоренням рефератів і творчих письмових робіт; організація диспутів, конференцій, практичних занять з фахових дисциплін; екскурсійна і виставкова діяльність, зустрічі з педагогами-новаторами і народними майстрами.

Серед індивідуальних форм організації навчання відзначимо індивідуальні співбесіди [41]. Вони проводились за навчальним розкладом і в позанавчальний час. Крім того, співбесіди з метою контролю за самостійною роботою студентів проводились за темами навчального курсу, які не висвітлювались під час лекцій чи семінарських занять. До таких тем були підготовлені відповідні методичні вказівки.

Як уже зазначалось, в ході аналізу естетичне сприйняття включає такі аспекти: *естетичні емоції і почуття, естетичний досвід, естетико-художнє осмислення та оцінку.* Як наслідок, прагнучи досягти високого рівня естетичного сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва, у дисертації розроблено творчі завдання з урахуванням

емоційної та інтелектуальної складових естетичного сприйняття. До того ж враховано зауваження В. Лозового, що до передбачуваних результатів творчих завдань (які входять до естетичної творчої діяльності особистості) належить чуттєве образне мислення, схильність до емоційного реагування, які співвідносяться з культурою почуттів, схильність до тонкого, чутливого спілкування з іншими людьми, до мобільного відображення дійсності, яка формується на основі творчої уяви, здатність і спроможність до передбачення, випередження тощо. [104].

Художньо-естетичний аналіз твору сприяє поглибленню естетичної оцінки, смаку, естетичних емоцій і переживань, осягненню студентами метафоричності, алегоричності образного строю твору, розвитку уміння образно пояснити твір мистецтва і висловлювати власну думку, глибше ознайомитися з творчістю автора твору, його стилем і художньою мовою.

Поглибленню емоційної та інтелектуальної складової естетичного сприйняття сприятиме розроблене під час роботи над дисертаційним дослідженням, письмове завдання, яке передбачало: естетико-художній аналіз твору; визначення естетичних категорій – основних понять, ідеї, сюжету твору з наведенням прикладів; естетичну оцінку творів; цікаві факти з біографії автора, пов’язані з роботою над твором; свої враження. Таке завдання передбачало самостійне ознайомлення з різноманітними джерелами мистецької інформації, систематизації сприйнятого матеріалу, написання відгуку, враження, оцінки.

За допомогою такого завдання розвивається чутливість та загальнолюдські уявлення про прекрасне і потворне, трагічне і комічне, долається фрагментарність сприйняття і досягається цілісність цього процесу. Завдання викладача під час виконання студентами цього завдання полягає в контролюванні процесу, а за необхідності, пояснення й методичної вказівки.

Під час вивчення фахового курсу «Композиція» майбутнім учителям було запропоновано такі творчі завдання: зробити ілюстрації до

літературного або фольклорного твору, класичного музичного твору, народної пісні, вітальної листівки тощо. Створюючи свою композицію, студенти передивлялись твори художників, композиторів, поетів на задану тему, переживаючи в цей момент почуття та емоції, закладені авторами; в їх свідомості виникала естетична оцінка, розвивалась творча уява і фантазія. Від моменту співтворчості студенти поступово переходили до створення власної композиції. У цьому процесі майбутні вчителі на основі порівнянь і узагальнень висловлювали своє ставлення до зображеного, що також сприяло формуванню естетичного судження і оцінки.

На нашу думку, особливу роль при виконанні таких творчих завдань відіграє робота на пленері: замальовки та етюди, оскільки природа, за словами В. Сухомлинського, з усією повнотою естетичних емоційних можливостей є школою культури естетичного сприйняття. Таким чином, студент особисто може осягнути багатовіковий процес стилізації кожного природного об'єкту в декоративному мистецтві, не тільки повторити традиційні орнаменти писанки, народного розпису, вишивки, а й привнести своє емоційне враження у власні творчі роботи. Це допомагає більш емоційному сприйняттю символіки декоративного мистецтва, розвитку асоціативно-образного мислення, уяви, а також сприяє більш активному проходженню процесу «співтворчості» особистості, в якому майбутній учитель не тільки відтворює естетико-художній зміст і форму писанки, декоративного розпису, вишивки, а й інтерпретує їх, стає співавтором відображених у свідомості художніх образів. Вже на практичному етапі: розпису писанки, виконання петриківського розпису, вишивки студент повністю переймається творчістю і відчуває насолоду від цього процесу.

Наступним видом творчих завдань стало формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва шляхом синтезу різних видів мистецтв. Людина сприймає світ всіма органами чуттів, і різні види мистецтва разом з живописом, графікою, декоративним

мистецтвом сприяють розвитку її уяви і творчих здібностей. Доповнення на заняттях живопису, графіки, декоративного мистецтва іншими видами мистецтва (музикою, літературою) надихали студентів на створення оригінальних робіт, посилювали естетичний вплив на особистість, розширювали розуміння різних функцій образотворчого мистецтва, його цілісність і синтетичність, стимулювали творчу діяльність.

Навчально-пізнавальні і творчі завдання за даною педагогічною умовою акцентують важливість використання *евристичних* методів, що стимулюють пізнавальну активність, базуються на використанні досвіду, інтуїції, творчого мислення. Це методи *асоціацій та аналогій, порівнянь, евристичних питань, аналізу*. Актуальним є також використання *репродуктивних методів* навчання.

3. *Активізація самостійної роботи з використанням особистісно-орієнтованої взаємодії зі студентами, переважно творчого, аналітичного, дослідницького характеру, яка базується на розкритті індивідуальних якостей кожного студента.* Розглянемо цю умову докладніше.

Третьою педагогічною умовою формування естетичного сприйняття є активізація самостійної роботи з використанням особистісно-орієнтованої взаємодії зі студентами, яка базується на розкритті їх індивідуальних якостей.

Сучасна освіта нині неможлива без звернення до особистості. Особистісно-орієнтоване навчання забезпечує розвиток і саморозвиток особистості студента, виявляючи його індивідуальні здатності, схильності, досвід, інтереси, а також дає можливість реалізувати себе в навчальній діяльності.

Загальновідомо, що для продуктивного виконання однакового завдання різні студенти застосовують власні способи і прийоми. Для викладача важливо виявити ці способи, надаючи можливість кожному студенту самому обирати значущі для нього способи навчання. Мета й

завдання особисто-орієнтованої освіти полягає у самостійній освітній діяльності студентів, в застосуванні отриманих різнорівневих завдань із можливістю вибору в процесі навчання особисто значимих способів їх виконання.

Звернення до внутрішньої чутливості, емоційності, осмислення власних переживань, втілення власного суб'єктивного відчуття художнього образу в процесі естетичного сприйняття забезпечують *методи емпатії, інверсії, синектики, синестезії, особистих асоціацій, самовираження, дослідницький метод.*

Отже, застосування виділених педагогічних умов дозволяє формувати естетичне сприйняття і в цілому естетичну культуру майбутніх учителів образотворчого мистецтва, забезпечує діалогові засади взаємодії викладача і студента в процесі опанування творів мистецтва, розвиває творчу самостійність в опрацюванні і створенні власних творів як ознаки готовності майбутніх учителів образотворчого мистецтва до професійно зорієнтованої творчої діяльності.

Визначені дидактичні особливості формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва стали основою для створення організаційно-методичної моделі навчання на засадах системного підходу.

Враховуючи мету, принципи, наукові підходи (системний, культурологічний, діяльнісно-креативний, аксіологічний та особистісно-орієнтований); структурні компоненти (мотиваційно-цільовий, пізнавально-змістовний, почуттєво-оцінний, естетико-діяльнісний), формування яких забезпечувалось обґрунтованими педагогічними умовами (доцільного відбору найбільш естетично виразних, емоційно привабливих художніх творів мистецтва з використанням музейного компоненту в цьому процесі; постановки варіативних навчально-пізнавальних і практичних завдань для засвоєння художніх творів, спрямованих на формування фахово-естетичних знань і умінь; активізації

самостійної роботи з використанням особистісно-орієнтованої взаємодії зі студентами, переважно творчого, аналітичного, дослідницького характеру, котра базується на розкритті індивідуальних якостей кожного студента) у роботі була розроблено організаційно-методичну модель. Згідно з послідовністю проведення *етапів* педагогічної роботи (настановчо-мотиваційного, естетично-пізнавального, емоційно-оцінного, практично-діяльнісного) у роботі запропоновано комплекс відповідних *методів*: пояснювально-ілюстративні (інформаційно-рецептивні), обговорення, дискусії, взаємозбагачувального і рефлексивного діалогу, показу, пояснення, демонстрації педагогом художніх творів, проведення різних видів лекцій: тематичних, проблемних, лекцій-візуалізацій, екскурсій, практичних занять; репродуктивні (відтворювальні): копіювання художніх творів при проходженні практики в художньому музеї і самостійне копіювання, проблемного викладення навчального матеріалу; частково-пошуковий (евристичний): асоціацій та аналогій, порівнянь, евристичних питань, аналізу, методи емпатії, інверсії, синектики, синестезії, особистих асоціацій, самовираження; дослідницькі: самостійна постановка загальної цілі, самостійне виконання завдання, самостійний вибір художніх засобів у творчих роботах, доповідях, рефератах, курсових роботах. Наочно всі складові організаційно-методичної моделі представлені на рис. 2.5

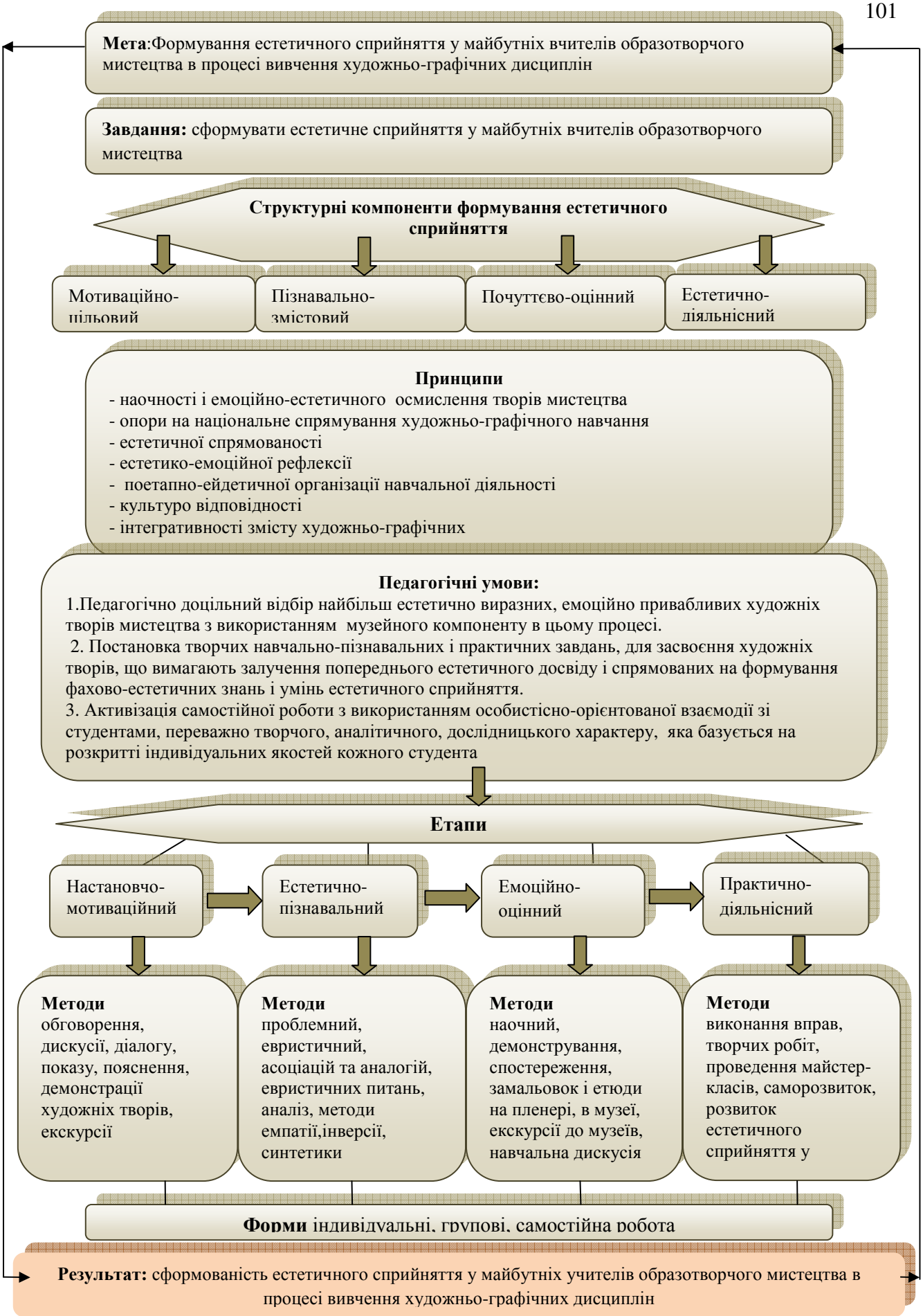

Рис. 2.5. Організаційно-методична модель формування естетичного сприйняття

Методичне забезпечення ефективного формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва в умовах фахової підготовки передбачає: інтерес до образотворчої діяльності, розуміння її як засобу спілкування між людьми мовою мистецтва; розвиток художньо-образного мислення студентів, який відбувається у навчально-практичній діяльності під час безпосереднього контакту з творами образотворчого мистецтва; вміння користуватися методичною літературою з різних проблем мистецтвознавства; систематизація теоретичних знань і практичних умінь в галузі різних видів мистецтва з метою поглиблення фахової компетентності; глибоке знання образотворчого тезаурусу; володіння різноманітними техніками в галузі образотворчого мистецтва; володіння різноманітними прийомами показу роботи над художніми творами.

Реалізація зазначених позицій утворює систему послідовних дій, спрямованих на впровадження в практику навчання нових технологічних засобів, що сприяють актуалізації та осмисленню естетичного сприйняття. Представлена взаємообумовленість методичних складників моделі формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва забезпечує можливість її впровадження у навчальний процес інститутів образотворчого мистецтва, педагогічних університетів.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Аналіз методичного забезпечення естетичного сприйняття майбутніми вчителями образотворчого мистецтва дозволив зробити наступні висновки:

1. На підставі аналізу наукових праць, присвячених проблемі структурування естетичного сприйняття, а також дослідження сутності і

змісту естетико-художньої підготовки вчителів образотворчого мистецтва, визначено структуру формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва, що складає єдність мотиваційно-цільового (активізує розвиток мотивів, потреб, інтересів, установок, ціннісних орієнтацій майбутніх учителів образотворчого мистецтва, коригує їх позитивне ставлення до образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, формує сталу потребу й особистісно-обумовлену установку на постійне фахове зростання); пізнавально-змістового (забезпечує здатність студентів до набуття знань у галузі образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, до активності пізнавальної діяльності, що забезпечує постійне поповнення арсеналу знань та художньої інформації, закладає основи аналізу та оцінювання художніх і декоративних творів); почуттєво-оцінного (розвиває творчу уяву і фантазію, художньо-емоційне сприйняття художніх творів та оригінальне їх переосмислення, розвиває здатність виявляти власні емоції і почуття в процесі естетико-художньої творчості); естетико-діяльнісного (активізує різні форми художньо-креативної діяльності для творчої роботи з учнями) компонентів.

2. Визначено принципи (наочності і емоційно-естетичного осмислення творів мистецтва, опори на національне спрямування художньо-графічного навчання, естетичної спрямованості, естетико-емоційної рефлексії, культуровідповідності, поетапно-ейдетичної організації навчальної діяльності; інтегративності змісту художньо-графічних дисциплін), які в процесі художньо-графічної підготовки тісно взаємопов’язані і мають значний педагогічний потенціал. Зокрема принцип опори на національне спрямування художньо-графічного навчання передбачає залучення студентів до художнього розвитку в царині національного мистецтва, сприяє визначенню конкретики викладання фахових дисциплін, а саме: визначення національних зразків образотворчого мистецтва центральною ланкою навчальної діяльності;

принцип естетичної спрямованості передбачає пізнання культурного досвіду людства у розмаїтті і динаміці відношень та переконань, у багатомірності й рухливості історичного часу та простору; принцип поетапно-ейдетичної організації навчальної діяльності спрямований на подолання догматизму і пасивної ролі студентів у процесі навчання образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва; принцип культуровідповідності передбачає змістове наповнення процесу формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва в контексті розвитку культури, орієнтацію на її цінності, засвоєння їх, формування і розвиток культури студента; принцип інтегративності змісту художньо-графічних дисциплін дозволяє поєднувати знання у різних видах і формах образотворчої діяльності, розширювати мистецький тезаурус студентів. Людина сприймає навколишню дійсність всіма органами чуттів і різні види мистецтва допоможуть майбутньому вчителю всебічно естетико-художньо сприйняти художній твір з точки зору відображення одного й того ж явища з різних боків.

3. З’ясовано, що успішне формування естетичного сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва можливе за дотримання наступних педагогічних умов: педагогічно доцільний відбір найбільш естетично виразних, емоційно привабливих художніх творів мистецтва з використанням музейного компоненту в цьому процесі; постановка варіативних навчально-пізнавальних і практичних завдань для засвоєння художніх творів, що вимагають залучення попереднього естетичного досвіду і спрямовуються на формування естетичного сприйняття, а також фахово-естетичних знань та умінь; активізація самостійної роботи з використанням особистісно-орієнтованої взаємодії зі студентами, переважно творчого, аналітичного, дослідницького характеру, яка базується на розкритті індивідуальних якостей кожного студента.

4. Розроблені методи забезпечення ефективного формування естетичного сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін, яке передбачає розвиток художньо-образного мислення студентів, інтерес та готовність до роботи з учнями різних вікових категорій, розуміння цього процесу як засобу спілкування між людьми мовою візуальних видів мистецтва; володіння методом показу у різних видах художньої техніки; уміння загострити, виділити найбільш характерні деталі художнього образу; професійне володіння мистецтвознавчим тезаурусом; уміння адекватно розкривати образно-емоційний зміст художнього твору та пов'язувати його з відповідними художніми техніками. Відповідно передбачено застосування таких методів:

– словесні (взаємозбагачувальний діалог, обговорення, пояснення, дискусія, бесіда), які орієнтують на створення емоційно насиченої атмосфери занять;

– евристичні (*асоціації та аналогії, порівняння, евристичні питання, аналіз*, *методи емпатії, інверсії, синектики, синестезії, особистих асоціацій, самовираження),* спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності майбутніх вчителів образотворчого мистецтва у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін.

– репродуктивні (відтворювальні): копіювання художніх творів для проведення практичних занять у художньому музеї і самостійного копіювання художніх творів.

– дослідницькі (для активізації самостійної постановки загальної цілі під час виконання завдання та вибору художніх засобів у творчих роботах), спрямовані на стимулювання рефлективності та самовираження у процесі навчання.

5. Розроблено методичну модель, що розкриває особливості формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін і включає

принципи, педагогічні умови, структурні компоненти, форми і методи навчання. Дану модель було взято за основу створення поетапної методики формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва, практичну реалізацію якої представлено у наступному розділі.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях:

1. Лісунова Л.В. Структура і зміст естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва творів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва / Л.В. Лісунова // Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Освітний простір України. – Іванофранківськ, 2015. – Вип. 5.– С. 78–84.
2. Лісунова Л.В. Педагогічні умови формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін / Л.В.Лісунова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Сер.14. – Теорія і методика мистецької освіти. – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2015. – Вип. 17 (22). – С. 94 –98.

3. Шаповал Л.В. (Лісунова Л.В.). Естетичне сприйняття етномистецтва як професійна якість вчителя образотворчого мистецтва (ментальний аспект) / Л.В.Шаповал (Л.В.Лісунова) // Молодь і ринок. Педагогіка, суспільні науки, менеджмент, маркетинг, економіка: теорія і практика. Щомісячний науково- педагогічний журнал Драгобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.- Дрогобич, 2010. – № 11 (70). – С. 135–140.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

3.1. Діагностика сформованості естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва

Теоретичні положення і висновки, викладені у першому і другому розділах дослідження, стали підставою для розроблення методики дослідно-експериментальної роботи, яка проводилась в умовах природнього перебігу навчального процесу вищого мистецько-педагогічного закладу відповідно до сформованої мети та завдань дослідження і містила послідовні етапи: констатувальний і формувальний.

Метою дослідно-експериментальної роботи стала оцінка ефективності шляхів і засобів формування естетичного сприйняття студентів художньо-графічних факультетів, оскільки його розвиненість є необхідною умовою успішності художньо-педагогічної діяльності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва. Також в ході дослідження враховано положення про те, що рівень сформованості естетичного сприйняття майбутнього вчителя є важливим показником якості художньо-педагогічної підготовки студентів у вищому навчальному закладі.

Експериментальною базою стали Харківський національнальний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського, Інститут мистецтв Прикарпатського національного мистецтва ім.В.Стефаника, Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Виниченка.

Загальна кількість респондентів становила 268 осіб.

Програмою дослідно-експериментальної роботи передбачено:

– вивчення можливостей формування естетичного сприйняття на художньо-графічних факультетах;

– з’ясування особливостей прояву структурних компонентів естетичного сприйняття у процесі художньо-педагогічної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва;

– визначення методів діагностики сформованості естетичного сприйняття;

– відстеження динаміки формування естетичного сприйняття майбутніх педагогів-художників на основі впровадження розробленої методики та проведення порівняльного аналізу кількісних і якісних показників у контрольній та експериментальній групах;

– з’ясування рівнів сформованості естетичного сприйняття студентів художньо-педагогічних спеціальностей.

Метою констатувального етапу дослідження стало визначення реального стану сформованості естетичного сприйняття у студентів художньо-графічних факультетів, його співвідношення з навчальною і майбутньою професійною діяльністю. Індивідуальний характер формування естетичного сприйняття зумовив спрямованість констатувального дослідження на вивчення та діагностику структурних компонентів, виявлення особливостей їх формування. Відповідно до поставлених завдань експеримент здійснено в процесі навчальних занять, на заліках та екзаменах, в його перебігу використано як індивідуальні, так і колективні форми роботи.

Діагностування стану сформованості естетичного сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва вимагало виявлення протиріч, що склалися між традиційною системою підготовки вчителів образотворчого мистецтва і потребами практики у висококваліфікованих фахівцях, здатних залучати дітей до вивчення кращих зразків образотворчого та декоративно- прикладного мистецтва.

У процесі виявлення особливостей формування естетичного сприйняття студентів художньо-графічних факультетів враховано такі аспекти:

– сутність естетичного сприйняття та рівень його розвиненості;

– ступінь активності студентів у процесі естетичного сприйняття і форми реалізації їх художньо-естетичних потреб;

– характер індивідуальних уподобань респондентів у галузі образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва;

– дієвість прояву естетичного сприйняття, адекватність самооцінки, ініціативність, активність у навчальній та художньо-творчій діяльності.

Під час проведення констатувального експерименту враховано:

– положення про те, що формування естетичного сприйняття є необхідною складовою художньо-педагогічної підготовки майбутніх учителів.

– індивідуальні особливості майбутніх учителів образотворчого мистецтва з різних регіонів;

– особливості наявних методик та традицій підготовки художників-педагогів в Україні;

– рівень довузівської естетико-художньої підготовки студентів;

– наявність сформованості естетичного сприйняття.

Урахування цих рекомендацій вносило певні корективи в хід констатувального експерименту, зокрема, незважаючи на значну кількість досліджуваних, запроваджувались ідеї гуманістичного та особистісно-орієнтованого підходів, здійснювалась психологічна підтримка опитуваних, враховувались особливості контингенту студентів, що навчаються у вузах України.

Щоб отримати чітке уявлення про причини, що перешкоджають досягненню накреслених результатів, під час проведення діагностування враховано думку Н.Майсеюк, згідно якою педагогічна діагностика передбачає з’ясування умов і обставин, за яких протікає процес навчання.

Поруч із традиційним контролем, перевіркою, оцінкою знань і умінь, діагностика передбачає їх аналіз, виявлення динаміки, тенденцій, прогнозування подальшого втілення результатів навчальної діяльності [107, с. 348].

У ході подальшого дослідження визначено критерії та показники сформованості естетичного сприйняття, враховуючи думку науковців про те, що критерій – це ознака, на основі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація (Г.Келдиш); міра, за допомогою якої встановлюється якість того чи іншого явища (М.Лазарєв). У практиці художньо-педагогічної освіти критеріями ефективності організації навчально-виховного процесу вважаються: цілеспрямованість естетико-художніх дій, сутністю яких є свідоме прагнення до досягнення певних художніх результатів у художньо-творчій діяльності; систематичність художньо-практичної діяльності, що передбачає щоденне спілкування з образотворчим та декоративно-прикладним мистецтвом; активність у процесі естетичного сприйняття художніх і декоративно-прикладних творів та практичної художньої діяльності, що виявляється у зосередженому ставленні до роботи, в емоційній насиченості сприйняття і діяльності; естетичне спрямування, що свідчить про перевагу художньо-образних задач діяльності перед механічним вправляннями [96, с.176]. Водночас необхідно враховувати важливість тих критеріальних ознак, за якими можна охарактеризувати якість освітніх досягнень студентів на будь-якому етапі навчання.

Беручи до уваги існуючі дослідження в галузі художньо-педагогічної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва та компонентну структуру естетичного сприйняття, що складає єдність *мотиваційно-цільового* (активізує розвиток мотивів, потреб, інтересів, установок, ціннісних орієнтацій майбутніх учителів образотворчого мистецтва, коригує їх позитивне ставлення до образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва), *почуттєво-оцінного* (здійснює розвиток

сенсорно-перцептивної чутливості та емпатії, активності й глибини естетичних переживань, забезпечує дієве ставлення студентів до занять художньою творчістю), *пізнавально-змістового* (забезпечує здатність студентів до набуття знань і умінь у галузі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва), *естетико-діяльнісного (*уможливлює формування системи знань, умінь і навичок майбутніх учителів образотворчого мистецтва в галузі естетичного розвитку, вивчення, оцінки, сприйняття) компонентів. У дисертації виділено відповідні групи критеріїв сформованості естетичного сприйняття.

Перша група критеріїв – (мотиваційно-цільового) з'ясовує: міру вираження позитивного ставлення студентів до професії вчителя образотворчого мистецтва; розвиненості художньо-естетичних потреб, цілей, інтересів, мотивації навчання, міру спрямованості на оволодіння уміннями і навичками естетичного сприйняття художніх і декоративних творів. Основними показниками цієї групи критеріїв є: усвідомленість важливості обраної професії; прагнення до набуття і застосування знань, умінь, навичок з естетичного сприйняття художніх та декоративних творів у фаховій підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва; відгук на естетичну цінність та естетичне задоволення від художніх та декоративних творів.

Друга група – (почуттєво-оцінна) – спрямовує емоційно відгукуватися на побачене, виявляє захопленість при опрацюванні та ознайомленні з новим естетико-художнім матеріалом, емпатійне проникнення в художній світ автора; розуміння естетико-художнього потенціалу образотворчого та декоративно- прикладного мистецтва у творчому розвитку учнів. Ця група критеріїв передбачає такі показники: сенсорно- перцептивна чутливість та емпатія; синестезія, емоційно-почуттєва активність і глибина естетичних переживань аж до катарсису; естетичне оцінювання художніх творів, вияв обізнаності у стилях і жанрах образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва.

Третя група – *(пізнавально-змістова)* – з'ясовує ступінь компетентності в галузі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, сформованість системи естетичних знань, умінь сприймати естетичні цінності, захопленість під час опрацювання та ознайомлення з новими творами мистецтва. Цей критерій містить такі показники: обсяг естетичних знань у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін; система естетичних умінь під час вивчення художньо-графічних дисциплін; здатність до практичного втілення набутого художньо-естетичного досвіду.

Четверта група – (*естетико-діяльнісна)* – з'ясовує міру активності у естетичній та художньо-практичній сфері і здатності до естетичного сприйняття художніх та декоративно-прикладних творів у процесі навчання; розвиненість практичних умінь вербальної інтерпретації та умінь її підпорядкування розкриттю художнього змісту твору; здатність до практичного втілення набутого естетико-художнього досвіду. До основних показників цієї групи належать: вияв творчого ставлення до вибору художніх засобів виразності при створенні вербальної інтерпретації твору образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва; володіння естетико-художнім аналізом і оцінкою творів мистецтва і спроможність актуалізувати в процесі практики пізнавальний досвід щодо художньо-педагогічних явищ; спроможність до самоконтролю та самоаналізу результатів власної естетико-художньої діяльності.

Співвідношення критеріїв і показників представлено у таблиці 3.1.

Співвідношення критеріїв і показників сформованості естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Таблиця 3.1.

Критерії	Показники
мотиваційно-цільовий характеризує*:* -міра вираження позитивного ставлення студентів до професії вчителя образотворчого мистецтва; -міра розвиненості художньо-естетичних потреб, цілей, інтересів, мотивації навчання, -міра спрямованості на оволодіння уміннями і навичками естетичного сприйняття художніх і декоративно-прикладних творів.	- усвідомленість важливості обраної професії - прагнення до набуття і застосування знань, умінь, навичок естетичного сприйняття художніх та декоративних творів у фаховій підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва; -відгук на естетичну цінність та естетична вразливість від художніх та декоративних творів
почуттєво-оцінний передбачає: -ступінь емоційного відгуку на побачене, -ступінь захопленості при опрацюванні та ознайомленні з новим естетико-художнім матеріалом, емпатійного проникнення в художній світ автора; -ступінь розуміння естетико-художнього потенціалу образотворчого та декоративно прикладного мистецтва у творчому розвитку учнів.	-вияв сенсорно- перцептивної чутливості та емпатії; -вияв синестезії, емоційно-почуттєвої активності й глибини естетичних переживань аж до катарсису; - естетичне оцінювання художніх творів, - -вияв обізнаності у стилях і жанрах образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва.
пізнавально-змістовий з'ясовує: -ступінь компетентності в галузі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва; - сформованість системи естетичних знань, умінь сприймати естетичні цінності, -захопленість під час опрацювання та ознайомлення з новими творами мистецтва,.	-обсяг естетичних знань у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін; -система естетичних умінь під час вивчення художньо-графічних дисциплін; - здатність до практичного втілення набутого художньо-естетичного досвіду.
естетико-діяльнісний з 'ясовує -міру активності у естетичній та художньо-практичній сфері і здатності до естетичного сприйняття художніх та декоративно-прикладних творів у процесі	- творче ставлення до вибору художніх засобів виразності при створенні вербальної інтерпретації твору образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва;

навчання; - розвиненість практичних умінь вербальної інтерпретації та умінь її підпорядкування розкриттю художнього змісту твору; -здатність до практичного втілення набутого естетико-художнього досвіду.	- володіння естетико-художнім аналізом і оцінкою творів мистецтва і спроможність актуалізувати в процесі практики знаннєвий досвід щодо художньо-педагогічних явищ; - спроможність до самоконтролю та самоаналізу результатів власної естетико-художньої діяльності.

Наступна стадія констатувального експерименту була спрямована на оцінювання **компонентів естетичного сприйняття** на основі діагностичних методик, опитування, тестування, анкетування студентів художньо-графічних факультетів.

Вивчення **мотиваційно-ціннісного** компонента ґрунтувалось на припущенні, що ефективність формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва значною мірою залежить від мотивів, цілей, спрямованості та інтересу студентів до естетико-художньої діяльності. Як зазначили А.Йєркс і Ф.Додсон, чим вища сила мотивації, тим вища результативність діяльності і рівень домагань особистості. Отже, вивчати треба взаємозалежність успішності навчання і сили мотивації, адже згідно теорії В.Джемса, на рівень домагань впливає комплекс мотивів, зокрема внутрішніх, пізнавальних, змагальних, мотивів запобігання, самоповаги, зміни діяльності. Щоб виявити взаємозалежності зовнішніх і внутрішніх мотивів діяльності та їх впливу на успішність формування естетичного сприйняття було проведено опитування студентів з різною естетико-художньою підготовкою (в межах художнього, педагогічного училища або художньої школи). Результати опитування показано у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2**.**

Результати опитування студентів щодо визначення важливості особистісних мотивів у навчанні

№ п/п	Компоненти мотиваційної структури	Рейтингове місце
1	Пізнавальний мотив	1
2	Мотив запобігання	5
3	Внутрішній мотив	2
4	Мотив зміни діяльності	6
5	Змагальний мотив	3
6	Мотив самоповаги	4

Аналізуючи отримані результати, зазначаємо, що на першому місці знаходяться пізнавальні мотиви (71%). Це свідчить про те, що важливе значення має прагнення майбутніх учителів образотворчого мистецтва набувати знання, оволодівати естетико-художніми уміннями і навичками. На другому місці знаходяться внутрішні мотиви (62%). Отже, обраний вид діяльності має для майбутніх учителів образотворчого мистецтва важливе значення, вони свідомо прийшли навчатися на художньо-графічний факультет педагогічного університету. На третьому місці – змагальний мотив (59%) і на четвертому-мотив самоповаги (52%), Це свідчить про те, що студенти вболівають не тільки за свої досягнення, а й за досягнення своїх сокурсників. На п’ятому місці – мотив запобігання(45%), на шостому – мотив зміни діяльності, який вказує на те, що студенти розглядають можливості зміни діяльності, якщо інша принесе більше задоволення і матеріального забезпечення (21%).

Продовжуючи діагностику **мотиваційно-ціннісного компонента** звертаємося до модифікованої, відповідно до мети дослідження, методики

«незакінчених речень» Д.Сакса. Це одна з проективних методик і в її основі лежить взаємопов'язаність цілей і мотивів навчання. Так майбутнім учителям образотворчого мистецтва необхідно було закінчити запропоновані висловлювання, що стосувались навчання на художньо-графічному факультеті. Наприклад:

– «У майбутньому я ….»;

– «Найбільш цікавими дисциплінами в університеті для мене є …»;

– «Вважаю, що заняття живописом – це …».

– «На заняттях з малюнку я намагаюсь …»;

– «Найбільш цікавим у вивченні художніх і декоративних творів для мене …»;

– «Коли я малюю натюрморт в аудиторії …».

Аналізуючи опитування, відмічаємо, що переважна більшість майбутніх учителів образотворчого мистецтва прагне до спілкування з мистецтвом, зокрема з художніми та декоративними творами (71%). Викладач допомагає студенту досягти найвищої результативності в цьому питанні. Невеликий відсоток опитаних (23%) прагне продовжувати навчання в магістратурі. Є також студенти (33%), які прийшли навчатися за ситуаційною необхідністю («щоб отримати диплом», «хочу отримувати стипендію»). Деякі студенти «прагнуть брати участь у різного рівня виставках» (20%), або «займатися самостійною творчістю» (42%). Найбільш цікавим (45%) у процесі художньо-графічної підготовки респонденти вважають навчитися різноманітним технікам, а найбільш складним (54%) – оволодіння різноманітними техніками друку.

З метою виявлення ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів образотворчого мистецтва України було використано методику М.Рокича, адаптовану до завдань дослідження. Було запропоновано вибрати з 28 цінностей 10 найбільш пріоритетних для них на сьогоднішній день (Додаток.А). В результаті аналізу отриманих даних, серед названих переважають «матеріальне благополуччя» – 52% здоров'я – (59%), любов –

(60%), щасливе сімейне життя – (66%). Для значного відсотка матеріальні цінності та власне благополуччя є домінантними. І можна пояснити, що сьогодні відбувається переоцінка цінностей – акценти зміщуються в бік матеріальної зацікавленості людей.

З метою виявлення потреб, мотивації і ступеня зацікавленості у художньо-творчій діяльності, осягненні й можливості вираження різних аспектів творчості нами було проведено анкетування на виявлення потреб, мотивації і зацікавленості студентів в художньо-творчій діяльності, осягненні і можливості вираження різних аспектів художньої творчості (Додаток Б). Незважаючи на те, що більшість респондентів виявила бажання спілкуватися з мистецтвом взагалі (середній рівень склав 30%), лише 27,2% студентів вбачають, що тематика народних традицій художніх і декоративних творів допомагає краще сформувати особисте естетичне бачення, а 43% байдуже ставляться до тематики народних традицій.

У цілому продемонстрували бажання покращити фахову підготовку засобами художніх та декоративних творів на тему народних традицій 47%. Невелика кількість опитуваних (32%) виразили побажання, щоб теми народних традицій частіше включалися в контекст теоретичних і практичних завдань навчальних дисциплін фахової підготовки, а 21% респондентів виявилися байдужими до творів на тему народних традицій.

У 12% майбутніх учителів такі твори викликають захоплення, переважна частина опитуваних (56%) байдуже ставиться до тематики народних традицій і відгук на естетичну цінність та естетичний потяг до художніх та декоративних творів на тему народних традицій у них знаходиться на низькому рівні .

14% респондентів вважає, що такі твори сприяють їхньому самовдосконаленню, самовираженню в естетико-художній діяльності і, не замислюючись, дали згоду на виконання творчої роботи на тему народних традицій і свят.

Результати анкетування дозволяють зробити висновок про недостатньо високий рівень сформованості естетичних мотивів і потреб, естетичних інтересів у майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Визначення рівнів сформованості мотиваційно-цільового компоненту естетичного сприйняття здійснювалось нами поступово, відповідно до обґрунтованих критеріїв і показників. Результати діагностики за усіма показниками представлені у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Рівні сформованості естетичного сприйняття за мотиваційно-цільовим критерієм

Показники критерію	Низький рівень		Середній рівень		Достатній рівень		Високий Рівень	
	Абс	%	Абс	%	Абс	%	Абс	%
усвідомленість важливості обраної професії	139	51,9	100	37,3	17	6,3	12	4,6
прагнення до набуття і застосування знань, умінь, навичок по естетичному сприйняттю художніх та декоративних творів в фаховій підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва;	144	53,7	90	33,6	23	8,6	11	4,3
відгук на естетичну цінність та естетична вразливість від художніх та декоративних творів	142	53,0	110	41,0	10	3,9	6	2,2
Середня зважена	142	53,0	100	37,3	17	6,6	10	3,6

Підсумовуючи результати діагностики мотиваційно-цільового компонента було з’ясовано, що, володіючи реалістичним рівнем домагань значна кількість студентів відрізняється наполегливістю в досягненні поставлених цілей, виявляє свідоме прагнення оволодіти цінностями обраної професії, навчальна діяльність має для них першочергове

значення. Це свідчить про наявність на художньо-графічних факультетах значного потенціалу для підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Водночас, слід зазначити, що під час дослідження виявлено недостатній естетико-художній досвід, недостатню здатність до вербального вираження естетичного сприйняття твору, прагнення до набуття і застосування знань, умінь, навичок з естетичного сприйняття художніх та декоративних творів у фаховій підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

Рівень сформованості **почуттєво- оцінного** компонента визначався за допомогою діагностичних та тестових завдань. Для визначення рівня сенсорно-перцептивної чутливості, емоційно-почуттєвої активності і глибини естетичних переживань, насолоди і катарсису в процесі естетичного сприйняття, їх реалізації у художньо-педагогічній діяльності, художньо-образних уявлень, умінь творчо і самостійно естетично сприймати художні твори, навичок художньо-педагогічного аналізу були використані творчо-діагностичні завдання, які були запропоновані для виконання в процесі індивідуальних занять із художньо-графічних дисциплін. Також проведено спостереження за розвитком практичних умінь майбутніх учителів образотворчого мистецтва під час виконання творчих робіт з художньо-графічних дисциплін. На підставі результатів дослідження враховано, що урок образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі передбачає якісну демонстрацію викладачем художніх та декоративно-прикладних творів.

Для вивчення емоційно-почуттєвих та інтелектуальних можливостей майбутніх учителів образотворчого мистецтва було використано **тести успішності** – серії стандартизованих завдань, які об’єктивно виміряли обсяг і рівень знань (Додаток В). У науковій літературі їх поділяють на *критеріально* та *нормативно* орієнтовані. Засвоєння учнями конкретних знань і умінь за допомогою критеріально орієнтованих тестів перевіряється і оцінюється шляхом порівняння індивідуального результату з об’єктивним

еталоном (критерієм). У випадку нормативно орієнтованих тестів передбачено зіставлення індивідуального результату окремого студента з результатами значної групи інших майбутніх вчителів образотворчого мистецтва. На думку багатьох дослідників, впровадження тестової діагностики в педагогічну практику було зумовлено потребою диференціації, зіставлення індивідів за рівнем розвитку та за ступенем вираженості різних психологічних якостей. На думку Н.Майсеюк, цей метод має такі переваги: забезпечує можливість отримання якісної оцінки на основі кваліфікації параметрів особистості і зручної математичної обробки; сприяє об'єктивності оцінок, не залежить від суб'єктивності особи, яка проводить дослідження, є відносно оперативним способом оцінки великої кількості невідомих осіб [109, с. 209].

Запропоновані тестові завдання для виявлення рівня сформованості почуттєво-оцінного компонента були різної складності і спрямовувались на виявлення у студентів різноманітних естетико-художніх знань (Додаток В).

Наприклад: (завдання на виявлення мистецьких знань – *завдання* 1, 2, 3, 5, 9; завдання з альтернативними відповідями – *завдання* 6; завдання, які вимагають короткої відповіді – *завдання* 7; завдання на складання ланцюжка асоціацій при перегляді художніх і декоративних творів на тему народних традицій – *завдання* 8; практична творча робота на тему народних традицій (живопис, малюнок, декоративний твір) – *завдання* 10.

Відповідно показника «глибина осягнення метафоричності, алегоричності») на високому і достатньому рівнях відповідей виявлено не було. На середньому рівні зафіксовано меншу половину відповідей студентів, коли було названо деякі прізвища художників і їх найбільш відомі твори: – 31%, і 68% майбутнім вчителям зовсім важко було відповісти на більшу частину питань (низький рівень) .

Запитання, які стосуються знань про авторів творів, присвяченим народним традиціям і саме *метафоричній і алегоричній природі художнього образу* цих творів, були достатньо важкими для майбутніх

учителів образотворчого мистецтва. Особливий дослідницький інтерес виклика те, що в відповідях студентів на запитання «*Які асоціації виникають у Вас при перегляді цих творів ? Чому*?", тільки біля 1% в обох групах найбільш повно розкрили свої думки на достатньому рівні щодо естетичного сприйняття творів на тему народних свят і традицій, найбільш гармонійно оперували знаннями з художньої, музичної, літературної галузей на цю тему, в їх відповідях простежено зростаючу активність «співтворчості» в ході естетичного сприйняття, 33% студентів експериментальної групи виявляли фрагментарні знання з однієї або двох галузей мистецтва, згадували невелику кількість художніх і музичних творів. Їх відповіді були на середньому рівні. Майже всі студенти згадали відомі літературні твори М.Гоголя на тему народних свят і популярні художні фільми і телевізійні мюзикли за цими творами. Останні 64%, як було відзначено, володіючи творчим потенціалом (уявою, фантазією), виявилися не спроможними аргументувати свою відповідь, продемонстрували низький рівень обізнаності в жанрах художнього та декоративного мистецтва, музичному, літературному на досліджувану тему, не могли запропонувати варіанти можливостей використання творів при розробці уроків для учнів. Саме при виконанні цих завдань визначено найбільшу кількість студентів із низьким рівнем сформованості естетичного сприйняття.

Наступним етапом діагностики почуттєво-оцінного компоненту стало виконання діагностичних завдань, спрямованих на визначення сформованості у студентів «емоцій враження», які ґрунтуються на інтуїтивному відчутті художнього твору. Вони є показником недиференційованого ставлення до художнього твору і виражаються в критеріях «подобається – не подобається»; «емоцій переживання» – характеризуються усвідомлення суб'єктом особистісного смислу музичного твору без його зіставлення з авторським задумом; «емоцій співпереживання», що характеризуються злиттям суб'єктивного

переживання з позицією автора і виконавця.

Для виявлення переживання вищих естетичних емоцій і почуттів, які завершуються елементом катарсису (елементом переживання, насолоди) нами було запропоноване діагностичне завдання - анкета-тест за методикою «Самооцінки емоційних станів» для самооцінки емоційних переживань, де користуються шкалою диференційних емоцій Ізарда (див. Додаток З). Студент сам оцінює інтенсивність емоцій, які виникають. Стимульний матеріал підібраний таким чином, щоб кожний твір, або кожний фрагмент твору викликав у студента, який проходить тест-анкету певну емоцію, що приблизно відповідає одному з пунктів наведеної вище шкали. Інтенсивність емоції, яку переживає студент при оцінці стимульного матеріалу також може бути оцінена в балах, в даному завданні від 1 до 3, при чому, чим сильніше емоція, тим вище бал. Наприклад, у якості стимульного матеріалу були запропоновані картини М. Пимоненко «Святочні ворожіння», Б.М. Кустодієва «День на Трійцю», О. Трутовського «Гадання із дзеркалом», В.І. Сурикова «Взяття сніжного містечка», А.А. Пластова «Великодній натюрморт». Аналіз результатів цього завдання показав, що більшість майбутніх учителів засвідчили різні якості «інтересу» та «здивування» і тільки невелика частина відчула катарсисний момент «радості». За результатами досліджень можна відзначити, що на високому рівні емоційності були відповіді 1% майбутніх вчителів, на достатньому – 5%, на середньому – 57% і низький, коли студенти не завжди проявляли здатність до емоційного сприйняття твору і моментальної рефлексії на нього – 37%.

Проблема емпатії є центральною в питанні спілкування з мистецтвом [45]. Поняття емпатії як здатності проникати в духовний світ іншого (автора чи образу твору) охоплює не лише емоційну реакцію, а й аналітико-синтетичну діяльність свідомості [118, 224, 36]. З метою дослідити рівень емпатії у майбутніх учителів образотворчого мистецтва, який є основою показника сенсорно-перцептивної чутливості та емпатії ,

студентам був запропонований тест-опитувальник емпатійних тенденцій, розроблений А. Мехрабісном і Н. Епштейном. Під час дослідження емоційної реакції використовується модифікований тест-опитувальник і бланк для відповідей (Додаток К). Опитувальник містить 33 питання-твердження, що відображають ті чи інші ситуації, які можуть викликати співчуття, співпереживання та взаємодії з людьми, тваринами, героями фільмів та художніх творів. Кожний випробовуваний дає відповіді, пригадуючи, які б почуття в подібних ситуаціях виникали чи могли б виникнути у нього. Якщо переживання, думки, реакції відповідають запропонованим у твердженні, то в бланку для відповідей треба поставити відповідь «Так» (+), а якщо вони інші, тобто не відповідають твердженню, то треба поставити відповідь «Ні» (–). Отже індекс емпатійності (Ie) є сумою, отриманою за запитаннями-твердженнями, що збігаються з ключем. В результаті отриманих результатів, як було вказано і використано дані для таблиці 3.3, були складені таблиці (Див. Додаток К). У цілому за сенсорно-перцептивною чутливістю і емпатією у наведених таблицях можна побачити, що в експериментальній групі високий і достатній рівень емпатичних тенденцій властивий 25% майбутніх учителів (33 з 134 осіб, сумарно юнаків і дівчат) середній – 37% (50 осіб), низький – 38% (51 особа) (Додаток К. табл.а) і б).

Дані результатів показали, що лише у невеликої кількості студентів – майбутніх вчителів образотворчого мистецтва повною мірою розвинене почуття співпереживання до людей, тварин, зокрема героїв художніх творів. Це вказує на низький рівень емпатійних тенденцій. Результати діагностики за усіма показниками представлені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Рівні сформованості почуттєво-оцінного компонента естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва згідно з показниками почуттєво-оцінювального критерію

Показники критерію	**Р і в н і**							
	Низький		Достатній		Середній		Високий	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
сенсорно-перцептивна чутливість та емпатія;	162	60,4	91	34,0	10	3,7	5	1,9
синестезія, емоційно-почуттєва активність і глибина естетичних переживань аж до катарсису	100	37,3	152	56,7	13	5	3	1
естетичне оцінювання художніх творів, вияв обізнаності у стилях і жанрах образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва.	123	46	137	51	5	2	3	1
Середня зважена	128	47,9	127	47,3	9	3,6	4	1,3

Недостатня кількість і якість знань, пов'язаних з народними традиціями, які отримує студент в ВНЗ, гальмує процес збагачення духовного потенціалу особистості, сповільнює формування ціннісно-культурних орієнтацій, вказує на недостатню готовність до творчого рішення педагогічних задач.

Отже, проаналізувавши сформованість естетичного сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва, відзначаємо, що в цілому, сформованість емоцій, почуттів у майбутніх учителів образотворчого мистецтва знаходяться на «низькому» і «середньому» рівні.

Для з'ясування характеру прояву та рівнів сформованості **пізнавально-змістового компонента** згідно з показниками пізнвально-змістового критерію, а, отже, обсягу мистецьких знань студентів у роботі запропоновано метод опитування (Додаток Л). Цей метод припускав творчі відповіді. Наявність певного тезаурусу знань власне не є показником розвитку чи сформованості пізнавально-змістового критерію естетичного сприйняття. Тому результат виконання комбінованого завдання стане більш уточненою діагностикою показників пізнвально-змістового критерію. Комбіноване завдання складалося з тестових запитань та творчих завдань. При виконанні 1-8 тестових запитань оцінка результатів відбувалась за таким алгоритмом: 8 правильних відповідей – високий рівень, 7 – достатній, 6-5 – середній, 4 – низький. Підрахунок результатів показав: майбутні вчителі образотворчого мистецтва, котрі набрали 8 балів – 15 осіб (4,1%), 7 балів –30 осіб (11,2%), 6-5 – 86осіб (32,1%), 4 бала – 137осіб (51%).

Наступне завдання 9-12 тестових запитань було складніше. Необхідно було знати види народного мистецтва. При виконанні цього блоку завдань оцінка результатів відбувалась за алгоритмом: виконання одного завдання 1-10 балів. Підрахунок результатів показав: майбутні вчителі образотворчого мистецтва, котрі набрали по 40-35 балів – 12 осіб (4,5%),

по 35-25 балів – 35осіб (13,1%), 25-15 балів –84 особи (31,3%), нижче 15балів –137осіб (51%),

Третє завдання 13-17 тестових запитань було пов'язане з необхідністю виявлення знань про авторів художніх та декоративних творів на тему народних традицій, визначення епохи і часових меж життя і творчості митців і вміння здійснювати такі операції мислення як порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, аналізуючи твір. При виконанні цього блоку завдань оцінка результатів відбувалась за алгоритмом: виконання одного завдання 1-15 балів. Підрахунок результатів показав: майбутні вчителі образотворчого мистецтва, котрі оперували поліхудожніми уявленнями та асоціаціями, майже повністю впоралися із завданнями, набрали по 65-75 балів – 7осіб (2,6%); достатній рівень уміння аналізувати, синтезувати, узагальнювати показали 29 особи (11%) – по 55-65 балів середній – по 45-55 балів – 95 осіб (35,4%), нижче 45 балів –137 особи (51%), коли майже половина студентів не знає авторів художніх та декоративних творів на тему народних традицій.

За результатами тесту на виявлення обсягу естетичних знань у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін 68% студентів експериментальної групи виявили низький рівень, 25% – середній, і тільки 7% – достатній.

Під час констатувального експерименту поставлене завдання виявити, наскільки студенти-майбутні вчителі володіють уміннями (Додаток Р).

Для виявлення рівня сформованості естетичних умінь як одного з показників сформованості естетичного сприйняття, було запропоновано студентам – майбутнім учителям образотворчого мистецтва самим оцінити його за рівнями сформованості естетичного сприйняття. В результаті аналізу було виявлено: в середньому, 60% студентів виявили низький рівень умінь, 44% – середній, і тільки 2,6% – достатній.

Результати діагностики за усіма показниками представлені у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Рівні сформованості пізнавально-змістового компонента естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва Згідно з показниками пізнавально-змістового критерію

Показники критерію	**Р і в н і**							
	Низький		Середній		Достатній		Високий	
	Абс	%	абс	%	абс	%	Абс	%
Обсяг естетичних знань у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін	182	68	67	25	19	7	–	–
Система естетичних умінь у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін	160	59,7	99	37	9	3,3	–	–
здатність до практичного втілення набутого художньо-естетичного досвіду	158	59,0	102	38,0	8	3,0	–	–
Середнє значення	167	62,2	89	33,3	12	4,4	–	–

На основі ґрунтовного вивчення наявних у науковому обігу підходів та результатів цього дослідження сформульовано висновок про те, що у студентів – майбутніх учителів образотворчого мистецтва недостатньо сформоване цілісне естетичне сприйняття, а процес естетичного осмислення естетичного сприйняття має шаблонний характер.

Недостатній обсяг і якість знань, пов'язаних із народними традиціями, які отримує студент у ВНЗ затримує творчий розвиток майбутнього учителя, перешкоджає збагаченню духовного потенціалу особистості, затримує процес формування ціннісно-культурних орієнтацій, згубно впливає на готовність до творчого рішення педагогічних задач.

Отже, здійснивши аналіз сформованості естетичного сприйняття у майбутніх учителів образотворчого мистецтва, можемо відзначити, що в цілому, сформованість емоцій, почуттів і естетично-художнього осмислення у майбутніх учителів образотворчого мистецтва знаходяться на «низькому» і «середньому» рівні тому характер співвідношення цих структурних елементів естетичного сприйняття не має цілісності й гармонії. Лише 11% студентів відзначаються вмінням сприймати естетичний об'єкт в єдності форми і змісту, цілісно, гармонійно поєднуючи інтелектуальне й емоційне.

Діагностика **естетико-діяльнісного компонента** естетичного сприйняття за естетико-діяльнісним критерієм передбачає визначення сформованості естетичного розвитку, сприйняття, вивчення, оцінки в процесі естетико-художньої діяльності; відповідності перекладу з художньої мови на вербальну з естетичним спрямуванням; емоційність та образність мовного висловлювання у вербалізації висновків. Метод, за допомогою якого можна діагностувати ці завдання –це творча письмова робота (Додаток М).

Майбутнім учителям образотворчого мистецтва в ході експерименту запропоновано створити інтерпретацію одного твору мистецтва на тему народних традицій із переліку: І. Соколов «Дівчата ворожать проти Купала»; гравюра (автотипія): М. Ткаченко «Папороть». До твору Г. Данілевського із українських казок (1901р.); народна картина – І. Сколоздри «Гаївки»; ікона — Андрія Рубльова «Трійця»; петриківський розпис; писанки; рушники (Додаток М). Оцінювання робіт відбувалося за 14-бальною шкалою, де 12-14 балів – високий рівень, 9-11– достатній рівень, 6-8 – середній, 3-5 – низький. Відповідно, кожен з трьох показників оцінювався від 0 до 5 балів.

Підсумовуючи результати письмових робіт, можна зазначити, що частина майбутніх учителів образотворчого мистецтва потребує допомоги в обранні твору, недостатньо глибоко розуміє завдання, не володіє

термінологією на достатньому рівні, відчуває труднощі під час аналізу твору мистецтва. Таких студентів було 146 осіб (54%); «середній» рівень виявили – 39%; достатній рівень відповідей з питань адекватності, об'єктивності, індивідуальності естетичної оцінки виявили 7% респондентів (див. табл. 3,6).

Рівень **художньо-технічних можливостей** майбутніх учителів образотворчого мистецтва визначався на основі методу експертних оцінок викладачів, які враховували: володіння навичками малюнку, живопису, декоративно-прикладного мистецтва, оригінальність композиції твору на тему народних традицій. Варто зазначити, що всі студенти виконували роботи в аудиторії, мали однаковий проміжок часу для виконання цієї роботи, що дало можливість найбільш точно їх діагностувати.

Аналіз студентських творчих робіт засвідчив, що більшість з них – 55% володіючи відповідними технічними навичками, відчували труднощі створення композиції на тему народних традицій Це пояснюється тим, що вони поверхово знайомі з творами різних видів мистецтва на тему народних традицій. Студентів, які мають кращі показники, виявилося 21%. Вони продемонстрували досить цікаві роботи, упоралися з композиційними труднощами. Ці респонденти закінчили, переважно художню школу або художнє училище. Зовсім не значний коефіцієнт (16%) склали студенти, які мають гарні художні здібності та розвинуті уміння і навички, обізнані з народними традиціями. Деякі з них мають від природи здібності до малювання, але потребують їх удосконалення..

На основі аналізу даних письмової творчої роботи була складена таблиця 3.6.

Таблиця 3.6

Рівні сформованості естетико-діяльнісного компонента естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва згідно з показниками естетико-діяльнісного критерію

Показники критерію	**Р і в н і**							
	Низький		Середній		Достатній		Високий	
	абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
творче ставлення до вибору художніх засобів виразності при створенні вербальної інтерпретації твору образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва;	146	54,4	104	38,8	18	6,7	–	–
володіння естетико-художнім аналізом і оцінкою творів мистецтва і спроможність актуалізувати в процесі практики знаннєвий досвід щодо художньо-педагогічних явищ;	150	56	102	38,0	16	6	–	–
спроможність до самоконтролю та самоаналізу результатів власної естетико-художньої діяльності.	160	59,7	66	24,6	42	15,7	–	–
Середня зважена	152	56,7	91	33,8	25,0	9,4	–	–

Отже, на основі даних констатувального експерименту та визначених критеріїв показників було охарактеризовано **низький, середній, достатній та високий рівні** сформованості естетичного сприйняття студентів.

Низький рівень сформованності естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва характеризується незадовільним

станом мотиваційної цілеспрямованості, відсутністю мотивації навчання, що спонукали б до творчої роботи з учнями в умовах загальноосвітньої школи. У студентів на цьому рівні не спостерігаються вміння знаходити асоціативні зв'язки, вони не вміють висловити свої враження від сприйнятого твору, їх творча уява і фантазія потребують інтенсифікації (посилення продуктивності, дієвості). Студенти – майбутні вчителі – не можуть визначити і оцінити естетичні і художні особливості твору. Цей рівень характеризується обмеженістю мистецького тезаурусу; хаотичністю культурологічних знань, невмінням виразити своєрідність естетичного об'єкта, який сприймається; допускаються помилки в оцінці естетичного об'єкта, при аналізі твору не завжди проявляється вміння виділити істотне; проаналізувати, порівняти та сформулювати вербалізований висновок. У студентів не достатньо розвинені, знижені креативні здібності, простежується слабка ініціативність і поверхова реалізація творчого потенціалу у роботі з учнями щодо розвитку у них естетичного сприйняття. У студентів відзначено слабкі вміння творчо застосовувати набутий досвід у різних формах вивчення художньо-графічних дисциплін.

Середній рівень сформованості естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва характеризується потребою в спілкуванні з образотворчим мистецтвом, зокрема з художніми та декоративними творами, прагненням до набуття і застосування знань, умінь, навичок з естетичного сприйняття художніх та декоративних творів у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін, потребою до самовдосконалення своїх фахових знань, стійким цілеспрямованим бажанням працювати у майбутньому з учнями, при аналізі естетичного об'єкта переважає словесно-логічний характер з низьким рівнем емоційності. Студент має недостатньо розвинені креативні вміння, що викликають певні труднощі творчо застосовувати набутий фаховий досвід, проявляється слабка ініціативність і поверхова реалізація творчого потенціалу у роботі з учнями по розвитку у них естетичного сприйняття. У

студентів зафіксовано слабкі вміння творчо застосовувати набутий досвід у різних формах підготовки в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін. Естетична оцінка усвідомлена недостатньо, хоча і є спроби об'єктивно оцінювати твір мистецтва.

Достатній рівень сформованості естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва має яскраво виражений, емоційно забарвлений характер*:* студенти відрізняються посиленим інтересом до вивчення художніх і декоративних творів, мають сталу потребу і особистісно-обумовлену установку на постійне фахове зростання; характеризується широкою мистецькою ерудицією, активним мистецьким тезаурусом. На достатньому рівні осягнення художнього образу особа проходить складний шлях у ході трансформації рис, форми, смислу і виникнення завершального образу певного твору мистецтва в акті естетичного сприйняття, відбувається залучення асоціацій, які характеризуються оригінальністю. Зростає активність «співтворчості» в ході естетичного сприйняття.

Рівень підготовки студентів відрізняється ґрунтовністю, усвідомленістю і системністю фахових знань, активністю пізнавальної діяльності, що забезпечує постійне поповнення арсеналу знань та художньої інформації, емоційно-почуттєвою активністю і глибиною естетичних переживань, свідомим осягненням змісту художнього твору, об’єктивною оцінкою, але недостатнім рівнем аналітичності, умінням адекватно сприймати естетичний об’єкт в єдності змісту й форми, де гармонійно поєднуються емоційне і раціональне, а також зростанням активності «співтворчості» в ході естетичного сприйняття, достатнім ступенем розвитку творчої активності й ініціативності в різних естетично-дієвих формах для творчої роботи з учнями.

Високий рівень сформованості естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва передбачає посилений інтерес до вивчення художніх і декоративних творів, сталу потребу і особистісно-

обумовлену установку на постійне фахове зростання. Характеризується широкою мистецькою ерудицією, активним мистецьким тезаурусом. Студенти відрізняються ґрунтовністю підготовки, усвідомленістю і системністю фахових знань, активністю пізнавальної діяльності, що забезпечує постійне поповнення арсеналу знань та художньої інформації, якій притаманне також усвідомлене ґрунтовне прагнення розуміти художній твір, вміння сприймати твір цілісно, глибоко, з урахуванням усіх елементів художньо-образної мови; високий рівень сформованості естетичного сприйняття характеризується найперше присутністю катарсисного моменту, умінням адекватно сприймати естетичний об'єкт в єдності змісту і форми, де гармонійно сполучаються емоційне і раціональне, а також зростанням активності «співтворчості» в ході естетичного сприйняття, високим ступенем розвитку творчої активності й ініціативності, креативними і праксеологічними здібностями студентів. Творчий потенціал реалізується в повною мірою; ступінь розвитку творчої уяви і фантазії відрізняється вмінням художньо-емоційного сприйняття та творчого переосмислення, студенти цього рівня здатні творчо застосовувати набутий фаховий досвід. Різнобічно багатий спектр художньо-творчої діяльності допомагає використовувати його в різних естетично-дієвих формах для творчої роботи з учнями.

Таким чином, на основі отриманих даних констатувального експерименту було охарактеризовано низький, середній, достатній та високий рівні сформованості естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Загальні показники сформованості компонентів естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва до визначених критеріїв і показників представлені в таблиці 3.7.

Таблиці 3.7.

Результати констатувального експерименту

Критерії	Низький рівень		Середній рівень		Достатній рівень		Високий рівень	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
мотиваційно-цільовий	142	53,0	100	37,3	17	6,1	9	3,6
почуттєво-оцінювальний	128	47,9	127	47,3	9	3,6	4	1,3
пізнавально-змістовий	167	62,2	89	33,3	12	4,4	_	_
естетико-діяльнісний	152	56,7	91	33,8	25	9,4	_	_
Середня зважена	146	54,4	99	35,8	17	5,4	4	1,4

У цілому, на підставі аналізу отриманих даних сформованості кожного з компонентів відзначимо, що майбутні вчителі образотворчого мистецтва мають потенційні можливості щодо надбання ними високого рівня естетичного сприйняття. Більша частина з опитаних усвідомлює необхідність підвищувати якість естетичного сприйняття, набувати нові психолого-педагогічні та естетико-художні знання. Негативним став факт наявності значної кількості студентів із низьким рівнем розвиненості естетичного сприйняття, естетико-художніх умінь і навичок, які не вміють самостійно сприймати та компетентно висловлювати естетико-художні судження. Це, на наш погляд, є основною причиною неспроможності студентів успішно реалізуватися у художній та художньо-педагогічній діяльності. З метою підвищення рівня сформованості досліджуваної якості вважаємо за необхідне розробити і впровадити у художньо-естетичну практику нову методику формування естетичного сприйняття, яку представлено в наступному параграфі.

3.2. Експериментальна перевірка ефективності методики формування естетичного сприйняття студентів педагогічних університетів у процесі фахової підготовки.

Аналіз результатів констатувального експерименту з формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва показав, що студенти протягом навчання у вищому навчальному закладі не оволодівають достатньою мірою знаннями, уміннями і навичками по сприйняття художніх і декоративних творів, які необхідні для майбутньої художньо-педагогічної діяльності. Це не відповідає вимогам, які висуває суспільство до фахової підготовки майбутніх фахівців художньо-педагогічної галузі.

Щоб вирішити означені проблеми на основі запропонованої у другому розділі моделі, ми розробили експериментальну **методику** формування естетичного сприйняття та перевірено її дієвість у процесі формувального експерименту, який проходив у реальних умовах навчально-виховного процесу

На думку О.Лобової, у мистецькій галузі пріоритетними є методи, спрямовані на загальний і всебічний розвиток особистості та повноцінне оволодіння всіма компонентами навчальної діяльності, у зв'язку з чим необхідно було одночасно враховувати: наступність і перспективність змісту; його потенційні можливості для взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку; можливість достатнього за тривалістю і частотністю впливу на кінцеві результати навчання; об'єктивні передумови для організації навчальної діяльності різних рівнів складності [103].

Основними тенденціями реформування змісту мистецької освіти, які були визначені сучасними дослідниками такі:

– гуманізація та гуманітаризація, що створює передумови для різнобічного розвитку людини, утвердження самоцінності особистості майбутнього вчителя образотворчого мистецтва;

– особистісна зорієнтованість змісту освіти;

– посилення культуротворчої, виховної та розвивальної спрямованості освіти через орієнтованість на формування культури й гармонійний розвиток особистості;

– послідовність та наступність побудови навчального змісту між усіма ланками освіти;

– перехід від інформаційно-знаннєвої до компетентнісної парадигми через не накопичення знань, а опанування прийомів і способів самостійного оволодіння ними.

Враховуючи те, що методика естетичного сприйняття переважно розглядається дослідниками з позицій естетики і мистецтвознавства, ми врахували направленість не тільки на розвиток знань, умінь і навичок естетично сприймати художні і декоративні твори, а й на формування умінь передачі досвіду естетичного сприйняття дітям. Експериментальна методика є цілісним відображенням моделі формування естетичного сприйняття в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін, провідними рисами якої є відкритість, динамічність, адаптивність та цілеспрямованість на кінцевий результат.

Було запроваджено повномасштабне дослідження, до якого залучено дві групи студентів (експериментальну і контрольну) по 134 студента.

Таблиця 3.8

Порівняння результатів в контрольній та експериментальній групах на початку формувального експерименту

Критерії	Низький рівень		Середній рівень		Достатній рівень		Високий рівень	
	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %
мотиваційно-цільовий	52,9	50,2	30,1	29,1	11,2	12,0	5,8	7,2
почуттєво-оцінювального	53,2	48,1	29,0	30,1	12,0	12,9	6,1	8,0
пізнавально-змістовий	52,0	48,0	28,4	30,0	12,5	13,0	6,0	9,0
естетично-діяльнісний	52,1	48,7	28,1	26,2	13,6	15,7	5,8	9,1
Середня зважена	52,9	48,5	28,3	28,4	12,6	14,2	5,9	8,9

На формувальному етапі експерименту навчально-виховний процес в експериментальній групі проходив із впровадженням експериментального чинника, а в контрольній – без його застосування.

Мета формувального експерименту полягала у практичній реалізації експериментальної методики формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва та перевірці її ефективності на основі визначених нами педагогічних умов.

Завдання формувальної дослідно-експериментальної роботи полягали:

- в експериментальній перевірці теоретичних засад та експериментальній методиці формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва на художньо-графічних факультетах вищих педагогічних навчальних закладів освіти;
- у формуванні структурних компонентів естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва на основі впровадження

інноваційних форм і методів під час вивчення художньо-графічних дисциплін;

- у забезпеченні педагогічних умов підвищення ефективності естетико-художньої підготовки з метою формування естетичного сприйняття шляхом впровадження діалогової стратегії навчання, стимулювання художньо-пізнавальної активності, естетичної спрямованості в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін;
- у сприянні усвідомлення студентами важливості і необхідності формувати естетичне сприйняття в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін;
- у відпрацюванні механізму контролю та оцінювання результатів дослідження.

Як показав здійснений нами аналіз, художньо-графічну підготовку, професійне становлення майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, на формування його естетичного сприйняття впливають національні, демографічні, соціальні, загальнонаукові, художньо-педагогічні і суб'єктивні фактори [92]. Чинниками **е**фективного здійснення дослідно-експериментальної роботи ми вважали такі: поступовість проведення експериментальної роботи; педагогічна спрямованість художньо-графічного навчання студентів; націленість на успіх у художньо-педагогічній діяльності; творча діалогова взаємодія викладача та студента в процесі художньо-графічної підготовки.

Враховуючи сутність та компонентну структуру естетичного сприйняття майбутнього вчителя образотворчого мистецтва та існуючі методичні напрацювання в галузі художньо-педагогічної підготовки, у дослідно-експериментальній роботі визначили провідні напрями формування досліджуваного феномену: формування позитивної мотивації до естетичного сприйняття художніх та декоративних творів; збагачення художньо-мистецьких знань шляхом опанування навчальної та додаткової літератури; розвиток естетичних умінь і навичок; застосування емоційно-

образного подання навчальної інформації.

В основу розробленої методики формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва було покладено загальнофілософські, дидактичні та спеціальні принципи навчання, окреслені нами у теоретичній частині дослідження. Впровадження цих принципів у практику вищої школи вимагало сприятливої творчо-пізнавальної атмосфери в умовах супідрядності групових, колективних та індивідуальних форм навчання, що реалізуються у ситуаціях діалогової взаємодії, художньо-педагогічної спрямованості навчально-виховного процесу, активного використання інтелектуально-емоційних та художніх здібностей студентів.

Домінантою досліджуваного процесу, що визначив його стратегію і тактику, стало поступове формування естетичного сприйняття, що розглядається як безперервний процес художньо-творчого саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення.

Відповідно до завдань було визначено такі етапи формувальної дослідно-експериментальної роботи: настановчо-мотиваційний, естетично-пізнавальний, емоційно-оцінний, практично-діяльнісний, які за змістом відповідають логіці художньо-графічної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва, що зубумовило їх ієрархію та взаємопов'язаність. Визначені етапи, безпосередньо кореспондуються з визначеними структурними компонентами (мотиваційно-цільовим, почуттєво-оцінним, пізнавально-змістовим, естетично-діяльнісним), відбиваючи процес оволодіння професією вчителя образотворчого мистецтва за принципом «сходження від абстрактного до конкретного».

Для ефективного виконання завдань було реалізовано наступні педагогічні умови: педагогічно доцільний відбір найбільш естетично виразних, емоційно привабливих художніх творів мистецтва з використанням музейного компоненту в цьому процесі; постановка варіативних навчально-пізнавальних і практичних завдань для засвоєння

художніх творів, що вимагають залучення попереднього естетичного досвіду і спрямовуються на формування естетичного сприйняття, а також фахово-естетичних знань та умінь; активізація самостійної роботи з використанням особистісно-орієнтованої взаємодії зі студентами, переважно творчого, аналітичного, дослідницького характеру, яка базується на розкритті індивідуальних якостей кожного студента.

Вивчення методичних підходів до рішення питань формування естетичного сприйняття у майбутніх вчителів в процесі фахової підготовки дозволяє виділити такі **методичні компоненти**:

– вивчення історико-культурної основи виникнення і розвитку художніх та декоративних творів мистецтва, простеження змін естетико-художньої мови творів мистецтва в контексті історичного розвитку.

– організація навчального матеріалу з широким охопленням кола питань теми, яка вивчається, естетико-художній аналіз художніх творів.

– застосування наочності у вигляді значної кількості художніх та декоративних творів і репродукцій художніх та декоративних творів, природних краєвидів, фото, наочних методичних розробок в різних видах образотворчого і декоративно – прикладного мистецтва, які сприяють формуванню усвідомленої установки на естетичне сприйняття організації екскурсій в художні, історичні музеї з подальшим обговоренням експонатів; робота на пленері з урахуванням вивчення і естетичного сприйняття природних краєвидів; екскурсіям на обласні і Всеукраїнські виставки з переглядом творів, а також з метою вивчення особливостей місцевих народних промислів.

– проведення занять у художньому, історичному, краєзнавчому музеях з копіювання художніх творів і замальовування експонатів побуту української давнини, звірів, птахів, природних ландшафтів України.

– інтегрування фахових знань в навчально-виховному процесі і встановлення міжпредметних зв’язків між навчальними предметами і творами мистецтва.

– розробка навчальних завдань, спрямованих на безпосереднє естетико-художнє, емоційно-почуттєве сприйняття змісту, кольору, форми, особливостей композиції, художньої структури, стилістики, семантики художніх та декоративних творів, розуміння художньої мови та її особливостей, вивчення засобів досягнення виразності ідейного світу, духу, емоційного пафосу художніх творів.

– осягнення естетико-художньої мови на основі творчих різнопланових завдань, які дозволяють об′ємно розглянути проблему естетико-художньої виразності в різних видах мистецтва.

– проведення різних форм занять: лекційних, практичних, семінарських в ході фахової підготовки з естетико-художнього аналізу художніх і декоративних творів.

– застосування методів для формування естетичного сприйняття переважно на пізнавально-творчій потребі студентів з урахуванням попереднього естетико-художнього досвіду, специфіки індивідуального сприйняття, асоціативного образного мислення, смаку, уяви.

– активізація у майбутніх вчителів естетичних потреб і мотивів шляхом засвоєння у них системи естетичних і художніх оцінок і обґрунтованих естетичних суджень в процесі фахової підготовки.

– організація естетичної та художньо-творчої діяльності майбутніх вчителів образотворчого мистецтва, яка розвиває вміння самостійної постановки і виконання творчих задач.

– виконання наукових робіт (написання рефератів, курсових робіт, статей, доповідей з використанням зображувальних засобів мистецтва).

– проведення колективних переглядів творчих робіт, на яких майбутні вчителі образотворчого мистецтва вчаться висловлювати власні судження, аналізувати і аргументувати свою думку в процесі художньої оцінки творчої роботи або ескізу.

– застосування комплексного підходу в навчанні, яке поєднує набуття професійних естетико-художніх знань, вмінь і навичок і методичну підготовку з формування естетичного сприйняття школярів на заняттях з образотворчого мистецтва засобами художніх та декоративних творів. до

Перший (**установчо-мотиваційний**) *етап* виконує функцію ознайомлення майбутніх учителів образотворчого мистецтва з особливостями естетико-художньої підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах. На ньому визначались професійні та художньо-естетичні еталони, закладались основи мистецького світогляду, активізувалось бажання професійно оволодіти знаннями, уміннями і навичками в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін. Даний етап сприяє адаптації студентів до умов навчання на художньо-графічному факультеті, закладає основи художньої культури, культури естетичного сприйняття, спілкування, знань і навчальної праці. Естетичне сприйняття формується засобами ознайомлення студентів з художніми і декоративно-прикладними творами, з їх можливостями і особливостями, за рахунок розвитку природних художніх здібностей, естетико-художніх умінь і навичок, набутих у художній школі або училищі. В межах даного етапу: було визначено рівень художньо-естетичних здібностей студентів, їх відношення до навчального процесу та обраної професії, методичні перспективи художньо-творчого розвитку студентів; формування особистісних якостей: відповідальність та працелюбність, сумлінність, ініціативність; ознайомлення з художніми і декоративно-прикладними творами.

Завдання першого етапу полягали у: трансформації переконань та ідеалів студентів стосовно майбутньої професії, у розвитку інтересу, образно-емоційних вражень, які виникають у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва на основі перегляду і вивчення художніх та декоративних творів на тему народних традицій, у активізації глибини естетичних переживань і катарсису, формуванні стійкого мотиваційно-

ціннісного ставлення до естетико-художньої діяльності, у спрямованості на формування системи естетичних знань і умінь, естетичних цінностей; у формуванні сталої потреби постійного фахового зростання; у актуалізації вироблення індивідуального стилю в розв'язанні естетико-творчих і педагогічних завдань, активізацію діяльнісного ставлення студентів до навчання в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін.

Провідну роль на цьому етапі відігравали *інноваційні методи* навчання. Зокрема, встановлення *естетико-художніх орієнтирів*, що передбачало перегляд значної кількості художніх і декоративно-прикладних творів вітчизняних і зарубіжних майстрів, спостереження, методи стимулювання інтересу: заохочення (мотиваційні бесіди, рейтингове оцінювання), методи ілюстрацій і наведення, діалогова взаємодія викладача і студентів, творчі завдання, ознайомлення з науковою літературою в галузі образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, а також з художніми і декоративно-прикладними творами. Враховуючи, що формування естетичного сприйняття зазвичай починається на заняттях художньо-графічних дисциплін, на них було створено атмосферу емоційної піднесеності, зацікавленості та взаєморозуміння. Діалогова взаємодія викладача і студента сприяла спів-осмисленню, спів-діяльності, спів-оцінці, що забезпечило основу формування естетичного сприйняття. Застосування культурологічного та компетентісного підходів, принципів гуманізації, системності, наочності, ґрунтовності, єдності теорії і практики передбачало, з одного боку, взаємозалежність художньо-графічних дисциплін у формуванні естетичного сприйняття, активну роль викладача у їх розвитку, а з іншого особистісну відповідальність студента за якість набутих художньо-естетичних знань, рівень художньо-естетичних умінь.

Для успішного вирішення цих завдань була організована робота, що до попереднього ознайомлення з різноманітними джерелами інформації про художні і декоративні твори на тему народних традицій: книг,

публікацій в періодичних виданнях «Народне мистецтво» та ін., відеоматеріалів, електронних ресурсів, ознайомлювальні екскурсії до художнього і історичного Музеїв, огляди виставок в навчальний і поза навчальний час з подальшим обговоренням і навчально-науковими диспутами після екскурсій. Так, під час викладання та вивчення курсів «Живопис», «Малюнок», «Композиція», «Історія мистецтв», «Прикладна графіка» студенти зробили повідомлення на теми, пов'язані з художніми творами, які зберігаються в Харківському обласному художньому музеї і тематика цих творів пов'язана з українськими мотивами.Наведемо приклади: «Васильківський – співець природи рідного краю», «Гуманістичний потенціал давньоруської ікони і народні традиції», «Українські мотиви в художній творчості І.Рєпіна», «Естетико-символічне вираження емоційно-почуттєвого кордоцентризму в українській народній картині «Козак-Мамай». Як підсумок, узагальнення з теми українських мотивів у художніх творах, було проведено екскурсії до Харківського обласного художнього музею.

Під час викладення курсів «Український розпис», «Методика ДПМ у школі» були проведені такі екскурсії до Харківського Музею «Слобожанщини»: «Барви Приазов'я» (розпис, І.Зяткіна І., Н.Горшкова-Кандаурова, листопад 2007р.); «Слобожанські чарівниці» (народна лялька, Ю.Ходєєва, Л.Лісунова, січень 2008р.); «Казкові птахи і квіти» (розпис, О.Харченко, листопад); «Симфонія в деревині» (Н.Алдобаєва, березень 2008р.); «Казковий світ писанки» (майстер І.Чекмарьова і її учні, квітень 2008р.); «Солом'яне мереживо» (Г.Воловік червень, 2008р.); «Природа і фантазія" (жовтень, 2009р.); обласна виставка декоративного мистецтва «З народних джерел» (жовтень – листопад, 2008р.); «Чарівна вишивка Р. Кушнаренко» (квітень, 2009р.); «Квіти у вазоні» (розпис, А.Матвієнко вересень – жовтень, 2011р.); «Чарівна лоза» (Є.Пиленков лютий – березень, 2010); «Вишиванковий дивоцвіт» (Л.Бугар, А.Яценко травень – червень, 2010р.); «Кольоровий світогляд Ніни Гурової» (розпис, березень –

квітень, 2011р.); обласна виставка декоративного мистецтва «Традиції минулого та сучасність» (червень – серпень 2012р.); «Слобожанський родовід» (вишивка, Л.Кириченко березень, 2012р.); «Дивоцвіт Петриківського розпису» (заслужені майстри народного мистецтва О. Вакуленко і Т. Вакуленко, березень 2013р.).

Також були проведені екскурсії до харківського обласного центру культури і мистецтва на різноманітні виставки: національної української вишивки та костюму «Україно моя неозора» – серпень – вересень 2011; лозоплетіння, гобелени та кераміка – вересень – листопад 2011 р.; виробів народних майстрів, присвяченої фольклорному фестивалю «Святовид» – 3 грудня 2011 р.; «Паперові візерунки» (витинанка) – березень 2012 р.; «Слобожанський Великдень» – квітень 2012 р.; народних майстрів «Традиційні художні ремесла» – квітень 2012 р.; слобожанських майстрів народної творчості "Україна етнічна" – травень – червень 2012 р.; у межах Міжнародного фестивалю художнього текстилю "Берегиня"– жовтень 2012 р.; кераміки "Яскраві миті творчості" – листопад – грудень 2012 р.; «Народні таланти Слобожанського краю» – лютий – березень 2013 р.; традиційної вишивки «Цвітуть небеса» майстрині Любові Бугар – серпень 2013 р.; народного костюму «Етноеволюція» – серпень – вересень 2013 р.; сучасної народної історичної картини «Україна Славетна» – серпень – вересень 2013 р..

Майбутні вчителі відвідали фестивалі «Святовид» і дитячі фольклорні фестивалі «Зимовий коловорот», присвячені різдвяним святам в грудні – січні 2009, 2010, 2011, 2012р.р., де лунали всі слобожанські народні піснеспіви, колядки, щедрівки на сцені малої зали Харківського театра опери і балету ім. М.Лисенка. Студенти експериментальної групи здійснили екскурсії на етнофестивалі «Печенізьке поле - 2011, 2012, 2013» (вересень), у яких узяли участь професійні і самодіяльні фольклорні колективи, майстри різних ремесел з усіх областей України. В програмі

фестивалю були також тематичні конкурси, майстер-класи народних умільців. (Додаток У)

Багато хто з студентів самостійно відвідали «Великі слобожанські ярмарки» в 2009р. (м.Харків); 2010р.(м.Красноград Харківської області); 2011р. (м.Зміїв Харківської області); 2012р.(м.Харків); 2013р.(м.Харків). А також окремі студенти виїзджали на «Сорчинський ярмарок» в 2009, 2011, 2012роках. Для студентів експериментальної групи був організований похід на оперу П.І.Чайковського «Черевички» в Харківський театр опери і балету ім. М.Лисенка 23 червня 2009р. і 20 січня 2011р.

Під час ознайомлювальної роботи з художніми та декоративними творами на тему народних свят було проведено лекцію-бесіду «Трипільська культура і народні традиції » з демонстрацією репродукцій творів і фото. Все це сприяло розвитку усвідомленої підготовки до естетичного сприйняття художніх та декоративних творів на тему народних традицій, глибокому розумінню духовної і педагогічної цінності цих творів. Усі названі види роботи було взято за основу побудови серії *пізнавально - творчих завдань***,** серед яких:

Завдання 1. Доберіть поняття (епітети, цитати, висловлювання, поетичні рядки та ін.), що характеризують настрій наступного художнього та декоративного твору Які почуття породжують ці твори?

Завдання 2. Назвіть мистецькі твори (музичні, літературні,) які можна зіставити із запропонованим художнім або декоративним твором.

Завдання 3. Прогляньте різні твори на тему народних традицій і здійсніть їх вербальну інтерпретацію, зробіть власну оцінку творів.

Варто зазначити, що залучаючись до виконання цих аналітично-розвивальних завдань, студенти знайомились із історією розвитку образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, з поглядами відомих мистецтвознавців на дану проблему; переглядали і характеризували різнопланові художні та декоративно-прикладні твори і визначали їх особливості; ознайомлювались з різними художньо-

графічними техніками та вправами і прийомами; втілювали на практиці набуті знання і навички; аналізували свій емоційно-почуттєвий стан після виконання творів. Виконання завдань слугувало потужним стимулом для подальшої роботи над розвитком інтелектуально-емоційно сфери студентів, надихало їх на пошук власної художньої манери та бачення художнього твору.

Підсумовуючи отримані дані, і зазначимо, що головним результатом настановчо-мотиваційного етапу стало посилення мотивації зростання умінь і навичок естетичного сприйняття, вироблення настанови на розвиток художньо-графічних умінь і навичок, художніх здібностей, особистісних і професійних якостей, а також спрямування майбутніх учителів на досягнення успіху у естетико-художній діяльності. Результати першого етапу формувального експерименту подано в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Порівняння результатів у контрольній та експериментальній групах після 1 етапу формувального експерименту

Критерії	Низький рівень		Середній рівень		Достатній Рівень		Високий Рівень	
	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %
мотиваційно-цільовий	48,9	39,5	26,6	30,5	23,0	28,3	1,7	2,5
почуттєво-оцінювального	43,8	39,4	40,4	41,3	12,5	15,4	2,6	4,2
пізнавально-змістовий	52,7	48,6	32,5	39,7	9,6	7,6	4,8	5,1
естетично-діяльнісний	54,9	49,3	37,0	41,4	6,1	6,4	2,7	3,2
Середня зважена	50,0	44,1	34,3	38,0	12,6	14,2	2,9	3,7

Другий (**естетично-пізнавальний**) етап дозволяє максимально повно проникнути у предмет вивчення, сформувати художньо-педагогічну мобільність, тобто готовність до швидкого виконання творчих завдань.

Другий етап був спрямований на опанування і накопичення естетичних, художньо-педагогічних, мистецтвознавчих знань, умінь і навичок, естетико-мистецтвознавчого тезаурусу, на розвиток активності пізнавальної діяльності, що забезпечує постійне поповнення арсеналу знань та художньої інформації, закладення основ аналізу та оцінювання художніх і декоративних творів, на розвиток творчої уяви і фантазії, розвиток у студентів уміння порівнювати, класифікувати та систематизувати мистецьку інформацію, на розуміння естетико-художнього потенціалу образотворчого та декоративно- прикладного мистецтва у творчому розвитку школярів.

Потреба інтенсивного накопичення інформації, необхідної для становлення і розвитку естетичного сприйняття зумовила актуальність на даному етапі принципу розуміння важливості діалогу культур. Реалізація завдань другого етапу уможливлювалась орієнтацією на принцип розуміння важливості «діалогу культур» у процесі художньо-графічної підготовки, що передбачає пізнання культурного досвіду людства у розмаїтті, динаміці відношень і переконань та принцип стимулювання художньо-пізнавальної активності студентів, спрямований на подолання догматизму і пасивної ролі студентів у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін. З цією метою зі студентами 2 курсу була проведена лекція «Діалог культур і народні традиції». Протягом лекції студенти ознайомились з особливостями українських, російських, західноєвропейських народних традицій і художніми та декоративними творами на тему народних традицій.

Серед ефективних педагогічних прийомів включення студентів у **діалогову** взаємодію було використано:

- обговорення композиційних принципів та особливостей художніх та декоративних творів;
- обговорення різних варіантів вербальних інтерпретацій художніх та декоративних творів;

- постановку проблемних питань стосовно засобів естетико-художньої виразності художніх та декоративних творів;
- пошук відповідей на них, змістова художньо-педагогічна оцінка твору;
- висловлювання власних естетико-художніх уподобань та прагнень.

Ефективність формування естетичного сприйняття забезпечувалась створенням таких педагогічних умов: постановка варіативних навчально-пізнавальних і практичних завдань для засвоєння художніх творів, що вимагають залучення попереднього естетичного досвіду і спрямовуються на формування естетичного сприйняття, а також фахово-естетичних знань та умінь; активізація самостійної роботи з використанням особистісно-орієнтованої взаємодії зі студентами, переважно творчого, аналітичного, дослідницького характеру, яка базується на розкритті індивідуальних якостей кожного студента.

Організація естетично-пізнавального етапу відбувалась з урахуванням ідей культурологічного та компетентісного підходів, що передбачало таку організацію естетико-художньої діяльності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, за якою він усвідомлює себе особистістю, активно розкриває свої естетико-художні можливості з метою досягнення творчого успіху.

Основними *методами* на цьому етапі дослідження стали такі: пояснення, демонстрації, аналітично-розвивальні таблиці з естетико-художнім аналізом художніх та декоративно-прикладних творів, індуктивно-дедуктивні (узагальнення, зіставлення, порівняння), дискусії з обраної проблеми, творчі завдання, вербальна інтерпретація художніх та декоративних творів, ознайомлення з програмними творами для загальноосвітньої школи. З метою формування мистецьких знань використано методи художньо-педагогічної інформації: лекції, бесіди, навчальні дискусії, які допомагають вивченню й опануванню теоретичного

і практичного матеріалу. Плідним виявився метод порівняльного і структурного аналізу, методи інверсії, синектики.

На думку Ю. Борєва, осягнути художній твір, прочитати його, присвоїти (індивідуально адаптувати) його смисл, відчути естетичну насолоду і оцінити шедевр – це значить стати в значній мірі співавтором, вступити з ним в спілкування, в діалог на «рівних» [32]. У своїх розробках ми використали *методологічні підходи* естетико-художнього аналізу художнього твору цього вченого і розробили *художньо-естетичні аналітично-розвивальні таблиці*. Науковий *метод естетико-художнього аналізу мистецького твору* складається з п'яти послідовних складових, які охоплюють всі компоненти формування естетичного сприйняття, досліджені нами раніше (Додаток Н). Студентам експериментальної групи ми запропонували використовуючи *художньо-естетичні аналітично-розвивальні таблиці* (Додаток Н) письмово або усно зробити естетико-художній аналіз художнього твору. До переліку було включено 10 творів на тему народних традицій: О. Трутовського «Гадання із дзеркалом», «Колядки», «Хоровод Курській губернії», «Ярмарок у провінції», «Колядки на Україні», Б.Кустодієв «Пасхальний обряд», Ф. Сичкова «Діти старого села» (Христослави), І. Рєпіна «Різдво Христове» (Додаток Т13), С.Мілорадович «Підготовка до Пасхи» (Додаток Т7), Б.Ольшанський «Ніч на Івана Купала» (Додаток Т3),

Аналізуючи художній твір, майбутні вчителі образотворчого мистецтва розширяють певний естетичний кругозір: систему естетичних знань, умінь, навичок, знайомляться з творчістю художника, особливостями його творчої діяльності, стилю, розглядають художній твір як частину духовної культури і культурної традиції – ключа до інтерпретації твору.

Як зазначила Л.Мізіна, найбільші труднощі в естетичному аналізі художнього образу викликає спроба розкрити його естетичну сутність на матеріалі одного або кількох видів мистецтва (як правило, літератури та

живопису), або навіть на матеріалі однієї художньої епохи, одного чи кількох стилів, напрямків. Центральною категорією естетичної теорії мистецтва є категорія художнього образу, що обумовлено самою суттю мистецтва. Методологічне значення категорії художнього образу полягає в можливості використання її як інструменту дослідження й розвитку художньої образності на таких рівнях: мистецтва в цілому, виду мистецтва, окремого художнього твору. Синтезуюча функція поняття художнього образу полягає в тому, що воно поєднує поняття: художній твір, жанр, вид мистецтва, художній стиль, метод, напрям, зміст та форми, основні естетичні категорії. Але ця єдність не є штучною, вона обумовлена цілісністю художнього образу, єдністю його змісту і форми, самою синтетичністю художнього образу, що відбиває багатобічність моменту людського життя як вияву людської суті [119]

Як свідчать дослідження Г.Ермаш, В.Зінченко, В.Кузіна, і ін. в області психології сприйняття, естетичне сприйняття художнього образу складається з ряду етапів. С.Вайтман [37] описує процес створення художнього образу. Перший етап – це аналіз художнього змісту і його осмислення, а другий етап – це осягнення художньої форми. Виходячи з цього, практичні заняття включають живописні та графічні ескізні роботи на тему народних традицій, роботи на цю тему в техніці писанкарства, декоративного розпису, композиції, вишивки, і проводяться в декілька етапів: осягнення змісту робіт, а далі і реалізація елементів художньої форми в конкретних матеріалах зі специфікою їх звучання і сприйняття художньої форми як вираження художнього змісту.

На думку Н.Сухової, особливості естетичного аналізу мистецтва, в тому числі і естетичного аналізу художнього образу, його відмінність від мистецтвознавчого, куди входять питання де, коли, ким був створений той чи інший твір мистецтва, питання сюжету і т.п., полягають у тому, що естетичний аналіз має відповісти на питання, що таке твір мистецтва взагалі, розкрити його природу, місце в системі духовної культури на рівні

науково-філософського поняття, сутності, закону, істини і повинен складати методологічну основу мистецтвознавчих дисциплін [60].

Аналіз художнього образу наступна сходинка в системі аналізу художнього твору (Додаток О). Тому пропонуючи провести такий аналіз майбутнім вчителям образотворчого мистецтва, ми звернули увагу на структуру естетико-художнього сприйняття художнього образу:

1.Творчий акт створення художнього твору, куди входять духовні сили митця і всі зображувальні і виражальні засоби даного виду мистецтва.

(Митець – перший реципієнт свого твору).

2.Акт естетичного сприйняття художнього образу глядачем.

3.Акт естетичного сприйняття художнього образу глядачем плюс «акт співтворчості глядача».

На думку багатьох дослідників проблеми художнього образу

Є. Шимунека [199], О.Щолокової [201], Л.Мізіної [119], Н.Сухової [60], А.Канарського [74], категорії зміст-форма художнього твору взаємопов'язані нерозривно і зміст художнього твору всіх видів мистецтва – ідейний світ, дух, пафос (емоційний тон твору) слабо вербалізуємий. А такі категорії як сюжет, тема, конфлікт і т.д. більше входять в таке поняття як форма. Тому ми запропонували студентам експериментальної групи, використовуючи *художньо-естетичні аналітично-розвивальні таблиці* (Додаток О) виразити письмово або усно своє враження, включаючи вище названі характеристики змісту твору, а саме: тема та ідея сюжету, ідейний світ, дух, пафос (емоційний тон твору). До переліку було включено 10 творів на тему народних традицій:С. Їжакевича «На власний смак. Розпис писанок», «Читання апостола у Великодню ніч», «Говельщики в чеканні духівника»; Б.М. Кустодієва «Ярмарка», «Зима. Хрещенське водосвяття», «Масляна» (Додаток Т2); Н.Кошелєв «Діти, які катають великодні яйця» (Додаток Т8), Клавдій Лебєдєв «Ніч на Івана-Купала» (Додаток Т6), Н.Пімоненко «Пасхальна заутреня» (Додаток Т9), Т. Дєдової «Різдвяний вечір».

Образний стрій художніх та декоративних творів присвячених тематиці народних традицій має складну структуру мікрообразів (Додаток П):

Це перш за все образ природи, бо саме час святкування народних свят припадає на пік певної пори року, де виявляється на думу В.Сухомлинського найбільший естетизм – тобто розвиток здібності відчувати, сприймати тонкі відтінки речей, явищ, рухів серця, надихання до творчості, розвиток уяви, чуттєво-емоційного враження, образного сприйняття, стимулювання естетично-художньої творчої діяльності [175]. Тому запропоновані студентам усні або письмові характеристики природи художніх та декоративних творів сприяють вдумливому і емоційному осягненню образу природи в живописних і графічних роботах і її символічній, часто метафорично-алегоричній стилізації в вишивці, писанкарстві, художньому розписі .

Образ національного костюму, який підкреслює найголовніші прояви національного характеру персонажів в їх історичному, соціальному, культурному ракурсі: портретні характеристики живописних і графічних творів, узагальнені портретні характеристики іконопису та народної картинки, образи окремих елементів костюму, які переростаючи в образну символіку притаманні і легко впізнаваємі як в вишивці, так і в писанці, і в народному розписі.

Образи атрибутики народного свята, які і самі є декоративним мистецтвом: різдвяний дідух і зірка, великодня писанка, купальські вінки і вогнище, спасівські плоди і квіти і багато інших.

Образи обрядових дійств народних свят: ходіння з різдвяною зіркою і щедрування і колядування, спалення масляної солом’яної ляльки, освячення пасок і писанок, прикраса домівки на Трійцю зеленою травою і гілками, ворожіння на вінках на Івана-Купала .

Образ народного або релігійного міфу: русалчин тиждень (полотно І.Крамського), міф про цвітіння папороті (народна картина), міфічні істоти:

казкові персонажі, персонажі нечистої сили, які входили як складова до міфології народного свята. Релігійні образи пов'язані з євангельськими історіями Христа, які є основою багатьох народних свят і найбільше втілені в живописних роботах та іконопису.

Відповідно студентам експериментальної групи ми запропонували, використовуючи *художньо-естетичні аналітично-розвивальні таблиці* (Додаток П) виразити письмово або усно своє враження, включаючи вище названі характеристики мікрообразів твору. До переліку було включено 10 творів на тему народних традицій: Караваджо «Різдво» (Додаток Т5), Е.М. Корнєєва «Різдвяні гуляння в Охотську» (акварель), «Новий рік» (мал. з лубка), «Сільська масляна» (мал. з лубка), О. Кульчицької «Гагілки», «Зима і літо», «Різдво Христове». І.Соколов «Ніч на Івана Купала» (Додаток Т4). Запропонований студентам аналіз художнього твору дозволяє їм краще зрозуміти мікроструктуру художнього твору і на цій основі – цілісне естетичне сприйняття художнього твору, збагачуючи сприйняття асоціативністю, метафоричністю, єдністю почуттєвого і раціонального.

Метою наступного завдання стало формування художньо-образного мислення.

До творчого завдання ми включили естетико-художній аналіз таких творів: В. Боровиковський «Народження Христа», О. Трутовський «Колядки на Україні», Леонардо да Вінчі «Благовіщення», А. Пластов «Пасхальний натюрморт» (Додаток Т10), А Рубльов «Трійця», Семирадський «Ніч напередодні Івана Купала», Н. Родіонов «Яблучний Спас»(натюрморт).

Для аналізу творів студентам були запропоновані такі питання: назвіть асоціації, які викликали ці твори і на ваш погляд пов'язані з естетикою, етикою, філософією, культурологією, мистецтвознавством, релігієзнавством, історією. Наприклад, відповідь одного зі студентів під час аналізу картини О. Трутовського «Колядки на Україні» була такою:

1)Як він бачить *естетику* в картині? Прекрасне, високе: зимовий різдвяний пейзаж, зоряне небо, засніжені хати, дерева, різдвяні колядки, яскравий святковий одяг, радісні обличчя, чарівний блиск снігу, чудовий міф про народження Христа, дитячий радісний погляд, сріблястий колорит святкового вечора; *етика*: добра дружна родина за столом, гідний хазяїн – голова родини, любов і повага в родині, повага дітей і молоді до старших, вихованість і добропорядність дітей, справедлива, чесна хазяйка родини: любляча дружина і добра мати, тепла, дружна, всерозуміюча атмосфера в домі за різдвяним столом, де зібралась за столом вся сім'я на свято; *філософія*: формування свідомості і світогляду особистості, виховання емоцій, почуттів, ставлення до природи і оточуючого світу; *культурологія*: народне свято Різдво: символіка: перша вечірня зірка, кутя, колядка, обряд водіння «Кози», обряд колядування, «засівання», святочні гадання, атрибутика: «звізда», дідух, міф: про народження Христа, *персонажі колядування*: звіздар, «коза», «береза»; *мистецтвознавство*: живопис, побутовий жанр, реалістичне зображення, масляні фарби, палітра, пензлі, тонкий колорит; *музика*: Римский-Корсаков Н. биль-колядка «Ніч перед Різдвом», Чайковський П.І. «Пори року» (Грудень-Святки). література: Н.В. Гоголь «Ніч перед Різдвом»; *релігієзнавство*: духовність, храм; *історія*: сформованість традиції народного свята; народне свято, давнє і сучасне.

У результаті аналізу контрольного завдання, виконаного студентами, стало очевидним, що сформованість спеціальних знань, і в першу чергу естетичних у студентів експериментальної групи виявилась набагато кращою: 7% студентів справилося з завданнями на «високому» рівні, 35% майбутніх вчителів справилося з завданнями на «достатньому» рівні, а в контрольній групі тільки 10% майбутніх вчителів справились з завданнями на«достатньому» рівні. (див. табл.3.9, показник обсяг естетичних знань).

В ході формувального експерименту були удосконалені естетичні уміння. Виконання цих завдань сприяло розширенню мистецького

тезаурусу, розвитку інтелектуальних умінь, уяви, інтуїції, емоційності, а також інших якостей, які необхідні вчителю-художнику для плідної художньо-естетичної діяльності в загальноосвітній школі.

Аналіз виконаних студентами пізнавально-творчих завдань, використання *художньо-естетичних аналітично-розвивальних таблиць* та результати впровадження запропонованих форм і методів роботи дозволив констатувати, що естетично-пізнавальний етап експериментального дослідження є системо утворюючим в методиці формування естетичного сприйняття і забезпечує мінімально необхідний рівень сформованості естетичного сприйняття, базових методичних і естетико-художніх знань, художніх умінь і навичок для спеціального і прикладного їх застосування.

Результати другого етапу формувального експерименту засвідчили (табл. 3.10), що відбулося значне підвищення рівня естетичного сприйняття, майбутні вчителі образотворчого мистецтва стали усвідомлювати необхідність їх розвитку для покращення їх художньо-естетичної діяльності, у багатьох актуалізувалися мотиви відповідальності за результати навчальної діяльності; процес вивчення художньо-графічних дисциплін набув особистісного смислу.

Таблиця 3.10

Порівняння результатів в контрольній та експериментальній групах після 2 етапу формувального експерименту

Критерії	Низький рівень		Середній рівень		Достатній рівень		Високий Рівень	
	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %
мотиваційно-цільовий	34,8	24,2	37,2	43,9	19,0	21,0	9,0	9,9
почуттєво-оцінювального	35,9	26,8	37,3	39,9	18,4	21,9	8,1	11,6
пізнавально-змістовий	34,7	28,9	37,2	38,2	19,4	24,8	8,2	8,9
естетично-діяльнісний	37,5	24,4	37,4	42,3	18,3	24,7	7,2	8,7
Середня зважена	35,8	26,1	37,4	41,0	18,6	23,2	8,2	9,7

Третій (**емоційно-оцінний**) *етап* був спрямований на розвиток сталої потреби емоційно-почуттєво сприймати художні і декоративні твори, розвиток глибини естетичних переживань, переживання насолоди і катарсису; комплексне використання творів різних видів мистецтва у процесі вивчення художньо-графічних дисциплін, розвиток захопленості при опрацюванні та ознайомленні з новим естетико-художнім матеріалом, емпатійного проникнення в світ художнього образу твору; естетичне оцінювання художніх творів, вияв обізнаності у видах і жанрах образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва; розширення лексичного запасу студентів, завдяки введенню мистецтвознавчих, філософських термінів, розвиток вміння вербалізувати свою точку зору щодо твору мистецтва.

Основні *методи* цього етапу: образних асоціацій, прослуховування і демонстрації літературних, музичних та художніх творів, аналізу

інтерпретаційної діяльності студентів, невербальних методів авторської майстерності, дискусій з обраної проблеми, творчих завдань, вербальної інтерпретації художніх та декоративних творів, екскурсії, ознайомлення з програмними творами для загальноосвітньої школи.

Ефективність формування естетичного сприйняття забезпечувалась створенням таких педагогічних умов: педагогічно доцільний відбір найбільш естетично виразних, емоційно привабливих художніх творів мистецтва з використанням музейного компоненту в цьому процесі; постановка варіативних навчально-пізнавальних і практичних завдань для засвоєння художніх творів, що вимагають залучення попереднього естетичного досвіду і спрямовуються на формування естетичного сприйняття, а також фахово-естетичних знань та умінь; активізація самостійної роботи з використанням особистісно-орієнтованої взаємодії зі студентами, переважно творчого, аналітичного, дослідницького характеру, яка базується на розкритті індивідуальних якостей кожного студента.

Організація емоційно-оціночного етапу відбувалась з урахуванням ідей діалогічного спілкування, у процесі вивчення матеріалу,підкріплення історико-теоретичних знань студентів слуховим і наочним сприйняттям; комплексного використання творів різних видів мистецтва, що передбачало таку організацію естетико-художньої діяльності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, за якою він усвідомлює себе особистістю, активно розкриває свої естетико-художні можливості з метою досягнення творчого успіху.

Як показало наше дослідження, в процесі естетичного сприйняття і освоєння естетичного об'єкту відбувається злиття і взаємна підтримка емоційно-почуттєвої активності і процесу осмисленого сприйняття. Тому при формуванні естетичного сприйняття у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва, при розробці творчих завдань, треба враховувати тісний зв'язок між двома етапами формування естетичного сприйняття: естетично-пізнавальним і емоційно-оцінним. Тому, визначні

художні і декоративні твори (в нашому випадку твори на тему народних традицій), спочатку вражають особистість, яка проходить фазу «первинної емоції», але для глибокого і повного сприйняття і розуміння, необхідно вивчити творчі підходи автора до створення цього твору, нерідко і біографічні дані, епоху, стиль, вид, жанр, композиційні та змістовні особливості твору.

Поглибленні знання сприяли розумінню і осягненню естетичних категорій, які одержали свій розвиток в вивченні художніх і декоративних творів на тему народних традицій. На думку Є. Шимунека [199] є декілька естетичних категорій, які представляють кістяк системи естетичних категорій, а в дійсності їх набагато більше, і вони можуть підрозділятися в різних аспектах. Р. Інгарден розділяє їх в залежності від цінних матеріальних моментів, від естетично цінних формальних моментів, по якості, впливу і ефективності, по новизні, по варіаціям природності, самобутності, близькості до дійсності і т.д. При такому широкому погляді естетичним категоріям немає кінця. Естетичні якості дійсності безкінечно диференційовані. Твори мистецтва також не можна розмежувати окремими естетичними категоріями. Навіть якщо вони належать по типу до окремих категорій, вони все рівно мають і власну естетичну і ідейну індивідуальність і своєрідність [68с.76-77].

Враховуючи це, ми запропонували майбутнім вчителям образотворчого мистецтва, використовуючи *метод «пошук асоціативних зв'язків»*, виконати наступне творче завдання: описати чотири основних Свята календарно-обрядового циклу, застосовуючи естетичні образні асоціації-характеристики, тобто категорії, а також ті предмети, атрибутику і, явища, які їм відповідають. Для кращого усвідомлення теми в експериментальній групі перед отриманням завдання із майбутніми вчителями була проведена бесіда стосовно даної теми, яка була направлена на осягнення асоціативних зв'язків між естетичними категоріями.

Так, у святах « Різдво», «Великодень», «Івана-Купала», «Спас» студенти побачили розвиток таких естетичних категорій:

Прекрасне, величне, грандіозне, торжествуюче, духовне, високе, неземне, таємниче, трепетне, сяюче, благородне, душевне, несказанне, зоряне, незвідане, ліричне, сліпучо-яскраве, поетичне, пісенне, міфічне, небесне, безхмарне, квітуче, яскраве, різнокольорове, незвідане, бурхливе, дивовижне, мирне, замріяне, глибоке, ясне, неземне, веселкове, безкрає, дзвінке, швидкозмінне, прозоре, славне, миттєве, незгасиме, рішуче, повне, яре, швидкоплинне, закохане, радісне, зелене, червоне, магічне, веселе, разюче, заквітчане, гармонійне, асиметричне, природне, медове, заспокійливе, мирне, тихе, ласкаве, приємне, мрійливе, щедре, вічне, близьке, далеке, різке, запашне, сонне, різноманітне, тендітне, зачароване, турботливе, ошатне, пишне, крихкістне, ламке, свіже.

Так в святі « Різдво» студенти *асоціювали* категорії прекрасне, величне, грандіозне, торжествуюче, духовне з народженням немовля – Ісуса Христа і естетико-філоссофським узагальнюючим образом народження нового життя;

Високе, неземне, таємниче, трепетне, сяюче, благородне – категорії пов’язані з образом матері Ісуса Христа Марії і естетико-філоссофським узагальнюючим образом материнства;

Зоряне, незвідане, ліричне, сліпучо-яскраве, міфічне, казкове, дивовижне, незвичайне, невичерпне, недоказане – категорії пов’язані з міфом про народження Христа (Вифлеємською зорею, приходом мудреців з подарунками: золотом, ладаном і миро);

Приємне, гармонійне, заспокійливе, лагідне, ніжне, – категорії пов’язані з природою зимового різдв'яного вечора;

Романтичне, граціозне, загадкове, карнавальне, поетичне, пісенне, лякливе, різноманітне, різнокольорове, гомінке, жартівливе, гумористичне – категорії пов’язані з святкуванням Різдва і обрядом колядування.

Наступне завдання студенти виконували за допомогою методу *усної вербалізації*.

Для кращого осягнення даної теми для студентів експериментальної групи ми організували і провели семінарське заняття, де вони узагальнили уміння і навички естетико-художнього аналізу художнього твору, а також диспут-обговорення за естетичними характеристиками-категоріями народних Свят. У результаті обговорення у кожного студента в свідомості народжувався асоціативний ряд-понять «Народне Свято», залежно від естетичного досвіду та світосприйняття.

Під час обговорення ми використовували метод *застосовування наочного матеріалу*.

Так, для обговорення ми запропонували такі твори: живописні роботи: М.Пимоненко «Святочні гадання», О.Транковський «Мандри з зіркою», Караваджо «Різдво», І.Рєпін «Різдво Христове», А.Дюрер «Поклоніння волхвів», Б.Кустодієв «Масляна», М.Пимоненко «Ранок Хрисової неділі», «Великодня утреня», С.Милорадович «Підготовка до Великодня», А.Пластов «Великодній натюрморт», М.Кошелєв «Діти, які катають великодні яйця», І.Соколов «Ніч на Івана-Купала», К.Лебедєв «Ніч на Івана –Купала», Б.Ольшанський «Ніч на Івана –Купала», Панкратєва В. «Яблучний Спас» (Додаток Т).

Наступне завдання студенти виконували за допомогою методу *письмової вербалізації*. Їм було запропоновано творчу роботу на тему народних свят в об’ємі десять – п'ятнадцять листів, куди входив естетико-художній аналіз твору (який найбільш сподобався, запам’ятався); естетичні категорії, які одержують свій розвиток в даних творах; естетична оцінка творів; цікаві факти з біографії художника або майстра, пов’язані з роботою над твором; своє враження. Студентам було запропоновано теми творчих робіт:

1. Естетика Різдва:

а) філософія краси в роботах Джотто, Доменіко, Антоніо де Кореджо, Робера Кампена, Бальдунга Ганса, Караваджо, Леонардо да Вінчі, Бальдовінетті Алессо, Альберта Дюрера, Лукаса Кранаха Старшого присвячених Різдву;

б) величне і вічне в роботах В. Боровиковського «Народження Христа» і І. Рєпіна «Різдво Христове»;

в) святовідношення в роботах М.Пимоненка, « Ворожіння на різдвяні свята», « Святочні гадання», «Ворожіння», « Свята», І.Їжакевича, «Свята ніч», «Гадання під Новий рік», О.Трутовського «Гадання з дзеркалом», «Колядки», «Колядки на Україні»;

г) лінійний портрет «Різдва» в графічній спадщині: В. Касіяна, Н.Зубицького, В. Іванова, Ю. Тюблера та ін;

д) метафора Свята Різдва в народній картинці: В. Наконечного «Різдво» та «Син Божий народився», Т. Дєдової «Різдвяний вечір», І. Скалоздри «Рік новий народився», І. Просяника «Щедрий вечір», О. Мороза «Щедрий вечір, добрий вечір»;

е) енергетика давньоруських зображень Різдва Христова, і видатна ікона Андрія Рубльова «Різдво Христове»;

ж) розписи святкової оселі;

з) різдвяна святкова писанка;

к) споконвічні символи святкової вишивки.

2. Світлі кольори весняних Свят:

а) «Відродження» про Благовіщеня в роботах Леонардо да Вінчі, Арбертінеллі Маріотто, Р. Вайдена, Боттічеллі, Джовані Батіста, Фра Анжеліко.

б) Прозорий колорит Великодня в роботах М.Пимоненка «В чистий четвер» І.С. Їжакевича «На власний смак. Розпис писанок», «Читання апостола у Великодню ніч», «Говельщики в чеканні духівника», «Свята ніч», «На Красну гірку. Весільні подарунки», Б.М. Кустодієва

«Пасхальний обряд», М. Мохова «Пасха», В. Маковського «Молебень на Пасху».

в) Мотиви весняних календарно-обрядових Свят в натюрмортах: Потапової К. «Вербна неділя», Є. Шумакової «Пасха», О. Маланчевої «Святе Свято», Н. Юрєва і О. Несміянової «Пасха», А. Пластова «Пасхальний натюрморт».

в) Естетика Різдвяних і Великодніх листівок – найбільш поширеного виду друкованої графіки.

г) Узагальнюючий Символ Трійці – ікона Андрія Рубльова «Трійця»

є) Орнаменти Великодньої писанки.

3. Від Трипілля до Свята Івана – Купала :

а) найбільш загадкове і таємниче в роботах К. Лебедєва «Ніч на Івана Купала», О. Чистякова «В ніч на Івана Купала», А. Каразінської «Папоротнікова улітка», О. Валєєвої «Ніч на Івана Купала», В. Королькова «Берегиня», Ю. Нетрусової «Ніч на Івана Купала», Семирадського «Ніч напередодні Івана Купала», К. Лебедєва «Ніч на Івана – Купала», Іванова В. Б. «Ніч напередодні Свята Івана-Купала», присвячених Святу Івана-Купала;

б) народні міфи в народній картині: Т. Дєдової «Ніч на Купайла», І. Скалоздри «Писанки», І. Просяника «Купайло», С. Чуприна «Дівич-вечір на Купала», О. Мороз «На Івана Купала».

4. Святкова палітра зрілого Спасу:

а) різнобарв′я спасівських квітів, фруктів, овочів в натюрмортах: І. Котова «Яблучний Спас», В. Родіонових «Яблучний Спас», Є. Лоскутова «Яблучний Спас», В. Багрова «Яблучний Спас»;

б) узагальнення образу Спасу в іконі Андрея Рубльова «Преображение».

Для розв’язання проблеми формування естетичного сприйняття в процесі фахової підготовки шляхом виконання творчих завдань, значне місце ми відводимо індивідуалізації навчання. Завдяки йому краще

відбувається діалогічність спілкування, проектування діяльності з урахуванням мотивації досягнення та творчої самореалізації більшості студентів.

У процесі естетико-художнього пізнання майбутній вчитель сприймає художній твір і мислить наочними образами, які виникли раніше. В ході цього процесу разом з наочними образами використовуються знання та уміння, отримані в естетико-художньої діяльності. Ступінь розвитку естетичних емоцій, почуттів, естетичного мислення студентів в ході виконання запропонованого нами творчого завдання, залежить від естетичного досвіду особистості, загального інтелекту та вміння направляти свої розумові процеси на естетичне сприйняття і естетико-художній аналіз твору.

Практичною складовою нашого творчого завдання була творча робота на тему народних традицій. Наприклад, під час засвоєння курсів «Малюнок» і «Живопис» в експериментальній групі були запропоновані натюрморт на тему одної з народних святкових традицій і портрет в інтер'єрі з атрибутикою одного з народних свят: Різдва, Великдень, Івана Купала, Спаса. Ці постановки значно впливають на світобачення особистості, оскільки включають ментальні аспекти формування естетичного сприйняття, емоції і почуття. На думку Н. Ростовцева, вони відіграють важливу роль у духовному розвитку особистості, у виявленні та удосконаленні її творчих здібностей, образного мислення, уяви, у формуванні естетичної культури [150, 151]. Студенти експериментальної групи працювали над зображенням таких постановок не лише відтворюючи натуру, але й намагались передати художньо-естетичну оцінку зображуваного. Працюючи над портретом, наприклад, вони старанно зображували навколишнє оточення з атрибутикою народного Свята як середовища, що підкреслює настрій святковості і торжества. Такі творчі роботи примушують замислитися над естетико-філософськими аспектами передачі художнього образу людини, впливають на

самовдосконалення. У ході вивчення фахового курсу «Композиція» майбутнім вчителям було запропоновано завдання на тему народної святкової традиції: ілюстрація до літературного твору за фольклорною тематикою, класичного музичного твору, народної пісні, вітальної листівки, тематичної композиції.

При вивченні фахових дисциплін, які входять до декоративно – прикладного напряму, ми запропонували майбутнім вчителям образотворчого мистецтва такий *метод* як *індивідуальне естетико-пізнавальне дослідне завдання,* яке також поєднувало пізнавальні і емоційно-почуттєві можливості теми.

Кожному студенту необхідно творчо осмислити і застосувати надбання декоративних творів на тему народних свят. Завдання виконувалось за рахунок аудиторних годин, а також частково за рахунок годин, які відведені на самостійну роботу.

До навчально-дослідного завдання було висунуто такі вимоги: самостійне обрання теми, складання змісту, врахування інноваційних моментів. У результаті майбутні вчителі проявили велику зацікавленість, творчо проявили себе, в їх роботах було вдало підібрано *методичне забезпечення: художньо-дидактичні ігри*, *різнопланові письмові та усні творчі завдання*, про що свідчать назви робіт, а також *застосування наочного матеріалу (графічного, візуального, ілюстративного).* При виконанні цього завдання ми використали такі *методи*, як *питання-підказки і завдання-підказки*, які були розроблені викладачем. Так, наприклад, при вивченні писанки майбутнім вчителям запропоновано включити в творчу роботу: питання пізнавального характеру:

– писанка в історії світу;

– писанка в історії України;

– зображувальні і виражальні (у тому числі композиційні, структурні, графічні, ритмічні) особливості писанки різних регіонів України;

– метафоричність і асоціативність символіки писанки (солярні знаки);

– алегоричність символіки кольору писанки;

– тема писанки в усній народній творчості;

– писанка як оберіг;

– етичні аспекти писанки.

Завдання, які розвивають емоційно-почуттєву сферу впливу писанки:

– екскурсія в природу і Музей природи для замальовки рослин, тварин, водоймищ, земельних угідь, храмових споруд, які є символами писанки;

– екскурсія до природи з фотографуванням об'єктів і явищ природи, храмових споруд, які є символами писанки;

– підібрати з науково-пізнавальної літератури, періодичних видань, за допомогою комп'ютера: малюнки, живопис, графіку, фотоматеріали об′єктів і явищ природи, храмових споруд, які є символами писанки і які більш за все вразили;

– підібрати естетико-художній опис в літературі, піснях, віршах, метафорично-алегоричних порівняннях, в усній народній творчості об'єктів природи і явищ, які є символами писанки;

– підібрати вірші, висловлювання, порівняння, прислів'я і приказки, усну народну творчість, уривки з літературних творів на тему писанки;

– вибрати одну або декілька писанок, які найбільше привернули увагу, вразили і прокоментувати свої враження у вигляді міні-твору, звернувши увагу на естетико-художню, духовну цінність цих творів.

Особливості стилізації в писанкарстві повинні відповідати характеру матеріалу, його обробці. Писанка за своєю суттю припускає як плавні так і динамічні форми розпису, насичені яскраві кольори, різноманітний за характером малюнок. Композиція писанки повинна органічно вписуватись в форму писанки, збагачуючись додатковими елементами, які несуть

емоційне навантаження[109]. Враховуючи ці особливості, ми рекомендували студентам практичні завдання:

– розписати писанку за обраною темою: поняття які пов'язані з Великодніми святковими традиціями: «Свято», «Любов», «Відродження» «Милосердя», «Доброта», «Щедрість», «Радість», «Весна» з урахуванням загальних для всіх мистецтв художніх і композиційних закономірностей (цілісність, рівновага, супідрядність елементів) і особливостей композиційної організації писанки з урахуванням її овальної форми (графічність, ритмічність), а також специфіку художньої мови писанки, підібрати символіку і кольори для даної теми, намагаючись виразити головну ідею (Додатки Х);

– розробити рослинний або зооморфний солярний знак об'єкту або явища природи, який вразив, викликав почуття прекрасного, піднесеного, величного, незвичайного, чудового, дивовижного, граціозного;

Такі задачі формують естетичне сприйняття і розвивають як емоційно-почуттєве сприйняття, так і інтелектуальне розуміння характерних мотивів і образів, а також виразні можливості і технології обробки даного виду декоративного мистецтва.

Значна увага у нашій методиці приділялась *індуктивно-дедуктивним методам (узагальнення, співставлення, порівняння).*

Так, виконуючи індивідуальне естетико-пізнавальне дослідне завдання, студенти осмислюють, аналізують поставлені перед ними задачі, коментують свої враження, висловлюють свою думку з приводу переглянутого матеріалу, який вони вивчають, естетико-художньо оцінюють його. Виконуючи замальовки в природі і фото, майбутні вчителі образотворчого мистецтва за висловлюванням В.Сухомлинського, залишаючись наодинці з красою, розкривають всю повноту естетичних можливостей спілкування з природою [178]. Це допомагає розвивати емоційно-почуттєву складову естетичного сприйняття символіки писанки,

а також дозволяє більш активному проходженню процесу «співтворчості» особистості, в якому майбутній вчитель не тільки відтворює естетико-художній зміст і форму писанки, але, за висловлюванням О.Н. Органової, інтерпретує і стає співавтором художніх образів, що виникають в його свідомості. Результатом виконаної роботи студентів були перегляди замальовок рослин, тварин, пейзажів різноманітної тематики, включаючи храми, фотовиставка на цю ж тему, а також репрезентація виконаних писанок, куди були включені літературно-фольклорні матеріали, зібрані студентами.

Під час вивчення дисципліни «Народний розпис» в процесі фахової підготовки на художньо-графічному факультеті, ми для виконання наступного завдання використовували *метод стимулювання інтересу.* Для цього було розроблене творче завдання, яке, на наш погляд, повинно найбільш повно сформувати естетико-емоційне ставлення студентів до народного розпису. Як ми визначали раніше у своєму дослідженні, народний розпис був обов'язковим атрибутом календарно-обрядових народних святкових традицій і найповніше створював святковий настрій в оселях українців. Творче завдання передбачало виконання рефератів і курсових робіт, в яких студенти розкривали питання походження українського настінного, декоративного станкового живопису, зокрема петриківського, декоративного розпису, виробів із дерева; їх місце у слов'янській і загальноєвропейській культурі, вивчення творчості народних майстрів. Для активізації емоційно-почуттєвого аспекту естетичного сприйняття народного декоративного розпису студенти експериментальної групи створили фотографії та відеоматеріали різноманітних квітів різних природних у різні пори року, Викладач допомагав студентам розвивати творчу уяву, фантазію. Майбутні вчителі образотворчого мистецтва репрезентували матеріали з методичних посібників, художніх альбомів, дитячої літератури, підручників різних авторів і різних років видання, засобів наочності з періодичних видань,

присвячених естетико-художнім аспектам народного розпису. В даному випадку ми погоджуємось з думкою В.Мельник, яка в підручнику «Український декоративний розпис на уроках образотворчого мистецтва» відмітила, що вивчаючи петриківський розпис, виконаний багатьма авторами, стає зрозумілим, що все багатство нашої природи вдруге оживає у творах петриківських майстрів, завжди живих, яскравих, голосистих, оптимістичних. Кожна квітка, збагачена творчою фантазією автора, несе народну мудрість, досконалу естетику. Найчастіше в композиціях зустрічаємо ромашку, дзвіночки, соняшники, волошки, мальви, півонії, ягоди суничкі, калини, вишні, колоски, різноманітне листя, звірі, птахи [115].

Для розробки творчих завдань ми націлювали студентів на використання в своїх розробках усіх видів мистецтв. Це особливо впливає на розвиток естетичних емоцій, переживань, почуттів, супроводжуючи процес естетичного сприйняття естетичною насолодою. Зауважимо, що почуттєва модальність в естетичному сприйнятті розкривається переважно в двох видах: зоровому і слуховому. Кожна з них вносить свій внесок у цілісне естетичне сприйняття і має свою емоційно-почуттєву «питому вагу». Сукупність їх – синестезія – є основою емоційно-почуттєвого образу естетичного як цілого. Виходячи з цього, студенти зробили вибірку народних пісень про ці рослини, які супроводжували презентацію творів.

У процесі виявлення естетико-художньої інформації, встановлення взаємозв’язку між явищами і подіями, розвитку художньої уяви і фантазії, які так необхідні для засвоєння декоративного розпису, велику роль відіграють екскурсії. Студенти експериментальної групи відвідали зоопарк і Ботанічний сад, де зробили багато замальовок і фото екзотичних птахів, тварин, рослин. Це допомогло їм зробити в практичній роботі оригінальні декоративні розписи. Особливо запам’яталися замальовки павичів і фазанів, які є традиційними персонажами петриківських мотивів, а в Ботанічному саду – казкова купалівська рослина – папороть. Була

проведена також екскурсія в історичний Музей міста, де майбутні вчителі ознайомились з фарфоровими і фаянсовими виробами (з елементами декоративного розпису) Будянського фаянсового заводу, а також розписними дерев'яними скринями.

Самостійні екскурсії деякі студенти провели Музею всесвітньо відомої народної художниці України Катерини Білокур у Києві [24] (Додаток Ц). За результатами цієї подорожі вони написали твори-роздуми. Завдяки інтегруванню фахових знань і встановленню міжпредметних зв'язків сприйняті образи різних творів мистецтва стають більш яскравішими. Тому під час експерименту, при вивченні декоративного розпису студентам експериментальної групи ми дали завдання зібрати і засушити рослини для роботи в техніці «флористика». Як вид самостійної роботи ми запропонували студентам зробити творчі роботи із сухих пелюстків квітів, листків трави і дерев у стилі петриківського розпису. Тонкі відтінки природного кольору пелюстків квітів і листків збагатили кольоросприйняття майбутніх вчителів, поглибили їх естетичне сприйняття. Відповідно багато студентів у своїх відгуках висловлювали велике задоволення від даної роботи, в результаті якої вони одержали естетичну насолоду.

Під час педагогічної практики був проведений захід «Виставка педагогічних ідей», де були презентовані студентські наукові і творчі роботи, фото і відео матеріали, були організовані виставки робіт школярів. Все це дозволило обґрунтувати можливості використання власної естетико-художньої творчої праці в майбутній педагогічній діяльності (Додаток Ч).

При теоретичному вивченні і практичному освоєнні народної (аутентичної) ляльки, вишивки творчі завдання для майбутніх вчителів образотворчого мистецтва були спрямовані на порівняльний естетико-художній аналіз символіки писанки та художнього розпису, вишивки, народної ляльки. Порівняння зображувальних і виражальних можливостей

однакових символів у творах різних видів мистецтва сприяло формуванню уміння образно пояснити твір мистецтва, цілісно сприймати естетичний об'єкт, гармонійно об'єднуючи емоційно-почуттєву активність і естетичне осмислення (Додатки Ш).

У результаті аналізу виконаних студентами пізнавально-творчих завдань та впровадження запропонованих форм і методів роботи можна констатувати, що емоційно-оціночниого етап експериментального дослідження є системоутворюючим в методиці формування естетичного сприйняття і забезпечує необхідний рівень сформованості художньо-естетичних уявлень, базових методичних і естетико-художніх знань, умінь і навичок для спеціального і прикладного їх застосування. При цьому відбувається значне підвищення рівня естетичного сприйняття Результати на цьому етапі дослідно-експериментальної роботи представлені на табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Порівняння результатів в контрольній та експериментальній групах після 3 етапу формувального експерименту

Критерії	Низький рівень		Середній рівень		Достатній рівень		Високий Рівень	
	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ%	ЕГ %
мотиваційно-цільовий	31,0	18,3	40,6	47,0	22,0	25,0	5,9	9,0
почуттєво-оцінювального	34,1	17,0	40,0	48,0	18,8	25,9	6,8	8,9
пізнавально-змістовий	34,9	18,2	36,9	46,4	20,6	28,2	6,5	8,9
естетично-діяльнісний	37,2	22,1	36,5	43,2	21,6	25	4,7	8,5
Середня зважена	34,4	18,7	38,9	46,2	20,8	26,2	5,9	8,9

Четвертий – *практично-діяльнісний* етап був спрямований на спроможність актуалізувати в процесі практики знаннєвий і емоційно-почуттєвий досвід щодо художньо-педагогічних явищ; на оволодіння методами педагогічного стимулювання художньо-естетичного розвитку й виховання учнів; на здатність до практичного втілення набутого естетико-художнього досвіду, підвищення художньо-естетичної майстерності студентів за рахунок вивчення художніх та декоративних творів на тему народних традицій, прагнення студентів реалізувати себе в художньо-творчій і художньо-просвітницькій діяльності, спроможність до самоконтролю та самоаналізу результатів власної естетико-художньої діяльності.

Виконання завдань четвертого етапу стало можливим за допомогою таких *засобів:* використання емоційно-образного подання інформації; створення проблемно-пошукових ситуацій та ситуацій успіху; забезпечення діалогового спілкування. Визначені засоби вимагали застосування відповідних *методів* навчання, зокрема: демонстрації, створення ситуацій художньо-творчого успіху, проведення інтегрованих занять, порівняльний аналіз експериментальних даних та їх статистична обробка.

Практично-діяльнісний етап спрямовувався на корекцію естетико-художніх знань і умінь в бік їх суттєвого оновлення за рахунок розвитку навичок естетико-художнього сприйняття і переосмислення художніх і декоративних творів. Реалізація загально-педагогічних (системності, ґрунтовності, інформаційності) та спеціальних принципів – наочності і емоційно-естетичного осмислення творів мистецтва, опори на національне спрямування художньо-графічного навчання дозволяє акцентувати увагу студентів на особливостях естетичного сприйняття, його художній стороні, на удосконаленні художньо-естетичних умінь і навичок.

Цей етап передбачав закріплення, розширення та поглиблення методичних знань і художньо-естетичних умінь через заохочення до виставкової діяльності та вільного прояву в ній своїх художніх здібностей; визначення ступеня художньо-практичної придатності та рівня педагогічної спрямованості студентів, виявлення їх мистецької ерудиції, здатності формулювати мету і завдання діяльності, уміння виявляти й узагальнювати художній і педагогічний досвід.

Реалізовувались ці завдання на заняттях художньо-графічних дисциплін, в період педагогічної та позашкільної практики.

Протягом практично-діяльнісного етапу в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін здійснювалась демонстрація студентам художніх та декоративних творів; систематизація інформації щодо виникнення і становлення образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва; залучення до художньої творчості, підготовка просвітницьких лекцій і виставок перед школярами; самоаналіз власної художньої творчості.

Для підвищення ефективності виконаних завдань було реалізовано такі педагогічні умови: доцільний відбір найбільш естетично виразних, емоційно привабливих художніх творів мистецтва з використанням музейного компоненту в цьому процесі; постановка варіативних навчально-пізнавальних і практичних завдань для засвоєння художніх творів, що вимагають залучення попереднього естетичного досвіду і спрямовуються на формування естетичного сприйняття, а також фахово-естетичних знань та умінь; активізація самостійної роботи з використанням особистісно-орієнтованої взаємодії викладача зі студентами, переважно творчого, аналітичного, дослідницького характеру, яка базується на розкритті індивідуальних якостей кожного студента.

У ході четвертого етапу увага приділялась знанням і розвитку умінь орієнтуватись у образотворчому і декоративно-прикладному мистецтві, відбирати та демонструвати відповідні колекції з урахуванням специфіки

роботи в загальноосвітній школі. Підбір творів для лекційно-художньої практики повинен відповідав рівню художньо-естетичного розвитку студентів, а також враховував програмні вимоги шкільної програми з образотворчого мистецтва. Відповідно до змісту цього етапу було розроблено серію *художньо-творчих завдань***.**

Можливості формування естетичного сприйняття як професійної якості засобами художніх творів на практично-діяльнісному рівні майбутні вчителі отримали під час проходження педагогічної практики в школі. Спираючись на методику Бетті Едвардс, студенти запропонували учням 5-6 класів завдання для «мислення через почуття», тобто малювання аналогій із глибини душі [203]. Учням було запропоновано заповнити таблицю з назвою емоційних станів людини: радість, енергійність, любов, спокій, гнів, ніжність, тривога, мужність. У кожній клітинці, користуючись тільки лінією (а не символами або картинками) треба було намалювати своє сприйняття музики, присвяченої народним Святам: «Пори року» П. Чайковського (Грудень (Святки), Лютий (Масляна), Квітень (Пролісок), Серпень (Жнива). Уривки з опер: «Ніч перед Різдвом» та «Снігуронька» М. Римського-Корсакова, П. Чайковського «Черевички», Д. Саранського «Купала». При цьому лінії можуть бути різними: швидкі, повільні, ломані, світлі, темні. Одним з творчих завдань для школярів було ілюстрування календарно-обрядової лірики: колядок, щедрівок, веснянок, гаївок, купальських, обжинкових, жниварських пісень. Після прослуховування цих музичних творів діти робили свої тематичні замальовки.

Після їх обговорення була організована виставка робіт «Намалюй Свято». Майбутні вчителі проаналізували ці замальовки і побачили, як впливає на естетичне сприйняття школярів синтез музичного і образотворчого мистецтва. Студенти експериментальної групи також розробили ряд заходів з метою розвитку естетичного сприйняття, уяви, фантазії, набуття естетичного досвіду школярів, які проводились в експериментальних школах №150, №107, №55, №17 м. Харкова. Серед них

відзначимо: художньо-сценічну композицію «Подорож в історію народного свята» (з показом репродукцій художніх творів, інсценуванням фрагментів народних свят); «Улюблені образи-персонажі за мотивами творів М.В. Гоголя «Ніч перед Різдвом»; «Ніч напередодні Івана – Купала», «Майська ніч, або утоплена» . Студенти разом з учнями готували читання улюблених уривків з творів, перегляд художніх кінофільмів та мультфільмів на теми цих творів, обговорювали і малювали улюблених персонажів. На кінець педагогічної практики була організована підсумкова виставка-конкурс на кращий малюнок.

Студентами також були підготовлені ігри та конкурси: «Назви автора твору» і навпаки: «Які художні твори на тему народних свят створили ці художники»; «Поздоровлення із Святом» (Конкурс на кращу листівку на тему народних свят); «Чарівні рослини і рослини-обереги, які є атрибутами народного свята» – конкурс на кращий малюнок з добіркою вірша, літературного і фольклорного опису цієї рослини, загадку, прислів'я, музичного твору; екскурсії в музеї міста і диспут на тему «Українські святкові мотиви в творчості художників – наших земляків».

Проведені заходи сприяли розвитку духовності та послідовному формуванню естетичної культури, цілеспрямованому й систематизованому формуванню естетичного сприйняття та естетико-художньої оцінювальної діяльності, прагненню розуміти почуття і настрій своїх вихованців – школярів; здатністю захоплюватись сумісною діяльністю з учнями і настроювати власні емоції на хвилю переживань своїх виконавців.

В індивідуальне естетико-пізнавальне дослідне завдання входили також задачі практично-діяльнісного рівня, змістом яких була сформованість умінь організувати власну художньо-творчу діяльність і діяльність своїх учнів, уміння набувати мистецтвознавчих знань і передавати їх школярам, образно мислити і формувати естетичні почуття й смаки. Так, майбутніми вчителями під час педагогічної практики були

розроблені цікаві завдання з елементами гри, а також вдало підібране методичне забезпечення, наприклад:

1. «Писанка – кращий подарунок» (розробка малюнку писанки із зображенням семантики, яка виражає те чи інше побажання: любові, здоров'я, захисту від злих сил) (Додаток Щ).

2. Гра-вікторина: «Що означають ті чи інші знаки писанки?»

3. Створення куточка писанки в кабінеті образотворчого мистецтва, де кожний учень розписує писанку, добирає оформлення писанки, знаходить цікаве оповідання, казку, приказки про писанку.

Результати четвертого етапу експерименту засвідчили корисність і результативність запропонованої методики формування естетичного сприйняття, виявили значні потенційні можливості студентів щодо загальнокультурного та художньо--творчого розвитку.

Результати виконаних завдань свідчать про доцільність використаних форм і методів роботи, а залучення студентів до різних видів художньої та творчо-пізнавальної діяльності дає можливість для пошуку власного виконавського «Я» та напрямів його реалізації у педагогічній та виконавській діяльності; стає важливою умовою для підвищення якості навчання за рахунок розвитку естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Підбиваючи підсумки, зазначимо: комплексному формуванню естетичного сприйняття та художньо-творчому зростанню майбутнього викладача образотворчого мистецтва в контексті реалізації сучасних педагогічних тенденцій та ідей гуманістичного та компетентісного підходів, на наш погляд, сприятиме введення до змісту художньо-графічних дисциплін інноваційних методик, форм і методів навчання, спроможних якісно оновити зміст і підвищити ефективність процесу художньо-графічної підготовки. Результати четвертого етапу формувального експерименту представлено таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Порівняння результатів в контрольній та експериментальній групах після 4 етапу формувального експерименту

Критерії	Низький рівень		Середній рівень		Достатній рівень		Високий Рівень	
	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %
мотиваційно-цільовий	28,9	5,9	41,8	49,9	20,1	27,1	9,2	18,0
почуттєво-оцінювального	29,0	5,1	43,0	52,1	18,4	24,1	9,6	19,1
пізнавально-змістовий	30,4	5,5	35,9	48,4	23,2	27,8	11,3	17,9
естетично-діяльнісний	34,0	5,2	40,1	42,0	18,9	30,1	6,1	23,2
Середня зважена	29,9	5,3	40,2	48,5	20,2	27,6	9,7	18,6

Дані таблиці свідчать, що в результаті цілеспрямованого і поетапного впровадження методики формування естетичного сприйняття учителів образотворчого мистецтва, ми отримали значне підвищення рівня сформованості естетичного сприйняття в експериментальній групі. Майбутні вчителі навчились використовувати власний творчий потенціал у різних видах образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, художньо-пізнавальної навчальної діяльності, при цьому підвищувалась педагогічна спрямованість студентів, збагачувався мистецький тезаурус, покращувались уміння фахового спілкування, розширилась емоційно-почуттєва сфера. У діях студентів зросла частка самостійності та відповідальності за результати власної навчальної діяльності. У наведеній нижче таблиці 3.13 простежується динаміка зростання рівня ТСУ у студентів ЕГ порівняно з КГ.

Таблиця 3.13

Динаміка зміни рівнів сформованості естетичного сприйняття

РІВНІ	Діагностувальний зріз		1-й зріз		2-й зріз		3-й зріз		4-й зріз		Зміни
	%	Абс	%	Абс	%	Абс	%	Абс	%	Абс	%
Експериментальна група (134с.)											
Низький	48,5	65	44,1	59	26,1	35	18,7	25	5,2	7	43,3
Середній	28,4	38	38,0	51	41,0	55	46,2	62	48,5	65	20,1
Достатній	14,2	19	14,2	19	23,2	31	26,2	35	27,6	37	13,4
Високий	8,9	12	3,7	5	9,7	13	8,9	12	18,6	25	9,7
Контрольна група (134с.)											
Низький	52,9	71	50,0	67	35,8	48	34,4	46	29,9	40	23,0
Середній	28,3	38	34,3	46	37,4	50	38,9	52	40,2	54	11,9
Достатній	12,6	17	12,6	17	18,6	25	20,8	28	20,2	27	7,6
Високий	5,9	8	2,9	4	8,2	11	5,9	8	9,7	13	3.8

Дані порівняльної таблиці 3.13 свідчать, що кількість студентів з достатнім і високим рівнем сформованості естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в ЕГ значно зросла (з 14,2% до 27,6 % **–** достатній і з 8,9 % до 18,6% – високий), збільшилась кількість студентів з середнім рівнем (з 28,4% до 48,5%), кількість студентів з низьким рівнем помітно зменшилась з 48,5% до 5,2%.

Нами була проведена статистична математична обробка даних динаміки зміни рівнів сформованості естетичного сприйняття.

Експериментальна і контрольна групи мали по 134 студента.

Залежно від рівнів сформованості естетичного сприйняття були задані числові значення:

високий рівень – 5 балів,

достатній рівень – 5балів,

середній рівень – 4 бали,

низький рівень – 3 бали.

В таблиці 3,13 зведені дані рівнів сформованості естетичного сприйняття студентів експериментальної і контрольної груп після формувального експерименту. Щоб математично доказати і статистично обробити експериментальні дані ми використовували методи розрахунку Б.А.Доспехова і О.Л. Гури.

$\overline{X}$ – середня зважена величина балів, що відповідає рівню сформованості естетичного сприйняття у студентів ЕГ.

$\overline{Y}$ – середня зважена величина балів, що відповідає рівню сформованості естетичного сприйняття у студентів КГ.

n_1 – 134 – кількість студентів в ЕГ під час проведення експеримента.

n_2 – 134 – кількість студентів в КГ під час проведення експерименту.

Для порівняння середніх даних рівнів сформованості естетичного сприйняття кожного критерія в експериментах в ЕГ та КГ групах і для визначення достовірної різниці їх в балах ми використовували такі формули для обчислення отримання оцінки сформованості естетичного сприйняття:

$$\overline{x} = \frac{1}{n_1} \sum_i n_{2i} \cdot x_i$$

$$\overline{y} = \frac{1}{n_2} \sum_j n_{2j} \cdot y_j,$$

І виправлення дисперсії:

$$S_x^2 = \frac{n_1}{n_1 - 1} \cdot \left(\frac{1}{n_1} \sum_i n_{2i} \cdot x_i^2 - \overline{x}^2 \right),$$

$$S_y^2 = \frac{n_2}{n_2 - 1} \cdot \left(\frac{1}{n_2} \sum_j n_{2j} \cdot y_j^2 - \overline{y}^2 \right),$$

Стандартне відхилення $S_x = \sqrt{S^2}$, $S_y = \sqrt{S^2}$

Коефіцієнт варіації $V = \frac{S}{X}$ це і коефіцієнт мінливості умов проведення формувального експеріменту, який дозволяє пояснити збільшення або зменшення кількості студентів, у яких змінився рівень сформованості естетичного сприйняття.

Для визначення достовірності різниці середніх при двох незалежних групах ЕГ і КГ необхідно використовувати метод Ст'юдента і формули визначення його t критерія.

$\frac{\overline{X}_1 - \overline{y}_2}{\sqrt{\frac{S^2_x}{N_x} + \frac{S^2_y}{N_y}}}$ де N_x, N_y кількість оцінок в ЕГ і КГ,

квадрати дисперсій S_1 і S_2 (середнє квадратичне відхилення) відповідно експериментальної і контрольної групи та t табличне за Ст'юдентом t= 1-a:2 (X_1+X_2 -2) = t 0,975(266)=1,96.

Оскільки t експеріментальне t > t табличного,то можливо підкреслити необхідність експериментального метода формування естетичного сприйняття у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва. V- коефіцієнт варіації для ЕГ і КГ дає можливість охоплювати різну кількость студентів з різним рівнем сформованості естетичного сприйняття і різною сумою отриманих оцінок в обох групах, щоб визначити більш стабільні підходи до експерименту. Для таблиці 3.13 в ЕГ і КГ ми провели першу статистичну характеристику методом дисперсії.

$\overline{X}$ і $\overline{Y}$ середні дані балів, отримані кожним студентом ЕГ і КГ. Геометрічне S^2 є показником на скільки розприділення оцінок відхиляється від відносного його середнього арифметичного значення. Визначивши дисперсію, корисно розрахувати значення t – критерію Ст'юдента і порівняти його з табличним. Якщо табличне значення t більше ніж розраховане t в експеріменті, то робиться висновок, що обидві групи відносяться до однієї генеральної сукупності 0,05 (5%). Якщо розраховане t більше, ніж табличне (t табл.< t експеріментального), то якісна характеристика ЕГ і КГ в сформованості рівней естетичного сприйняття різні.

Таким чином, за допомогою t - критерію Ст'юдента можна робити висновок, що контрольна і експериментальна (ЕГ і КГ) групи однакові або різні за вказаними критеріями.

Розрахунок *1. ЕГ:КГ на початку формувального експерименту*

$$\overline{X} = \frac{1}{n_1}\sum n_2 i * X_1$$

$$\overline{Y} = \frac{1}{n_2}\sum n_2 i * Y_1$$

Для ЕГ $\overline{X} = \frac{1}{134}(66*3+39*4+19*5+12*5) = 3{,}79$

Для КГ $\overline{Y} = \frac{1}{134}(71*3+39*4+17*5+8*5) = 3{,}68.$

Квадратичне відхилення:

$$S^2{}_x = \frac{n_1}{n_1-1}*(\frac{1}{n_1}\sum n_2 i * X^2{}_1 - \overline{X}^2{}_1)$$

$$S^2{}_y = \frac{n_2}{n_2-1}*(\frac{1}{n_2}\sum n_2 i * y^2{}_1 - \overline{y}^2{}_1)$$

$$S^2{}_x = \frac{134}{133}(\frac{66*3^2+39*4^2+19*5^2+12*5^2}{134} - 3{,}79^2) = 0{,}11$$

$$S^2{}_y = \frac{134}{133}(\frac{71*3^2+39*4^2+17*5^2+8*5^2}{134} - 3{,}65^2) = 0{,}65$$

$S_x = \sqrt{0{,}11} = 0{,}33$ (Стандартне відхилення);

$S_y = \sqrt{0{,}65} = 0{,}81$

Критерій t експерименту по Ст'юденту.

$$\frac{\overline{X} - \overline{y}}{\sqrt{\frac{S^2{}_x}{N_x} + \frac{S^2{}_y}{N_y}}}$$ де $N_{x,}\, N_y$ кількість оцінок в ЕГ і КГ.

$$\frac{3{,}79 - 3{,}68}{\sqrt{\frac{0{,}11}{134} + \frac{0{,}65}{134}}} = 1{,}57$$

t табл. = 1,96

$$V_x = \frac{S_x}{\overline{X}} = \frac{0{,}33}{3{,}79} * 100\% = 8{,}72\%$$

$$V_y = \frac{S_y}{\overline{y}} = \frac{0{,}81}{3{,}68} * 100\% = 22{,}01\%$$

З розрахунку середньозважених в ЕГ –Х і КГ – У виявлено, що вони близькі - 3,79 і 3, 68 бали. t по Ст'юденту (1,57) і t табличне(1,96) були майже однакові.

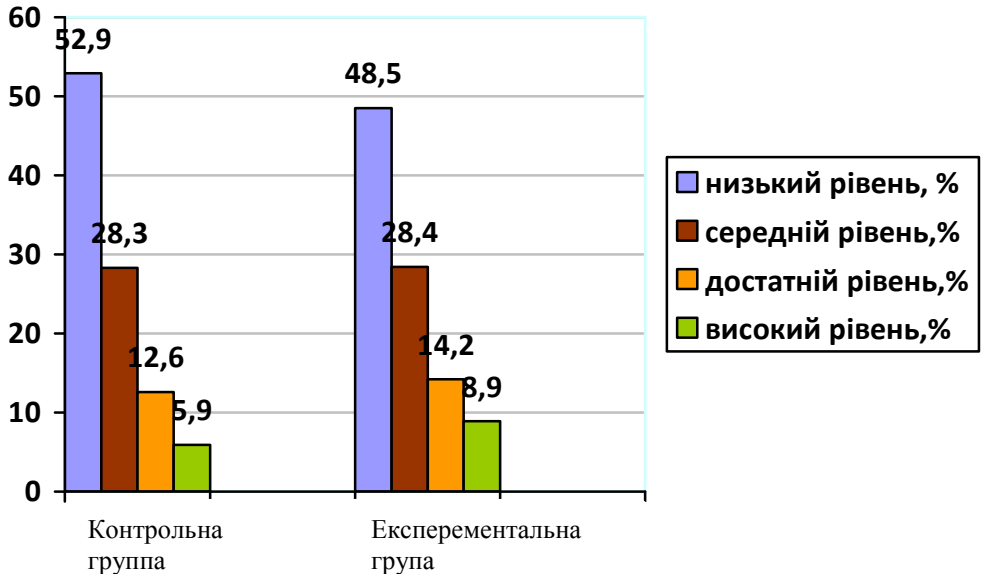

Рис. 3.1.Сформованість естетичного сприйняття на початку формувального експерименту.

На початку формувального експерименту результати кількісної обробки даних показали, що як в експериментальній (48,5%) так і в контрольній (52,9%) групах був високий процент студентів з низьким рівнем сформованості естетичного сприйняття, а з високим рівнем сформованності естетичного сприйняття як в експериментальній (8,9%) так і в контрольній (5,9%) групах був низький процент студентів, що показано на рисунку 1.

Розрахунок 2 (статистичний обробок) по тим же формулам після формувального експерименту(1й проміжний зріз):

З розрахунку середньозважених в ЕГ –Х і КГ – У виявлено, що вони близькі - 3,73 і 3, 65 бали. t по Ст'юденту (0,80) і t табличне(1,96).

$$\overline{X} = \frac{1}{134}(59*3+51*4+19*5+5*5) = 3,73$$

$$\overline{y} = \frac{1}{134}(67*3+46*4+17*5+4*5) = 3,65$$

$$S^2{}_x = \frac{134}{133}(\frac{59*3^2+51*4^2+19*5^2+5*5^2}{134}) - (3,73)^2 = 0,72$$

$$S^2 y = \frac{134}{133}(\frac{67*3^2+46*4^2+17*5^2+4*5^2)}{134} - (3,65)^2 = 0,69$$

$$S_x = \sqrt{0,72} = 0,85$$

$$S_y = \sqrt{0,69} = 0,83$$

tпо Ст'юденту= $\frac{3,73-3,65}{\sqrt{\frac{0,72}{134}+\frac{0,69}{134}}} = 0,80$

t табличне по Ст'юденту = $t_1 - \frac{a}{2}(X_1+X_2-2) = t0,975(266) = 1,96$

$V_x = \frac{s}{\overline{x}}*100\% = \frac{0,85}{3,65}*100\% = 23,3\%$ - для групи ЕГ

$V_y = \frac{0,83}{3,65}*100\% = 22,7\% -$ äëÿ ãðóïè ÊÃ

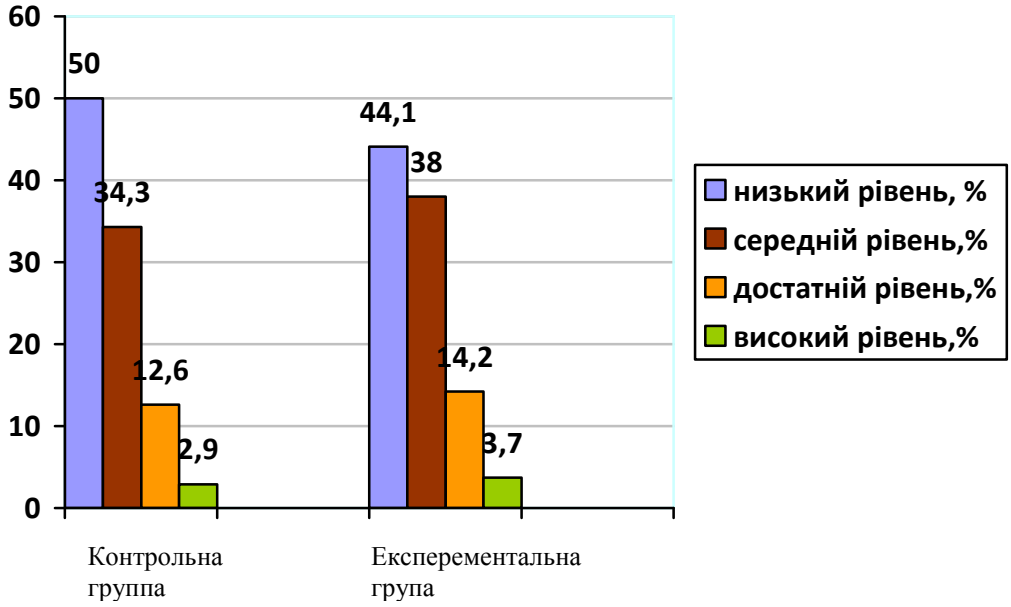

Рис.3.2 Сформованність естетичного сприйняття на настановно-мотиваційному етапі

Після 1 зрізу формувального експерименту результати кількісної обробки даних показали, що в експериментальній (44%), а в контрольній (50%) групах продовжував зберігатися високий процент студентів з низьким рівнем сформованості естетичного сприйняття, а з високим рівнем сформованності естетичного сприйняття як в експериментальній (3,7%) так і в контрольній (2,9%) групах спостерігався низький процент студентів, що показано на рисунку 2.

Розрахунок 3 (статистичний обробок) по тим же формулам після формувального експерименту (проміжний зріз 2):

З розрахунку середньозважених в ЕГ –Х і КГ – У виявлено 4,07 і 3, 91 бали. t по Ст'юденту (1,45) і t табличне (1,96).

$$\overline{X} = \frac{1}{134}(35*3+55*4+31*5+13*5) = 4{,}07$$

$$\overline{y} = \frac{1}{134}(48*3+50*4+25*5+11*5) = 3{,}91$$

$$S^2{}_x = \frac{134}{133}\left(\frac{35*3^2+55*4^2+31*5^2+13*5^2}{134}\right) - 4{,}07^2 = 0{,}75$$

$$S^2{}_y = \frac{134}{133}\left(\frac{48*3^2+50*4^2+25*5^2+11*5^2}{134}\right) - 3{,}91^2 = 0{,}74$$

$$S_x = \sqrt{0{,}75} = 0{,}97$$

$$S_y = \sqrt{0{,}74} = 0{,}86$$

t за Ст'юдентом= $$\frac{4{,}07-3{,}91}{\sqrt{\frac{0{,}75}{134}+\frac{0{,}74}{134}}} = 1{,}45$$

t табличне = 1,9

$$V_x = \frac{0{,}87}{4{,}07}*100\% = 21{,}4\%$$

$$V_y = \frac{0{,}86}{3{,}91}*100\% = 22{,}0\%$$

Після 2 зрізу формувального експерименту результати кількісної обробки даних показали, що в експериментальній групі (26,1%) процент студентів з низьким рівнем сформованості естетичного сприйняття почав зменшуватись більш інтенсивно, ніж в контрольній (35,8%), а з високим рівнем сформованності естетичного сприйняття як в експериментальній (9.7%) так і вконтрольній (8,2%) групах залишався майже однаково низький процент студентів, що показано на рисунку 3.

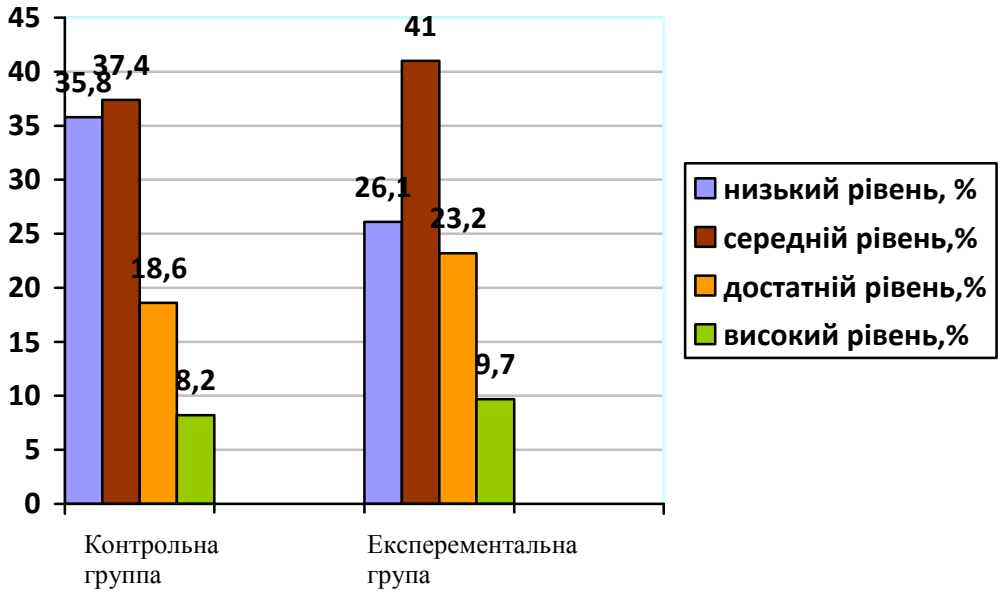

Рис 3.3.Сформованність естетичного сприйняття на естетично-пізнавальному етапі

Розрахунок 4. Статистичні дані після формування експерименту (проміжний зріз 3).

З розрахунку середньозважених в ЕГ –Х і КГ – У виявлено 4,16 і 3, 89 бали. t по Ст'юденту (2,45) і t табличне(1,96).

$$\overline{X} = \frac{1}{134}(25*3+62*4+35*5+12*5) = 4{,}16$$

$$\overline{y} = \frac{1}{134}(46*3+51*4+28*5+8*5) = 3{,}89$$

$$S^2{}_x = \frac{134}{133}\left(\frac{25*3^2+62*4^2+35*5^2+12*5^2}{134}\right) - 4{,}16^2 = 0{,}67$$

$$S^2{}_y = \frac{134}{133}\left(\frac{46*3^2+51*4^2+28*5^2+8*5^2}{134}\right) - 3{,}89^2 = 0{,}88$$

$$S_x = \sqrt{0{,}67} = 0{,}82$$

$$S_y = \sqrt{0{,}88} = 0{,}94$$

t експеримент за Ст'юдентом = $\dfrac{4{,}16-3{,}89}{\sqrt{\frac{0{,}89}{134}+\frac{0{,}67}{134}}} = 2{,}45$

t табличне = 1,96

$$V_x = \frac{0{,}94}{3{,}89}100 = 24{,}2\%$$

$$V_y = \frac{0{,}67}{4{,}16}100 = 16{,}1\%$$

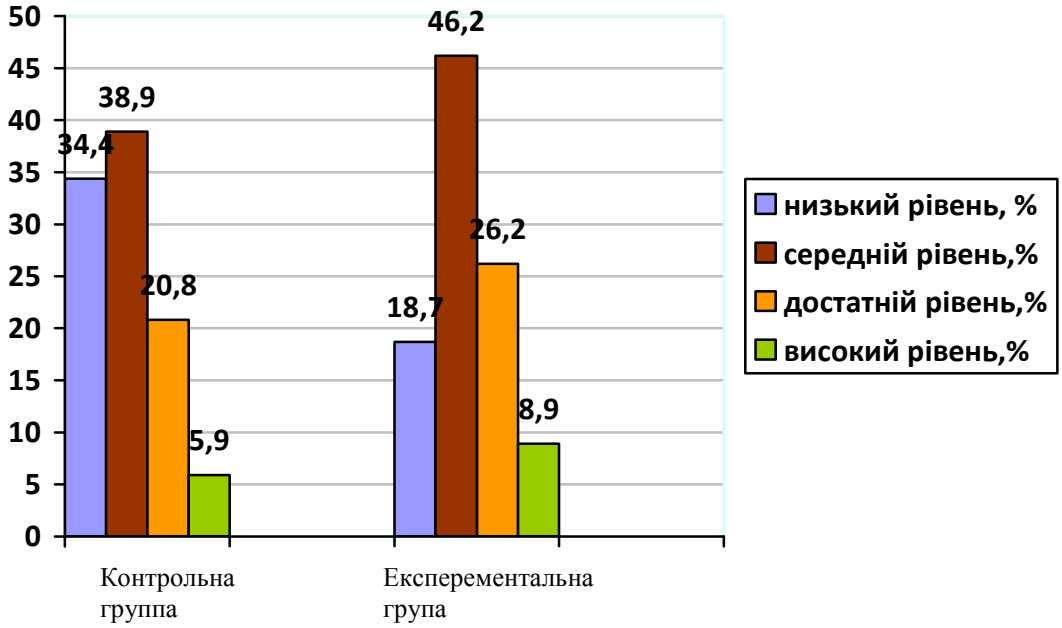

Рис 3.4..Сформованність естетичного сприйняття на емоційно-оціночному етапі

Після 3 зрізу формувального експерименту результати кількісної обробки даних показали, що в експериментальній групі динаміка зменшення проценту студентів з низьким рівнем сформованості естетичного сприйняття продовжувала зберігатися інтенсивною (18,7%), а в контрольній (34,4%) групі продовжував зберігався високий процент студентів з низьким рівнем сформованості естетичного сприйняття. З високим же рівнем сформованності естетичного сприйняття в експериментальній групі спостерігалася динаміка збільшення проценту студентів (8,9%), в той час як в контрольній цей показник залишався незмінним (5,9%), що показано на рисунку 4.

Розрахунок 5. Статистична обробка після проведення формувального експерименту(проміжний зріз 4).

З розрахунку середньозважених в ЕГ –Х і КГ – У виявлено 4,37 і 3,71 бали. t по Ст'юденту (3,7) і t табличне(1,96).

$$\overline{X} = \frac{1}{134}(9*3+66*4+31*5+28*5) = 4{,}37$$

$$\overline{y} = \frac{1}{134}(37*3+54*4+34*5+9*5) = 4{,}04$$

$$S^2{}_x = \frac{134}{133}\left(\frac{9*3^2+66*4^2+31*5^2+28*5^2}{134}\right) - 4{,}37^2 = 0{,}52$$

$$S^2{}_y = \frac{134}{133}\left(\frac{37*3^2+54*3^2+34*5^2+9*5^2}{134}\right) - 4{,}04^2 = 0{,}65$$

$$S_x = \sqrt{0{,}52} = 0{,}72$$

$$Sy = \sqrt{0{,}65} = 0{,}81$$

$$V_x = \frac{0{,}72}{4{,}37}*100\% = 16{,}6\%$$

$$V_y = \frac{0{,}81}{4{,}04}*100\% = 20{,}0\%$$

t експеримент за Ст'юдентом= $\frac{4{,}37-4{,}04}{\sqrt{\frac{0{,}52}{134}+\frac{0{,}65}{134}}} = 3{,}7$

t табличне -1,96

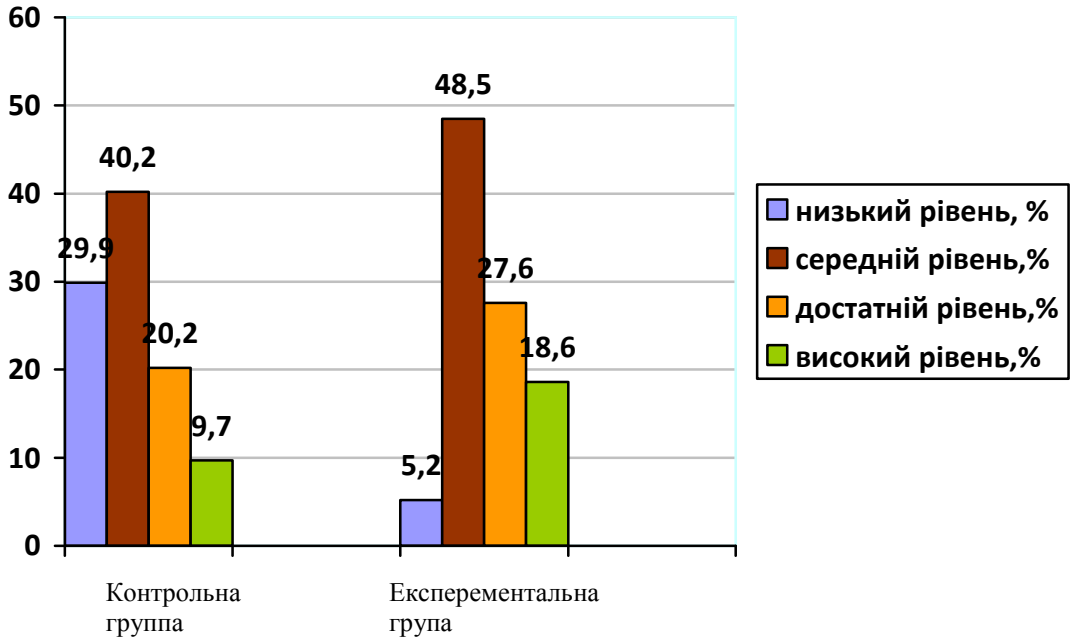

Рис.3.5..Сформованність естетичного сприйняття на практично-діяльністному етапі

Після 4 зрізу формувального експерименту результати кількісної обробки даних показали, що в експериментальній групі залишився невеликий процент студентів з низьким рівнем сформованості естетичного сприйняття (5,2%), а в контрольній (29,9%) групі зберігався високий процент студентів з низьким рівнем сформованості естетичного сприйняття. З високим рівнем сформованності естетичного сприйняття в експериментальній групі показник виріс (18,6%) а в контрольній групі відбувся набагато менший ріст (9,7%), що показано на рисунку 4.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

1. На підставі теоретичного аналізу проблеми формування естетичного сприйняття і результатів констатувального експерименту визначено критерії (*мотиваційно-цільовий*, *почуттєво-оцінювальний*, *пізнавально-змістовий, естетико-діяльнісний*) та показники сформованості означених уявлень майбутніх учителів образотворчого мистецтва, які забезпечують їх якісне діагностування в умовах навчального процесу.

2. Визначено та випробувано діагностичні методики констатувального та формувального експериментів, які уможливили виявлення рівнів сформованості виділених структурних компонентів естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Відповідно до критеріальних характеристик сформованості естетичного сприйняття виділено три рівні – високий, достатній, середній та низький.

3. На констатувальному етапі дослідження зафіксовано переважно низький рівень естетичного сприйняття творів образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, вони сприймаються скоріше байдуже. Лише у невеликої кількості майбутніх вчителів образотворчого мистецтва можна відмітити середній рівень естетичного сприйняття, який характеризується тим, що аналіз естетичного об’єкту носить більш словесно-логічний характер з низьким рівнем емоційності. Естетична

оцінка усвідомлена недостатньо, хоча і є спроби об'єктивно оцінювати твір мистецтва.

4. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено експериментальну методику формування естетичного сприйняття майбутніх учителів образотворчого мистецтва та відповідну модель, в якій спільне функціонування усіх елементів характеризується гармонійним поєднанням: мети, загально-педагогічних та спеціальних принципів навчання, педагогічних умов, засобів, форм і методів навчання. Відповідно до представленої методики формування естетичного сприйняття здійснюється впродовж чотирьох етапів: *настановчо-мотиваційний, естетично-пізнавальний, емоційно-почуттєво-оціночний, практично-діяльнісний.*

5. Виявлено, на заключному етапі експерименту статистично достовірну динаміку зростання рівня сформованості естетичного сприйняття в експериментальній групі порівняно з контрольною. Результати експериментальної роботи дозволили з’ясувати, що більшою мірою позитивному впливу піддаються мотиваційно-цільовий та пізнавально-змістовий компоненти. Формування почуттєво-оцінювального компоненту та естетико-діяльнісного вимагає довготривалої, цілеспрямованої естетико-художньої та художньо-аналітичної роботи.

6. Порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів експерименту довів, що існує можливість переходу студентів з більш низького рівня сформованості досліджуваного феномену на більш високий. Динамічні характеристики мають такий вигляд: на високому рівні відбулися зміни від 9% до 28% на високому; на низькому – від 49% до 7%. Це свідчить про доцільність впровадження у навчальний процес вищих навчальних закладів запропонованої методики формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва.

Результати експериментального дослідження відображені у статті [,

1.Лісунова Л.В. Естетичне сприйняття майбутніми педагогами-художниками творів декоративно-прикладного мистецтва на тему народних свят / Л.В.Лісунова //М О і Н України.Науковий часопис Національного пед–агогічного університету імені М.П. Драгоманова. Теорія і практика навчання та виховання. –Сер.17. – Київ: Вид.НПУ імені М.П.Драгоманова, – 2015. –Вип.26. – С.94–99.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено результати теоретичного узагальнення та практичного вирішення проблеми формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва, що знайшло відображення у розробці та експериментальній перевірці педагогічних умов та методики формування означеної якості у студентів вищих педагогічних закладів освіти. Результати експериментального дослідження засвідчили вирішення поставлених завдань і дозволили зробити такі висновки.є

1. На основі вивчення наукових та методичних джерел з питань формування естетичного сприйняття (О. Буров, В.Блудова, Р.Інгарден, І.Зязюн, М.Каган, Б. Мейлах, О.Наконечна, М.Кір'ян, С.Коновець, В.Кузіна, М.Кіященко, Ю.Кремльов, М.Лейзеров, Т.Ліппс, Н.Миропольська, О.Отич, Ю.Пастухової, В.Радкевич, О.Рудницька, Б.Теплов, О.Шевнюк, Г.Шевченко, О. Щолокова, Г.Фєхнер, П.Якобсон) доведено актуальність проблеми формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва та виявлено недостатність розроблення теоретико-методичних шляхів і способів забезпечення процесу формування означеної якості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів. З’ясовано, що естетичне сприйняття є результатом емоційно-естетичного враження від художньої ідеї, на основі розуміння законів створення прекрасного, величного, комічного, низького в мистецтві. Воно характеризується розвиненою естетичною мотивацією, гармонійним синтезом емоційного та раціонального, художньо-естетичною оцінкою, а також переконливою аргументацією. Визначено, що естетичне сприйняття як психологічний феномен є інтегрованою якістю, в якій усвідомлюються та інтерпретуються результати чуттєвого осягнення образно-символічного змісту художнього твору. В системі фахової підготовки вчителя образотворчого мистецтва ця якість поділяється на наступні фази: *установка на цілісне естетичне освоєння*

об'єкта; естетичне сприйняття об'єкта відповідно до його складності; злиття емоційно-чуттєвої активності і процесу осмисленого сприйняття; фаза катарсису та оцінки.

2. Обгрунтовано структуру естетичного сприйняття, яка характеризується єдністю чотирьох взаємозалежних і взаємопов'язаних компонентів: *мотиваційно-цільового, пізнавально-змістового, почуттєво-оцінювального, естетико-діяльнісного.* Встановлено, що цілеспрямоване формування цих компонентів ґрунтується на забезпеченні взаємозв'язку художньо-графічних дисциплін , передбачає спеціально організований навчальний процес, головною рисою якого є педагогічне спрямування студентів на пошук відповідності між естетичним сприйняттям і власною творчою діяльністю.

3. З'ясовано, що процес формування естетичного сприйняття засновується на таких принципах: наочності і емоційно-естетичного осмислення творів мистецтва; опори на національне спрямування художньо-графічного навчання; естетичної спрямованості; естетико-емоційної рефлексії; культуровідповідності; поетапно-ейдетичної організації навчальної діяльності; інтегративності змісту художньо-графічних дисциплін, які зумовлюють передачу емоційно-образного змісту творів образотворчого мистецтва у найбільш доступній і довершеній формі. Встановлено, що ефективність формування естетичного сприйняття підвищується за таких педагогічних умов: доцільного відбору найбільш естетично виразних, емоційно привабливих художніх творів мистецтва з використанням музейного компонента в цьому процесі; постановка варіативних навчально-пізнавальних і практичних завдань, що вимагають залучення попереднього естетичного досвіду і спрямовані на формування фахово-естетичних знань та умінь, активізація самостійної роботи студентів творчого, аналітичного та дослідницького характеру, яка базується на розкритті їх індивідуальних якостей.

4. Здійснено педагогічну діагностику стану сформованості естетичного сприйняття. На основі розроблених критеріїв та показників з використанням адаптованих методик та діагностичних завдань обґрунтовано рівні сформованості означеної якості – низький, середній, достатній, високий. Результати констатувального експерименту засвідчили переважно низький (54,4%), середній (35,8%), достатній (5,4%) рівні, високого рівня досягли лише 1,4 % респондентів, що зумовило необхідність розробки та впровадження поетапної методики формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення художньо-графічних дисциплін.

5. У дисертаційному дослідженні розроблена, теоретично обґрунтована і експериментально перевірена поетапна методика формування естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва. В її основу покладено експериментальну модель, яка включає мету, завдання, етапи, принципи педагогічні умови і методи формування означеної якості. Запропонована методика виявила достатню ефективність, про що свідчить динаміка отриманих результатів. Так, в КГ рівень сформованості естетичного сприйняття суттєво не змінився. А в ЕГ динамічні характеристики мають такий вигляд: на достатньому і високому рівнях відбулися зміни: кількість студентів на цих рівнях зросла на 13,4% і 9,7% відповідно; на низькому – кількість студентів зменшилась на 43,3%. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого наукового пошуку потребують такі питання: формування естетичного сприйняття студентів в умовах самостійної діяльності та набуття відповідного досвіду в художньо-творчій роботі з учнями різного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абинадзе К. Роль искусства в структуре эстеического переживання / К. Абинадзе // Вопрос истории и теории естетики. – М.: Изд-во МГУ, 1970. – Вип. 4 – 5. – С. 73-90.

2. Абрамович С. Д. Риторика: навч. посіб. / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарьова. – Львів: Світ, 2001. –240 с.

3. Адаскина А. А. Художественное восприятие действительности у детей и взрослых: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология (психологические науки)» / А. А. Адаскина. – М., 2001. – 20 с.

4. Амонашвили Ш. О. Школа жизни / Ш. О. Амонашвили. – М.: Изд-й дом Шалвы Амонашвили, 1998. – 176 с.

5. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: в 2 т. / Б. Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 2. – 481 с.

6. Андреев Д. Л. Роза мира / Д. Л. Андреев. – М.: Товарищество Калашников–Комаров и К,1993. – 303 с.

7. Андреева И. Н. Роль эмоций в процессе познавательной деятельности студентов [Электронный ресурс] / И. Н. Андреева. – Режим доступа к ресурсу: http://www.epolotsk.com\psu\news.php?lnq/

8. Андрущенко В.П. Формування особистості вчителя в сучасних умовах / В. Андрущенко, І. Табачек // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 58-69.

9. Антонович Е. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Е. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай. – Львів: Світ, 1992. – 272 с.

10. Антонович Є. А. Художні техніки в школі / Є. А. Антонович, В. І. Проців, С. П. Свид. – К.: [б.в.], 1997. – 310 с.

11. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм // Проблема цвета в психологии. – М., 1993. – С. 172.

12. Афанасьєв Ю. Л. Соціально-культурні механізми художньої

діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Ю. Л. Афанасьєв. – К., 1991. – 32 с.

13. Бабенко Т. В. Формування естетичного смаку у студентів вищих педагогічних навчальних закладів засобами іноземних мов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. В. Бабенко. – Житомир, 2006. – 20 с.

14. Бакушинский А. В. Художественное творчество и воспитание / А. В. Бакушинский. – М.: Новая Москва, 1925. – 240 с.

15. Барабанщиков В. О. Восприятие и событие / В. О. Барабанщиков. – СПб: Алетейя, 2002. – 512 с.

16. Барабанщиков В. О. Организация и развитие перцептивного процесса. – М.: Когито-Центр; Высшая школа психологи, 2006. – 240 с.

17. Барабанщиков В. О. Системогенез чувственного восприятия / В. О. Барабанщиков. – М.-Воронеж: МПСИ, 2000. – 460с.

18. Бахтин М. М. Автор и герой. К философским основам гуманитарных наук / М. М. Бахтин. – СПБ: Азбука, 2000. – 332 с.

19. Беда В. Г. Основы изобразительной грамоты: рисунок, живопись, композиция: учеб. пособ. для студ. худ.-граф. ф-тов / В. Г. Беда; 2-е изд. перераб и доп. М.: Просвещение, 1981. 239 с.

20. Бермес І. Український хоровий спів як соціокультурне явище / І. Бермес. – Дрогобич: Посвіт, 2013. – 432 с.

21. Берулава М. Н. Принципы гуманизации образования / М. Н. Берулава // Инновации в образовании. № 5. – 2001. – С. 18-37.

22. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологи / В. П. Безпалько. – М.: Педагогика, 1989. – 191 с.

23. Бех І. Д. Почуття успіху у вихованні особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 12. – С. 1- 3.

24. Білокур К. Фотокнига / К. Білокур. – К.: Спалах, 2001. – 127 с.

25. Блонский П. П. Очерк научной психологии / П. П. Блонский //

Труды Московской Академии социального воспитания.˜ М.: Госиздат, 1921. – Т.1. – С. 96.

26. Блудова В. О. Природа и структура художественного восприятия / В. О. Блудова // Эстетические очерки. – М., 1977. – Вып.4. – С. 114–152.

27. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей: учеб. пособ. для студ. выс. учеб. заведений / Д. Б. Богоявленская. – М.: Академия, 2002. – 320 с.

28. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Л. И. Божович; ред. Д. И. Фельдштейн. – М., Воронеж: Ин-т практической психологии, 1995. – 352 с.

29. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / А. М. Прохоров [гл. ред.]; 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1976. – Т. 23. – 463 с.

30. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти / Я. Я. Болюбаш. – К.: ВВП Компас, 1997. – 64 с.

31. Бондаревська Е. В. Педагогика: Личность в гуманистических теоріях и системах воспитания / Е. В. Бондаревська, С. В. Кульневич. – Ростов на Дону: Творческий центр «Учитель», 1999. – 560 с.

32. Борев Ю. Б. Эстетика / Ю. Б. Борев. – Ростов на Дону: Феникс, 2004. – 704с.

33. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню доктора пед. наук: спец. 13.00.07. «Теорія та методика виховання» / В. В. Борисов . – Тернопіль, 2006. – 42 с.

34. Бутенко В. Г. Естетичне виховання молоді засобами етнокультурної творчості як актуальна педагогічна проблема / В.Г. Бутенко // Естетичне виховання учнів засобами етнохудожньої творчості: метод. посіб.- Херсон, 2013.

35. Буров А.І. О гносеологической природе художественного общения

/ А.І. Буров // Вопросы философии. – 1953. – № 5. – С. 145.

36. Бычков В. В. Эстетика / В. В. Бычков. – М.: Гардарики, 2006. – 170 с.

37. Вайтман С. Т. Диалектика творческого процесса / С. Т. Вайтман // Художественное творчество и психология. – М., 1991. – С. 76.

38. Ванслов В. В. Изобразительное искусство и музыка: очерки / В. В. Ванслов; 2-е изд. – Ленинград: Художник РСФСР, 1983. – 400 с.

39. Веккер Л. М. Психические процессы: в 3 т. / Л. М. Веккер. – Л.: ЛГУ, 1974. – Т. 1. – 334 с.

40. Вертегел В. Л. Виховання естетичного смаку у студентів вищих навчальних закладів МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В. Л. Вертегел. – Херсон, 2008. – 20 с.

41. Вітвіцька С. С. Основи педагогіки вищої школи: метод. посіб. для студ. магістратури / С. С. Вітвицька. – К.: Центр навч. л-ри, 2003. – 316 с.

42. Волкова Н. П. Педагогіка: посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Н. П. Волкова. – К.: Академія, 2002. – 576 с.

43. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования (мышление и речь) / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519 с.

44. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М.: Искусство, 1965. – 348 с.

45. Галинская И. Л. Психология художественного творчества / И. Л. Галинская // Культурология. – 2003. – № 4 (27). – С. 18-27.

46. Галятовський І. Ключ розуміння / І. Галятовський. – К.: Наукова думка, 1985. – 445 с.

47. Гегель Г. Философия духа / Г. Гегель // Энциклопедия философских наук. – Т. 3. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.

48. Георгиев Ф. І. Чувственное познание / Ф. І. Георгиев, В. И. Дубовский. – М.: Изд-во МГУ, 1965. – 157 с.

49. Гете И. В. Избранные произведения / И. В. Гете. – М.: Худлит,

1950. –764 с.

50. Гилберт К. История эстетики / К. Гилберт, Г. Кун; [пер. з англ.]. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 685 с.

51. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

52. Готсдинер А. Л. Формирование музыкально-слуховых представлений и выработка звуковысотных дифференцировок у школьников с плохими слуховыми показателями / А. Л. Готсдинер // Ученые записки ЛГПИ им. А. И. Герцена. – Л., 1968. – Т. 1. – С. 371.

53. Гоцкало Н. Особистісно зорієнтований підхід у творчій спадщині видатних педагогів / Н. Гоцкало // Сучасні педагогічні технології. – Ніжин, 2006. – Ч. 1. – С. 74-76.

54. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу / О. І. Гура. – Запоріжжя: ГУ ЗІДМУ, 2006. – 332 с.

55. Дем'янчук О. Н. Проблеми художньо-естетичної освіти та виховання учнівської і студентської молоді в умовах національного відродження: монографія / О. Н. Дем'янчук, Г. І. Кутузова, В. С. Петрович. – Луцьк: Вежа, 2001. – 128 с.

56. Додонов Р. А. Этническая ментальность. Опыт и социальные философские исследования / Р. А. Додонов – Запорожье: Тандем У, 1998. – С. 64-70.

57. Дюфрен М. Феноменология естетического опыта / М. Дюфрен. – М.: Политиздат, 1953. – 170 с.

58. Естетичне виховання учнів засобами етнохудожньої творчості: метод. посіб. / С. П. Абрамов, Н. М. Алтипіна, Є. А. Антонович [та ін.]; В. Г. Бутенко [ред.]. – Херсон : Вид-во Грінь Д. С., 2012. – 152 с.

59. Евдокимов В. И. Наглядность и эффективность обучения: учеб. пособ. / В. И. Евдокимов. – Х.: ХГПИ, 1988. – 86 с.

60. Етика. Естетика. Практикум: навч. посіб. / Н. М. Сухова, Л. І.

Мокляк, В.М. Козаков [та ін.]; ред. Л. Г. Дротянко, Н. М. Сухова. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2005. – 363с.

61. Євдокимов В. І. Підготовка вчителя в умовах євроінтеграції: навч. посіб. / В. І. Євдокимов, Г.Ф. Пономарьова, Л. Д. Покраєва, В. В. Луценко. – Х.: ХОНМІБО, 2006. – 204 с.

62. Ефремова Л. И. Активизация творческого воображения учащихся детских художественных школ: автореф. дис. канд. пед. наук: за спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» / Л. И. Ефремова. – М., 2004. – 16 с.

63. Жердев Е. В. Художественное осмисление объекта дизайна / Е. В. Жерднев. – М.: АУТОНАН, 1993. – 132 с.

64. Запорожец А. В. Избранные психологические труды: в 2 т. / А. В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. – 320 с.

65. Зязюн І. А. Естетичний досвід особи / І. А. Зязюн. – К.: Вища шк., 1976. – 174 с.

66. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність / І. А. Зязюн. – К.: Вища шк., 1997. – 120 с.

67. Зязюн І. А. Формування особистості радянського вчителя / І. А. Зязюн. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 48 с.

68. Ингарден Р. Исследования по эстетике / Р. Ингарден. – М.: Изд-во иностранной л-ры, 1962. – 572 с.

69. Каган М. С. Человеческая деятельность, опыт системного анализа / М.С. Каган. –Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1991. – 383 с.

70. Кайдановська О. Творча особистість учителя і проблеми теорії і практики / О. Кайдановська // Значення емоцій у формуванні художньо-творчих здібностей студентів. – 2000. – № 4. – С. 51-58.

71. Каленюк О. М. Активність студентів в художньо-творчій діяльності / О.М. Каленюк // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка, – 2004. – № 3. – С. 47-50.

72. Каленюк О. М. Технологія формування духовності: дидактичний

аспект : монографія / О. М. Каленюк, К. О. Нісімчук. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2003. – С. 176-177.

73. Каменский Я. А. Великая дидактика. Избранные педагогические сочинения / Я. А. Каменский. – М.: Педагогика, 1982. – Т.1. – 319 с.

74. Канарский А. С. Диалектика эстетического процеса. Генезис чувственной культуры / А. С. Канарский. –К.: Вища шк., 1982. – 191 с.

75. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант. –М., СПб.: б.и., 1898. – 298 с.

76. Каптерев П. Ф. Об эстетическом развитии и воспитании детей / П. Ф. Каптерев, Ф. И. Шмит // Научно-исследовательские материалы по истории российской психологи. – Ярославль-Тверь, 1999. – Т. 2. – С. 144-172.

77. Кириченко М. А. Український народний декоративний розпис: навч. посіб. / М. А. Кириченко. – К.: Знання-Прес, 2006. – 228 с.

78. Кириченко О. Н. Эстетическая подготовка учителя в университете (на опыте естественных факультетов): автореф. дис. на соискание научн. степ. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика професионального образования» / О. Н. Кириченко. – Минск, 1983. – 22 с.

79. Кисимов Е. Основи теории орнаментального искусства: учебно-метод. пособ. для студ. худож.-графических факультетов / Е. Кисимов. – Алмаата: Gamma S, 2007. – 50 с.

80. Кір'ян М. М. Проблемні аспекти формування естетичних почуттів у студентів – майбутніх вчителів у рамках рішення основних естетичних завдань вищої школи / М. М. Кір'ян // Інновації в сучасному педагогічному процесі: теорія та практика. – Луганськ, 2000. – Ч. 1 – С. 75-80.

81. Комплекс нормативних документів для розробки складових систем стандартів освіти / Додаток № 1 до Наказу Міністерства освіти № 285 від 31 липня 1998 р.; [уклад.: Г.Я. Антошин, В. А. Петренко, В. О. Салов, Ю. В. [та ін.]. – К.: Офіц.вид., 1998. – 106 с.

82. Кондрашова Л. В. Емоційна домінанта підготовки майбутніх

педагогів до професійної діяльності / Л. В. Кондрашова // Рідна школа. – 2010. – № 7-8. – С. 14-19.

83. Коновець С. В. Підготовка вчителя образотворчого мистецтва: метод. посіб. / С. В. Коновець. – Рівне: Агенція М і Со, 2002. – 76 с.

84. Коробко Ю. В. Формирование целенаправленого восприятия живописних качеств цвета в работе с натуры у студентов художественно-графических факультетов: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора пед. наук: спец. 13. 00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (по областям и уровням образования)» / Ю. В. Коробко. – Краснодар, 2005. – 40 с.

85. Короленко Ц. П. Спасительная способность – вообразить / Ц. П. Короленко, Г. В. Фролова // Психология художественного творчества. – Минск, 2003. – 752 с.

86. Кримський С. Б. Архетип української культури / С. Б Кримський // Вісник України. – 1998. – № 7-8. – С. 79-83.

87. Крупник Е. П. Психологические особенности восприятия образа // Психологический журнал. – 1985. – № 3. – С. 150-153.

88. Крысько В. Общая психология в схемах и таблицах: учеб. пособ./ В. Г. Крысько; [ред. Р. Корсини, А.Ауэрбаха; 2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2003. – 1096 с.

89. Кудрявцева В. Ф. Розвиток духовної культури педагога у системі підвищення кваліфікації : дис. канд. пед. наук: 13.00.01; 13.00.04 / Кудрявцева Валентина Федорівна. – К., 1996. – 199 с.

90. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект: монографія / В. Куєвда. – Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2007. – 264 с.

91. Кузин В. С. Особенности профессиональной подготовки специалистов на художественно-графических факультетах педагогических университетов в современных условиях / В. С. Кузин // Научные труды

Московского пед. гос. ун-та. – М.: Прометей, 2001. – С. 248-250.

92. Куліш П. Твори: в 2 т. / П. Куліш – К.: Наук.думка, 1989. Т. 2. 502 с.

93. Кульчицький О. Світовідчування українця / О. Кульчицький // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 51-57.

94. Костюк Г.С. Учебный материал и учебные ситуации: Психол. аспекты /Г.С. Костюк. – К., 1986. – 143 с.

95. Куражева Н. Проблема сотворчества в восприятии художественного произведения / Н. Куражева // Вестник Ленинградского гос. ун-та. – 1988. – № 2.– С. 33-38.

96. Лазарєв М. О. Основи педагогічної творчості : навч. посіб. для пед. ін-тів / М. О. Лазарєв. – Суми : ВВП «Мрія» – ЛТД, 1995. – 212 с.

97. Левчук Л. Т. Основи естетики: навч. посіб. / Л. Т. Левчук, О. І. Оніщенко. – К.: Вища шк., 2000. – 271 с.

98. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии / А. Н. Леонтьев. – М.: Смысл, 2005. – 509 с.

99. Леонтьев А. Н. Мышление / А. Н. Леонтьев // Познавательные психические процессы. – СПб, 2001. – С. 356-367.

100. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучнения / И. Я. Лернер. – М.: Педагогика, – 1981. – 186 с.

101. Личковах В. А. Український Sacrum: світовідношення як святовідношення (крос-культурні горизонти філософії етнокультури / В. А. Личковах // Філософія етнокультури та морально-естетичні стратегії громадського самовизначення. – Чернігів, 2006. – С. 153-171.

102. Лихачев Б. Т. Теория эстетического воспитания школьников: учебн. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов/ Борис Тимофеевич Лихачев. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.

103. Лобова О. В. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика: монографія / О. В. Лобова. – Суми: ВВП «Мрія» ТОВ, 2010. – 516 с.

104. Лозовой В. О. Філософія. Логіка. Етика. Естетика. Підручник / В.О. Лозовой, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Х.: Право, 2009. – 547 с.

105. Локарьова Г. Художня інформація у підготовці соціального педагога: функції і механізм сприйняття / Г. Локарьова // Вісник Дніропетровського ун-ту: Педагогіка і психологія. – 200. – № 6. – С. 123-129.

106. Локк Дж. Сочинения: в 3-х т. / Дж. Локк. М.: Мысль, 1988. Т. 3. С. 654.

107. Майсеюк Н. С. Педагогіка: навч. посіб. / Н. С. Майсеюк; [3-е вид. доп.]. – В., 2001. – 608 с.

108. Максимов В. Н. Анализ ситуации художественного восприятия / В. Н. Максимов // Восприятие музики. – М., 1980. – С. 61.

109. Манько В. Взірці українських народних писанок / В. Манько. Львів: Свічадо, 2009. 50 с.

110. Маригодов В. К. Педагогика и психология: аспекты активизации творчества и готовности к профессиональной деятельности: учеб. пособ. /

В. К. Маригодов, С. Е. Моторная. – К.: ИД Профессионал, 2005. – 192 с.

111. Маркова А. К. Психология труда учителя: книга для учителя / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1993. – 192 с.

112. Мейєр Дж. Емоційний інтелект [Електронний ресурс] / Дж. Мейєр, П. Селовей. – К., 2001. – 24 с. – Режим доступу до ресурсу: http://www.uk/wkipedia.org/wiki

113. Мейлах Б. С. Художественное восприятие как научная проблема / Б. С. Мейлах // Художественное восприятие. – Л.: Наука, 1971. – 167 с.

114. Мелик–Пашаев А. А. Ступеньки к творчеству: Художественное развитие ребенка в семье / А. А. Мелик–Пашаев, З. Н. Новляская. – М.: Из-во в школе, 1995. – 142 с.

115. Мельник В. Український декоративний розпис на уроках

декоративного мистецтва / В. Мельник. – Тернопіль: Підручники та Посібники, 2008. – 64 с.

116. Мєзєнцев П. Естетичне сприйняття / П. Мєзєнцев. – Кишинев: Госиздат,1958. – 389 с.

117. Миропольська Н. Є. Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. Є. Миропольська. – К., 2003. – 39 с.

118. Михалев В. П. Художественное произведение в процессе социального функционирования / В. П. Михалев, В. С. Федорчук, Н. А. Яранцева –К.: Наукова думка, 1979. – 255 с.

119. Мізіна Л. Б. Естетична інтерпретація історії мистецтва: сучасне бачення / Л. Б. Мізіна; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ: СНУ, 2006. – 199с.

120. Міхова Т. Формування способів продуктивної образотворчої діяльності в процесі художньо-практичної підготовки майбутнього вчителя / Т. Міхова // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Вініченка: Педагогічні науки. – Кіровоград, 2001. – № 32. – С. 110-113.

121. Наконечна О. Естетичне і сучасний контекст тлумачення / О. Наконечна // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – К., 2003. – № 11. – С. 324-330.

122. Неменский Б. М. Мудрость красоты: о проблемах эстетического воспитания: книга для учителя / Б. М. Неменский; [2-е изд. перераб. и доп.]. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.

123. Олексюк О. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва / О. М. Олексюк, М. М. Ткач. – К.: Знання України, 2004. – 263 с.

124. Органова О. Н. Специфіка естетичного сприйняття / О. Н. Органова. – М.: Вища школа, 1975. – С. І49.

125. Основи викладання мистецьких дисциплін / ред. Рудницька О.

П. – К.: АТЗТ, "Експрес-об′ява", 1998. – 184 с.

126. Отич О. М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності бутнього педагога професійного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец.13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. М. Отич – К., 2009. – 41 с.

127. Павлов І. П. Повне зібрання творів: в 3 т. / І. П. Павлов. – М.: Вид-во АН СССР, 1951. – Т.1. – 332 с.

128. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва: теорія і методика викладання мистецьких дисциплін / Г. М. Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.

129. Паньків Л. І. Теорія та методика підготовки майбутнього вчителя до керівництва учнівськими колективами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / Л. І. Паньків. – К., 2005. – 19 с.

130. Пасічний А. М. Образотворче мистецтво. Словник-довідник / А. М. Пасічний. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 216 с.

131. Пастухова Ю. А. Художньо-естетичне виховання студентської молоді у цілісному педагогічному процесі університету: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ю. А. Пастухова. – Луганськ, 2009. – 20 с.

132. Петрушенко В. Л. Етика та естетика / В. Л. Петрушенко. – Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – 252 с.

133. Плазовська Л. В. Мистецтво ДПМ навч. посіб. –К.:Кондор-видавництво, 2010. – 258 с.

134. Плеханов Г. В. Литература и эстетика / Г. В. Плеханов. – М.: Гослитиздат, 1958. – Т. 1. – 1282 с.

135. Позінкевич Р. О. Освіта в системі культури: монографія / Р. О. Позінкевич. – Луцьк: Вежа, 2000. – 348 с.

136. Предтеченская Л. М. Изучение художественной культуры в курсах новой и новейшей истории: из опыта работы / Л. М. Предтеченская.

– М.: Просвещение, 1978. – 167 с.

137. Прокопенко І. Ф. Педагогічні технології. навч. посіб. / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов.– Х.: Колегіум, 2005. – 224 с.

138. Просяник І. З. Кореня родового / І. З. Просяник // Народне мистецтво. – 2004. – № 3-4. – С. 26.

139. Пушонкова Ю. О. Феномен сприйняття і пошук загально філософських засад / Ю. О. Пушонкова. // Вісник Черкаського ун-ту: Сер. Філософія. – 2002. – № 40. – С. 65-72.

140. Радкіна В. Ф. Формування художньо-естетичного смаку як професійної якості майбутнього вчителя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. Ф. Радкіна. – Одеса, 2004. –19 с.

141. Рапацкая Л. А. Формирование художественной культуры учителя музики / Л. А. Рапацкая. – М.: Прометей, 1991. – 139 с.

142. Раппопорт С. Х. От художника к зрителю: как построено и как функционирует произведение искусства / С. Х. Раппопорт. – М.: Советский художник, 1971. – 239 с.

143. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб.: ЗАО Издательство Питер, 1999. – 416 с.

144. Резниченко Н. И. Методические рекомендации по совершенствованию подготовки учителей к руководству графической деятельностью учащихся 1-4 классов / Н. И. Резниченко. – М.: АПН СССР, 1988. – 64 с.

145. Резніченко М. Художня графіка: навч.-метод. посіб. для студентів художньо-графічних факульт. / М. Резніченко, Я. Твердохлебова. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2011. 272 с.

146. Рибо Т. Психология чувств: в 2 ч. / Т. Рибо; пер. с фр. – Киев – Одесса–Петербург, 1912. – 299 с.

147. Ромінець В. А. Психологія творчості: навч. посіб. для студ. вузів / В. А. Ромінець; 3-е вид. – К.: Либідь, 2004. – 288 с.

148. Ростовцев Н. Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: учеб. для студ. худож.-граф. фак. пед. ин-тов / Н. Н. Ростовцев; [2-е изд., доп. и перераб.]. – М.: Просвещение, 1980. – 239 с.

149. Ростовцев Н. Н. Развитие творческих способностей на занятиях рисованием / Н. Н. Ростовцев, А. Е. Терентъев. – М.: Просвещение, 1987. – 176 с.

150. Рубинштейн С. Л. Теоретические вопросы психологии и проблема личности / С. Л. Рубинштейн // Психология личности. – Самара: Издательский дом «БАХРАМ», 1999. – Т. 2. – С. 227.–244.

151. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1997. - 191 с.

152. Руденко Л. К. Концептуальні засади естетико-психологічної підготовки майбутніх фахівців / Л. К. Руденко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2001. – № 2. – С. 19-27.

153. Рудницька О. П. Мистецтво у професійній підготовці вчителя / О.П. Рудницька // Наукові записки психолого-педагогічного факультету. – Полтава, 1997. – Ч.1. – С. 62-66.

154. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / О.П. Рудницька. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

155. Руубер Г. О закономерностях художественного визуального восприятия / Г. Руубер. – Таллин: Валгус, 1985. – С. 59-60.

156. Рябініна О. В. Стильовий аналіз музичних творів як засіб формування естетичної культури майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Рябинина. – Х., 1994. – 202 с.

157. Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности / О.П. Санникова. – Одесса: Астропрінт, 1995. – 337 с.

158. Серов Н. В. Античний хроматизм / Н. В. Серов. – Л.: СПБ, 1995. – С. VII.

159. Серов Н. В. К вопросу о хроматическом моделировании эмоций / Н. В. Серов // Сб. тезисов психологического факультета СПГУ. – 1996. – С. 38-39.

160. Серов Н. В. Эстетика цвета. Методологические аспекты хроматизма /Н. В. Серов. – СПб, ФПБ – ТОО «БИОНТ», 1997. – 64 с.

161. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики / М.Н. Скаткин. – М.: Педагогика, – 1980. – 168 с.

162. Смірнова О. О. Декоративно-прикладне мистецтво як фактор формування художньо-педагогічної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва / О. О. Смірнова О.О. // Зб. наук. праць: Педагогічні науки. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. – Ч. 2. – Вип. 50. – С. 265-270.

163. Сотська Г. І. Образотворче мистецтво як засіб розвитку особистості // Мистецтво у розвитку особистості: [монографія / за ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало]. – Чернівці, 2006. С. – 132 – 141.

164. Степанов О. М. Педагогічна психологія / О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2011. – 416 с.

165. Столович Л. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии / Л. Н. Столович. – М.: Республика, 1994. – 464с.

166. Сковорода Г. С. Твори: у 2 т. / Г. С. Сковорода. – К.: Обереги, 1994. – Т. 2. – 480 с.

167. Сластьонин В. А. Введение в педагогическую аксеологию: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластьонин, Г. И. Чижикова. – М.: Издательский центр Академия, 2003. – 192 с.

168. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словополучень / ред. члена-кореспо. АН УРСР О. С. Мельничук. – К. : Головна редакція УРЕ АН України, 1975. – 776 с.

169. Соколов М. В. Формирование професиональной направленности студентов художественно-графических факультетов на занятиях

декоративно -прикладным искусством / М. В. Соколов: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Методика преподавания». – М., 2002. – 20 с.

170. Сохор А. Н. Эстетическая природа жанра в музыке / А. Н. Сохор. – М.: Музыка,1968. – 105 с.

171. Станиславский К. Собрание сочинений: в 8 т. / К. Станиславский. – М.: Исскуство, 1957. – Т. 4. – 261 с.

172. Степанов О. М. Педагогічна психологія / О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2011. – 416 с.

173. Стрілець О. В. Формування у майбутніх учителів образотворчого мистецтва естетичного сприймання художніх творів засобами українського килимарства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Стрілець. – К., 2011. – 20 с.

174.Сухомлинский В. А. Избранные произведения: в 5 т. / В. А. Сухомлинский. – К.: Рад. школа, 1979. – Т. 3. – 605 с.

175. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина / В. А. Сухомлинский. – К.: Рад. шк., 1980. – 540 с.

176. Сявавко Є.І. Українська народна етнопедагогіка в її історичному розвитку / Євгенія Іванівна Сявавко. – К. : Наук. думка, 1974. – 151 с.

177. Таренко Л. Б. Формирование интеллектуальных умений студентов средствами информационно-комуникативных технологий / Л. Б. Таренко // Вестник ТИСБИ. – 2008. – № 3. – С. 56 – 64.

178. Теплов Б. М. Психология индивидуальных различий / Б. М. Теплов.– М.: Педагогика, 1985. – С. 25-43.

179. Тлумачний словник сучасної української мови: Близько 50000 слів / [уклад. І. М. Забіяка]. – К.: Арій, 2007. – 512 с.

180. Троцко Г. В. Теорія і практика підготовки майбутніх вчителів у поза аудиторній роботі у вищих навчальних педагогічних закладах / Г. В.

Троцко, М. В. Донченко; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – С. 189.

181. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе. – М.: Наука, 1966. – 451 с.

182. Узнадзе Д. Н. Эксперементальные основы психологи установки / Д.Н. Узнадзе. – Тбилиси: Изд-во АН Груз. ССР, 1961. – 210 с.

183. Учебный материал и учебные ситуации: Психологические аспекты / Г. С. Костюка, Г. А. Балла [ред.]. – К.: Рад. шк., 1986. – 143 с.

184. Философський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук [ред.]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

186. Философский словарь / И. Т. Фролова [ред.]. – М.: Республика, 2001. – 719 с.

187. Філатова І. І. Формування у молодших школярів естетичного сприйняття звучащого мовлення засобами комплексу мистецтв: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. І. Філатова. – Х., 1994. – 18 с.

188. Філософія : підруч. для студ. вищ. закладів освіти / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський [та ін.]. – К.: Либідь, 2001. – 408с.

189. Флоренський П. А. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях / П. А. Флоренський. – М.: Прогресс, 1993. – 324 с.

190. Флоренский П. А. Избранные труды по искусству / П. А. Флоренский.– М.: Изобраз. искусство: Центр изучения, охраны и реставрации наследия священника П. А. Флоренского, 1996. – 360 с.

191. Флоренский П. А. У водоразделов мысли / П. А. Флоренский; [историогр. ст. игумена Андроника (А. С. Трубачева); примеч. С. С. Аверинцева и др.]. – М.: Правда, 1990. – Т. 2. – 446 с.

192. Хижна О. П. Теоретико-методологічні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до забезпечення основ мистецької освіти учнів початкової школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт.

пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. П. Хижна. – К.,2008. – 41с.

193. Храмова В. Л. До проблеми української ментальності / В. Л. Храмова // У пошуках української душі. – К.: Фенікс, 1992. – С. 35-47.

194. Цой І. Художественно-интегративная модель формирования эстетического восприятия у студентов колледжа культури и искусств / І. Цой // Вістник Луганского держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченко. – 2000. – № 1. – С. 263-268.

195. Чижевский Б. Единый экзамен: великий и ужасный: наиболее типичные страхи и слухи о ЕГЭ / Б. Чижевский // Школьное образование. – 2001. – № 2. – С. 35.

196. Шевнюк О. Л. Загальнокультурне і фахове в педагогічній культурі вчителя / О. Л. Шевнюк // Проблеми педагогічних технологій. – С. 309-273.

197. Шевцов Е. В. Эстетическое воспитание: пути и проблемы. / Е. В. Шевцов. – М.: Знание, 1988. – 254 с.

198. Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание в школе: учеб.-метод. пособ. / Г. П. Шевченко. – К. : Рад. шк., 1985. – 144 с.

199. Шимунек Є. Естетична і загальна теорія мистецтва / Є. Шимунек. – М.: Прогрес, 1980.– 340 с.

200. Шорохов Е. В. Композиция / Е. В. Шорохов. – М.: Просвещение, 1986. С.135-139.

201. Щолокова О. П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя: [монографія] / О. П. Щолокова. – К.: Екс Об, 1996. – 172 с.

202. Щолокова О. П. Система професійної підготовки студентів пед. вузів до художньо-естетичної освіти школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. П. Щолокова. – К., 1996. – 43 с.

203. Эдвардс Б. Художник внутри вас / Б. Эдвардс; [пер. с англ.]. –

Минск: Попурри, 2000. – 256 с.

204. Эйзенштейн С. М. Избранные произведения: в 6 т. / С. М. Эйзенштшйн. – М.....ИЗДАТЕЛЬСТВО....., 1962.–Т. 2. – С.120-121.

205. Эренгрос Б. А. Культурология: ученик для вузов / Б. А. Эренгрос. – М.: Оникс, 2007. – 480 с.

206. Эстетика: Словарь / А. А. Беляева [ред. и др.]. – М.: Политиздат, 1989. – 447с.

207. Эстетическая культура / РАН.: Институт философии; рук. автор. кол. Н. И Киященко. – М.: РАН, 1996. – 406 с.

208. Эстетическое воспитание школьников / А. И. Бурова, Б. Т. Лихачева [ред]. – М.: Педагогика, 1974. 304 с.

209. Юнг К. Г. Архетип и и символ / К. Г. Юнг. – М. Ренессанс, 1991. – 304с.

210. Юнг Р. Цвет и выражение внутреннего времени в западной живописи / Р. Юнг // Сб. Психология цвета. – М., 1996 . – 135 с.

211. Юркевич П. Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека: учению слова Божия / П. Д. Юркевич // Философские произведения. – М., 1990. – С. 69-73.

212. Юсов Б. П. Проблема творчества в американской теории художественного воспитания / Б. П. Юсов // Искусство и дети. – М., 1969. – С. 176-219.

213. Юсов Б. П. Теория и практика эстетического воспитания в США / Б. П. Юсов // Искусство и дети. – М., 1969. – С. 13-88.

214. Юхневич М. Ю. Я поведу тебя в музей: учеб. пособ. по музейной педагогике / М. Ю. Юхневич . – М.: Рос. инс-т. культурологии, 2001. – 223с.

215. Якобсон П. М. Психологія художнього сприйняття / П. М. Якобсон. –М.: Искусство , 1964. – 86 с.

216. Янковська І. М. Методика формування у молодших школярів уміння організувати художню діяльність на уроках образотворчого

мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методіка навчання» / І. М. Янковська. – К., 2011. –19с.

217. Ярита І. І. Формування естетичного сприйняття природи у дітей молодшого віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.пед. наук: спец. 13.00.01» Загальна педагогіка та історія педагогіки» / І. І. Ярита. –Луганськ, 2001. – 20 с219.

218. American Higher Education in the Twenty-First Century: Social, Political, and Economic Challenges. By Philip G. Altbach, Robert Oliver Berdohl, Patricia J. Gumport. – John Hopkins Univ. Pr., 1999. – P. 7-9.

219. Vernon P. The Psychology and Education of Gifted Children / Vernon P. – L., 1977. – P. 74-98.

220. Fechner G.T. Vorschule der Дsthetik. 2 Vol. Hildesheim, New York: 01ms. 93. Ih

221. Frijda H. Emotions. Studies in emotion and social interaction / H. Frijda. – Cambridge etc. Cambridge University Press. – 335p.

222. Gustov Fechner. 1865 Uber die Frage des goldenen Schnittes: Archiv fur die zeichnenden Kunste. – P. 100-112.

223.. Kant I. Kritik der Urteilskraft / I. Kant. – Hamburg: Meiner, 54.

224. Krausse A . C. Histoire de la peinture de la Renaissance a nos jours / A. C. Krausse. – Paris, 1995. – 138 p.

225. Nauczycielu O. Filozofia nauczaпia I wychowania- Warszaw, 1975.I.Jura / O. Nauczycielu; Animatoгy prjcesи к.s.ztaicenia // Pedagogika szkoly wyzszey. – 1997. – №. 8.– P. 23-28.

226. Ri1ey C. E. Coloг codes: modern theories of coloг in phiosophy, painting and architecture, mиsic and phiosophy / C. E. Ri1ey.– University Pres oг New Eпgleпd, 1995. – Cy. I, II, V.

227. Schachter S. Cognitive, social, and physiological determinants of emotional stat / S. Schachter, J. E. Singer. – Psychological Review. – 379 p.

ДОДАТКИ

Додаток А.
Методика «Ціннісні орієнтації»
(М.Рокич)

Шановні студенти! Вам необхідно розподілити запропоновані цінності по порядку їх значущості для вас як принципів, якими ви користуєтесь в житті.

Термінальні цінності: активне життя, життєва мудрість, здоров'я, цікава робота, краса природи і мистецтва, любов, матеріально забезпечене життя, наявність хороших і вірних друзів, суспільне визнання, пізнання, продуктивне життя, розвиток, розвиток, свобода, щасливе сімейне життя, щастя інших, творчість, впевненість у собі.

Інструментальні цінності: акуратність, вихованість, високі домагання, життєрадісність, дисциплінованість, незалежність, нетерпимість до недоліків, освіченість, відповідальність, раціоналізм, самоконтроль, сміливість у відстоювання власної думки, тверда воля, терплячість, широта поглядів, чесність, ефективність в роботі, чуткість.

Додаток Б

Анкета на виявлення потреб, мотивації і зацікавленості студентів в художньо - творчій діяльності, осягненні і можливості вираження різних аспектів творчості, пов'язаних з народними традиціями.

1) Чи відчуваєте Ви потребу спілкуватися з мистецтвом взагалі і образотворчім та декоративно-прикладним мистецтвом частково?

2) Чи вважаєте Ви, що тема народних традицій в образотворчому і декоративно-прикладному мистецтві краще допомагає сформувати в особистості естетичне бачення, частково прекрасне, високе?

3) Чи виявляєте Ви інтерес до національних традицій і народних свят?

4) Чи хотіли б Ви, щоб теми народних традицій частіше включалися б в контекст теоретичних і практичних завдань навчальних дисциплін фахової підготовки ?

5) Чи хотіли б Ви глибше вивчати дисципліни декоративно-прикладної направленості і декоративні твори, які є атрибутами народних свят?

6) Як саме Ви хотіли б покращити фахову підготовку засобами художніх та декоративних творів на тему народнихтрадицій:

а) вивченням естетико-теоретичних питань?

б) зустрічами з народними майстрами?

в) поглибленням практичних умінь?

7) Що ви відчуваєте, переглядаючи художні і декоративні твори на тему народних свят:

а) інтерес;

б) захоплення;

в) байдужість.

8) Чи вважаєте Ви необхідним розвивати у себе таку професійну якість вчителя образотворчого мистецтва як естетичне сприйняття засобами художніх та декоративних творів?

9) Чи спонукає на вашу думку вивчення художніх і декоративних творів на тему народних традицій вашому самовдосконаленню, самовираженню в естетико-художній діяльності?

10) Як би Вам запропонували виконати творчу роботу на тему народних традицій і народних свят, то Ви б:

а) згодилися б одразу;

б) поміркували б;

в) не згодилися б.

Додаток В

Тести - опитування для виявлення показників почуттєво-оцінного критерію естетичного сприйняття майбутніх вчителів образотворчого мистецтва.

1. В яких творах авторів, присвячених народним традиціям розкривається метафорична і алегорична природа художнього образу?

а) твори М. Приймаченко

б) твори І. Сколоздри

в) твори О. Мороза

Відповідь: (а) «Їде осінь на коні», «Приїхав молодий Мороз», «Старого року кінь летить»); б) «Весна» (весна у вигляді дівчини на коні), писанкове дерево «Гаївки» в) «Ой зійди, зійди ясен Місяцю…» (місяць у вигляді ріг вола) .

2. Хто автор творів присвячених народним святам і народним традиціям, в яких розкривається метафорична і алегорична природа художнього образу?

а) розкриття образів пір року через постаті людей (сонце, місяць і дванадцять знаків Зодіаку (кінець XVII – XVIII ст.); відповідь:(народний лубок)

б) графічні зображення явищ природи Сонця, Місяця, Дощу, Вітрових сил через постаті людей; відповідь: (О. Кульчицький);

в) Змієнога Богиня Цар-мати, Прамати.

Відповідь:авт. В Прядка.(богиня з ногами – зміями);

3. Які твори присвячені Різдву цих авторів, Ви знаєте?

а) художні М. К. Пимоненко?

б) літературні М. В. Гоголя?

в) музичні Н. А. Римського-Корсакова? П.І. Чайковського?

Відповідь: а) М. К Пимоненко «Ворожіння на різдвяні свята», « Святочні гадання», «Ворожіння» ;б) «Ніч перед Різдвом», в) Н. А

Римський-Корсаков «Ніч перед Різдвом», П І Чайковський «Черевички», П І Чайковський «Лускунчик».

4. Хто автор творів, присвячених Масляній?

а) художнього «Масляна»?

б) музичного «Пори року». Лютий (Масляна)?

в) літературного «Снігуронька» (весняна казка)?

Відповідь: Масляна: Б М Кустодієв «Масляна»

П.І Чайковський «Пори року». Лютий(Масляна);

А.Н. Островський «Снігуронька» (весняна казка)

5. Які художні твори В. Касіяна і І.С. Їжакевича, присвячені Великодню Ви знаєте?

Відповідь: В. Касіян «Пишуть писанки», І.С Їжакевич «На власний смак. Розпис писанок», «Читання апостола у Великодню ніч», «Говельщики в чеканні духівника», писанки;

6.Чи виникає у Вас святковий настрій твору: 1.П.І. Чайковського «Пори року». Квітень (Пролісок); 2.П.І Чайковський «Пори року». Лютий(Масляна); 3. Н. А Римський-Корсаков «Ніч перед Різдвом»,

1.а) Так 2.а)Так 3.а)Так

б) Ні б) Ні б)Ні

7. Які твори присвячені Івану-Купала цих авторів Ви знаєте?

а) художні І.І. Соколова?

б) музичні Д. Саранського?

в)літературні М.В. Гоголя?

Відповідь: І І Соколов «Ніч на Івана Купала», «Дівчата ворожать у ночі проти Купала»;

Д. Саранський «Купала»;

М.В. Гоголя «Ніч напередодні Івана – Купала».

8. Складіть ланцюжок Ваших асоціацій при перегляді художніх і декоративних творів на тему народних традицій Великодня, Івана-Купала:

як наприклад,

Різдво (В.В. Наконечний «Різдво» та «Син Божий народився»)

святковий настрій (І. Сколоздра «Рік новий народився»)

різдвяна зірка (Р.П. Транковський «Мандри з зіркою»)

кутя, святкова вечеря («Кутю проганяють»)

засніжена природа (І. Просяника «Щедрий вечір»)

святочні гадання (М.К. Пимоненка, « Ворожіння на різдвяні свята», « Святочні гадання»)

ряджені Х. Гейслера «Ряджені»

колядування (О. Трутовський «Колядки на Україні»)

місяць і зорі на небі (Т. Дєдова «Різдвяний вечір»)

9. Студентам пропонується переглянути репродукції картин на тему народних традицій і відповісти на запитання:

а) Що хотів показати нам художник в цій картині?

б) Яке враження на Вас справила ця картина?

в) Про які події розповідається в сюжеті цієї картини?

г) Охарактеризуйте прийоми і засоби композиції цього твору.

д) Охарактеризуйте колорит картини, значення кольору в зображенні сюжету.

е) Які спогади і асоціації викликає у вас ця картина?

ж) Якщо Вам сподобався (або не сподобався) художній твір, поясніть

чому?

з) Які асоціації виникають у Вас при перегляді цих творів ? Чому?

10.Практична творча робота на тему народних свят (живопис, малюнок, декоративний твір).

Додаток З.

Анкета-тест за методикою «Самооцінки емоційних станів» для самооцінки емоційних переживань.

Переживання вищих естетичних емоцій і почуттів, які завершуються елементом катарсису (елементом переживання, насолоди) властиві невеликій групі студентів. В анкеті-тесті по методиці «Самооцінки емоційних станів» для самооцінки емоційних переживань користуються шкалою диференційних емоцій Ізарда. Стимульний матеріал (в даному занятті - твори образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва на тему народних свят попередньо раскваліфіковані експертами, наприклад, в відповідності зі шкалою Е.А. Зінченко (1983).

Як показало наше дослідження естетичні емоції завжди позитивні, навіть тоді, коли вони за своїм змістом близькі до найбільш гострих негативних емоцій. Тому для дослідження ми візьмемо тільки позитивні емоції:

1) нейтральний спокій, впевненість – 1бал;

2) слабке позитивне, слабке задоволення, задоволеність – 2 бала;

3) сильне позитивне; сильне задоволення, радість, захоплення –3 бала.

Стимульний матеріал підібраний таким чином, щоб кожний твір, або кожний фрагмент твору визивав у студента, який проходить тест-анкету певну емоцію, яка приблизно відповідає одному з пунктів наведеної вище шкали. Інтенсивність емоції, яку переживає студент при оцінці стимульного матеріалу також може бути оцінена в балах, в даному завданні від 1 до 3, при чому, чим сильніше емоція, тим вище бал.

Наприклад, в якості стимульного матеріалу були запропоновані картини М. Пимоненко «Святочні гадання», Б.М. Кустодієва «Трійцін

день», О. Трутовський «Гадання із дзеркалом», В.І. Сурікова «Взяття сніжного містечка», А.А. Пластова «Пасхальний натюрморт».(табл.2.11)

Приклад оцінки інтенсивності емоції майбутніми вчителями образотворчого мистецтва

Основна емоція.	Градація основної емоції	Оцінка інтенсивності емоції				
		Для градації основної емоції			Для основної емоції сумарної	
Інтерес.	Уважний.	1	3		1	6
	Концентрований		2		2	
	Зібраний				3	
Радість	Утішений				1	1
	Щасливий.					
	Радісний					
Здивування	Здивований.				1	1
	Зчудований					
	Приголомшений					

Студент сам оцінює інтенсивність емоцій, які виникають. Аналіз результатів цього завдання показав, що більшість майбутніх вчителів відмітили різні якості «інтересу» і «здивування» і тільки невелика частина відмітила катарсисний момент «радості».

Додаток К.

Таблиця теста-опитувальника емпатійних тенденцій розробленого А. Мехрабісном і Н. Епштейном.

Визначення рівня тенденції до емпатії в балах

Стать	Рівні емпатичних тенденцій		
	Високий	Середній	низький
Юнаки	25-33	17-24	8-16
Дівчата	29-33	22 – 28	1-21

Ключ

Відповіді „Так'"	1,5,7, 8. 9. 10, 12, 14, 16, 17. 18, 19,25,26, 27,29,31
Відповіді „Ні"	2,3,4,6, 11, 13, 15,20,21,22,23,24.28,30,32.33

Тест-опитувальник

1. Мені стає прикро, коли я бачу, що незнайома людина почувається серед людей самотньо.
2. Люди перебільшують здатність тварин розуміти і переживати.
3. Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття.
4. Мене дратує в нещасних людях те, що вони самі себе жаліють.
5. Коли хтось поруч зі мною нервує, я також починаю нервувати.
6. Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно.
7. Я беру близько до серця проблеми своїх друзів.
8. Часом пісні про любов викликають у мене сильні переживання.
9. Я дуже хвилююся, коли доводиться повідомляти людям неприємні для них звістки.
10. На мій настрій дуже впливають люди, які оточують мене. Коли я бачу людину, яка плаче, то дуже засмучуюсь.

11. Я вважаю іноземців "холодними" і байдужими.

12. Я хотів би знайти професію, пов'язану зі спілкуванням з людьми.

13. Я не засмучуюся, коли мої друзі роблять необдумані вчинки,

14. Мені дуже подобаються спостерігати, як люди приймають подарунки.

15. На мою думку, самотні люди похилого віку недоброзичливі.

16. Коли я бачу людину, яка плаче, то дуже засмучуюсь.

17. Слухаючи деякі пісні, я почуваюся часом щасливою людиною.

18. Коли я читаю книжку (роман, повість тощо), то так переживаю, ніби все, про що читаю, відбувається насправді.

19. Коли я бачу, що з кимсь погано поводяться, то завжди серджуся або переживаю, буваю невдоволеним.

20. Я можу не хвилюватися, навіть якщо всі навколо хвилюються.

21. Якщо мій товариш чи моя подруга починають обговорювати зі мною свої проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.

22. Мені неприємно, якщо люди схлипують і плачуть, коли дивляться кінострічку.

23. Чужий сміх мене не заражає.

24. Коли я приймаю рішення, почуття інших людей на нього, як правило, не впливають.

25.Я втрачаю душевний спокій, якщо оточуючі чимось пригнічені.

26. Я хвилююся, якщо бачу людей, які легко засмучуються через дрібниці.

27. Я дуже засмучуюся, коли бачу страждання тварини.

28. Безглуздо переживати те, що відбувається в кіно або про що читаєш у книжці. [1]

29 . Я дуже засмучуюся, коли бачу безпорадних людей похилого віку.

30. Чужі сльози викликають у мене роздратування, а не співчуття.

31.Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм.

32.Я можу залишатися байдужим (байдужою), коли інші хвилюються.

33. Як ві вважаете , малі діти плачуть без причин?

Таблиця а)

Рівні емпатичних тенденцій у юнаків і дівчат (майбутніх вчителів образотворчого мистецтва) в балах.

Кількість досліджуваних юнаків (ЕК)	Рівні емпатичних тенденцій в балах для юнаків		
	високий 25-33 бала	Середній 17-24 бала	низький 8-1б балів
	Сумарно	сумарно	сумарно
2	50-66	---	--
4	--	68-96	--
5	--	--	40-80

Таблиця б)

Кількість досліджуваних дівчат (ЕК)	Рівні емпатичних тенденцій в балах для дівчат		
	високий 29-33 бала	середній 22-28 балів	Низький 1-21 бал
	Сумарно	сумарно	сумарно
31	899-1023	--	--
46	--	1012-1288	--
46	--	--	46-966

Таблиця в)

Кількість досліджуваних юнаків (КГ)	Рівні емпатичних тенденцій в балах для юнаків		
	високий 25-33 бала	середній 17-24 бала	низький 8-16 бала
	Сумарно	сумарно	Сумарно
3	75-99	--	--
3	--	51-72	--
5	--	--	40-80

Таблиця д)

Кількість досліджуваних дівчат (КГ)	Рівні емпатичних тенденцій в балах для дівчат		
	високий 29-33 бала	середній 22-28 бала	низький 1-21 бала
	Сумарно	сумарно	Сумарно
28	812-927	--	--
49	--	1078-1288	--
46	--	--	46-966

Додаток Л

Тест на художньо-естетичну ерудицію.

1.Яке живописне полотно створив М.К.Пимоненко?

а) «Ніч на Івана-Купала»;

б) «Читання апостола у Великодню ніч»;

в) **«Ворожіння на різдвяні свята»;**

2.Яке живописне полотно, присвячене великоднім традиціям належить пензлю І.С.Їжакевича?

а) **«Читання апостола у Великодню ніч»;**

б) «Мандри з зіркою»;

в) «Діти старого села» (Христослави);

3.Хто з художників працював в такому виді образотворчого мистецтва як «народна картина» на тему народних традицій?

а) І.Є. Рєпін;

б) І.І. Соколов;

в) **В.В. Наконечний;**

4. Хто з художників зображував природні явища, народні звичаї в графічних роботах: «Гагілки», «Зима і літо», «Зима», «Дощ», «Місяць», «Різдво Христове»?

а) Х.Г. Гейслер;

б) **О. Кульчицька;**

в) Е.М. Корнєєва;

5.Який твір належить пензлю А.Рубльова?

а) **«Трійця»;**

б) «Колядники»;

в) «Купайло»;

6.Яку назву мають знаки, зображені на писанках?

а) **солярні знаки;**

б) знаки безкінечності;

в) знаки зірки;

7.Як називається український народний розпис (Дніпропетрівська область)?

а) городецький;

б) **петриківський;**

в) київський;

8.Як називається українська народна лялька?

а) лялька- стовбушка;

б) лялька- мотанка;

в) лялька-зерновушка;

9. Назвіть і намалюйте десять солярних знаків писанки, які Вам найбільше подобаються.

10. Назвіть десять знаків-символів в українській народній вишивці, які Вам найбільше подобаються.

11. Назвіть найвідоміші музеї України, де зберігаються твори народного мистецтва України.

12. Назвіть найпоширеніші види народного розпису на Україні.

13. Назвіть художників-авторів цих картин. Розкажіть про авторів цих творів, визначить епоху і часові рамки життя і творчості митців.

а) «Благовіщення»;

б) «Масляна»;

в) давньоруська ікона «Трійця»;

г) «Масляниця. Млинці в складчину»;

д) «На власний смак. Розпис писанок.»

14. Які народні традиції описані в творах цих авторів. Які графічні і художні твори найбільш яскраво ілюструють ці літературні твори? Розповісти про авторів цих творів, визначити епоху і часові рамки життя і творчості митців.

а) Гоголя М.В.;

б) Кобилянської О.;

в) Островського А.Н.;

15. Які художні та декоративні твори найбільш влучно ілюструють ці музичні твори? Розповісти про авторів цих творів, визначити епоху і часові рамки життя і творчості митців.

а) Н.А. Римського - Корсакова «Снігуронька»;

б) П.І. Чайковського «Лускунчик»;

в) П.І. Чайковського «Пори року»;

г) Н.А. Римський-Корсаков «Ніч перед Різдвом»;

д) різдвяні щедрівки і колядки.

16. Назвіть найвідоміші твори цих авторів, присвячені народним традиціям. Зробіть естетико-художній аналіз одного із творів.

а) Кустодієва Б.М.

б) Соколова І.І.

в) Пимоненко М.К.

г) Їжакевича І.С.

д) Приймаченко М.

17. Наведіть приклади художніх та декоративних творів на тему народних традицій, пов’язаних з такими категоріями у мистецтві:

а)прекрасне;

б)величне;

в)комічне.

Додаток.М

Письмова робота для діагностики діяльнісно-рефлексивного компонента естетичного сприйняття за естетико-діяльнісним критерієм.

Просимо Вас відповісти на запитання після перегляду художніх і декоративних творів на тему народних свят: живопис: І. Соколов «Дівчата ворожать проти Купала»; гравюра (автотипія): М. Ткаченко «Папороть». До твору Г. Данилевського із українських казок (1901р.); народна картина: І. Сколоздри «Гаївки»; ікона: Андрія Рубльова «Трійця»; петриківський розпис; писанки; рушники.

1. Які особливості, правила, прийоми і засоби композиції допомогли автору втілити ідею в форму художнього твору: контрастність; ритм; виділення центру композиції; симетрія; рівновага.
2. За допомогою яких кольорів і відтінків досягає художник ефекту прекрасного, величного, загадкового, піднесеного в творах художньої направленості: І. Соколова «Дівчата ворожать проти Купала»; ікони Андрія Рубльова «Трійця», народної картинки: І. Сколоздри «Гаївки», декоративно-прикладної направленості: писанок, петриківського розпису, рушників. Яке значення ці кольори мали в історичному зрізі, чи впливає на естетичне сприйняття символіка того чи іншого кольору в даному художньому творі?
3. Чи вважаєте Ви художні образи цих творів оригінальними? Завдяки чому? Які асоціації виникають у Вас? Які вдалі метафори, порівняння, уривки з відомих літературних творів або усної народної творчості спадають Вам на думку, коли Ви продивляєтесь ці художні твори?

4. Чи з'являються асоціації і які продивляючись пейзажі реалістичних творів І. Соколова і М. Ткаченко і символіку ікони, писанки, петриківського розпису, вишивки рослинних і ізоморфних форм або інші?

5. Прослухавши музичні твори С.В. Рахманінова «Світле свято» (Пасха) і Н.А. Римського - Корсакова «Снігуронька» фінал (зустріч Ярили - Сонця) зробіть ескізи на мотиви цих музичних творів.

6. Яке Ваше індивідуальне ставлення до цих творів?

Додаток Н.

Естетико-художній аналіз мистецького твору

1.Бачення художнього твору загальним планом, у широкому контексті:	2.Багатопідхідність, яка забезпечує всестороннє охоплення художнього твору і визначення цінності зовнішніх естетичних відношень твору:	3.Визначення смислу і цінності внутрішньої структури художнього твору і виділення його структурних елементів:	4.Естетико-художнє сприйняття і розуміння твору через ряд конкретних історичних, групових, індивідуальних естетичних сприйняттів.	5.Поняття суті твору, цілісне бачення твору:
а)визначення установки і принципів прочитання твору на основі попереднього естетичного досвіду і головного інтерпретаційного підходу, який визначає всі підходи і прийоми – історизму (розгляд твору в аспекті зародження і розвитку в історичному зрізі).	а)розуміння художнього твору як частини духовної культури і культурної традиції на основі гносеологічного та історико-культурного підходів б) розкриття типологічних загальних ознак художніх творів з художньою традицією певного виду мистецтва в) прочитання художнього твору через особистість автора на основі бібліографічного підходу і урахування історії створення художнього твору: психологічний (стан духу художника, його творчі переживання), текстологічний (варіанти твору, ескізи, замальовки, начерки), хронологічний (час написання твору), життєвий (обставини роботи), об'єктивно-фізичні (який матеріал лежить в основі того чи іншого виду мистецтва) на основі творчо-генетичного підходу; г)зіставлення естетичних відношень, втілених в художньому творі з «нормою», яка є усталеною в художній традиції епохи;	а)структура твору (композиційна, сюжетна, кольорова, ритмічна, графічна, пластична); б)семіотика (розгляд художнього твору як знакової системи); в)стилістика твору.	а) сенсорно-перцептивної чутливості; б) емоційно-почуттєвої активності і глибини естетичних переживань; в)переживання насолоди і катарсису; г)переживання прекрасного, бридкого, високого, низького в творі;	а)визначення цінності художньої концепції твору, її відповідності конкретно-історичним і загально-людським, гуманістичним задачам.

Додаток О.

Аналіз художнього образу

1.Сприйняття художнього змісту. Аспекти:	Тема та ідея сюжету, ідейного світу, істини, духу, пафосу твору (емоційного тону) (*від дуже широкого діапазону безпосередніх об'єктів зображення до найбільш загальних соціальних і філософских ідей часу).*
2.Сприйняття внутрішньої (виражальної складової) художньої форми художнього образу. Аспекти:	а) *зображувальний* (в середині цього аспекту можна умовно розрізнити моменти безпосередньо-візуальний те, що безпосередньо зображено художником, наприклад плоди в натюрморті, дерева в пейзажі, фігури людей і асоціативний, який дозволяє розширити зміст твору за межі зображуваного: явища дійсності, які не мають безпосередньо зорового образу (внутрішні конфлікти, психологічний стан, символічне значення);
	б) *тектонічний* (взаємообумовленість конструкції і форми, яка виражена в конкретному матеріалі),
	в) *композиційний* (формування конструкції і тектоніки художнього образу, взаємно гармонійне або навмисно дисгармонійне розташування окремих частин зображуваного, об'єднання всіх елементів пластичної форми, досягнення цілісності композиції);
	г) *структурний* (образ-задум, образ-знак, образ-сприймання);
	д) *ритмічний* (закономірне чергування елементів для вирішення композиції твору); *графічний* (лінійна і просторова конструкція);
	е) *пластичний;*
	ж) метафоричний (думка, іншомовність, що розкриває одне явище через інше, смислове через видиме; при тому в образі для його виразності досить часто поєднується непоєднуване в житті); *метонімічний* (ціле подається через його частини, загальне — через часткове вираження);
	з)*алегоричний* (встановлення зв'язку між образом і значенням, як наприклад: лев як уособлення сили і т. п.);
	к) *символічний* (має багатоманітні форми прояву на всіх рівнях його структури: від рівня елементарного знаку і художнього прийому до рівня архетипного, глибинного змісту образу твору як складного і цілісного).
3.Сприйняття зовнішньої (зображувальної складової) художньої форми художнього образу. Аспект:	матеріало–технологічний**.**

Додаток П

Аналіз мікрообразів

1.Образ природи
2. Образ національного костюму
3. Образи атрибутики народного свята
4. Образи обрядових дійств народних свят
5. Образ народного або релігійного міфу
6. Релігійні образи пов’язані з євангельськими історіями Христа

Додаток Р

Сформованість естетичних умінь у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва

№ П№	Естетичні уміння	Високий		Достатній		Середній		Низький	
		абс	%	абс	%	абс	%	абс	%
1	Уміння акцентувати увагу і активно емоційно сприймати твір мистецтва.	–	–	–	–	83	31	185	69
2	Уміння засвоювати передовий естетичний досвід	–	–	–	–	99	37	169	63
3	Уміння образно пояснити твір мистецтва і висловлювати власну думку про твір.	–	–	–	–	70	26	198	74
4	Уміння фіксувати побачене прекрасне, дивовижне, незвичайне в процесі сприйняття і емоційно відгукуватися на побачене	–	–	–	–	54	20	214	80
5	Уміння отримувати насолоду від естетичного сприйняття твору мистецтва.	–	–	–	–	43	16	225	84
6	Уміння залучати асоціації в процесі естетичного сприйняття.	–	–	–	–	88	33	180	67
7	Уміння втілювати тему народних традицій в творчі роботи.	–	–	–	–	115	43	153	57
8	Уміння емоційно-почуттєво переживати і оцінювати явища мистецтва.	–	–	–	–	102	38	166	62
9	Уміння розрізняти прекрасне, бридке, високе, низьке в житті і мистецтві.	–	–	–	–	145	54	123	46
10	Уміння організувати художньо-творчу діяльність у себе і своїх учнів.	–	–	83	31	110	41	75	28
11	Уміння естетико-художньо аналізувати твори мистецтва і включатися в обговорення і спілкування за їх допомогою з учнями.	–	–	–	–	145	54	123	46
12	Уміння формувати естетичні	–	–	–	–	134	50	134	50

	почуття, смаки, уміння естетико-художньо образно мислити і проникнутися душевним станом учнів.									
	Середня			6,9	2,6	99	44	131		

Додаток С.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Імені Г.С. СКОВОРОДИ

Навчальна дисципліна:

ЕСТЕТИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА

ПРОГРАМА

Спецкурсу за кваліфікацією

Підготовки----------Бакалавр----------
(назва освітньо-кваліфікаційного рівня)

галузь знань ----------0202------Мистецтво
(шифр і назва напряму)

Напрям підготовки------6.020205--------Образотворче мистецтво
(шифр і назва спеціальності)

Харків - 2014

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

Номери та найменування тем	Розподіл навчального часу за видами занять				
	Лекції	Практичні, семінарські	Модульний контроль	Індивідуальна робота	Самостійна робота
Тема 1. Художні і декоративні твори на тему народних традицій їх естетико-художні зображально-виражальні можливості.	2				2
Тема 2. Значення колориту при створенні і сприйнятті живописного твору, його композиційного задуму		2			2
Тема 3. Образотворче, декоративно-ритмічне, експресивне значення характеру лінії і білого фону паперу при створенні і сприйнятті графічного твору.		2			2
Тема 4. Метафорично-алегорична природа народної картини як засіб вираження багатства фантазії, уявлень про народні традиції, колоритність, духовність, ментальність	2	2			2
Тема 5. Поєднання кольору в давньоруській іконі з канонами кольору християнської символіки і їх особлива естетична цінність в міфах і символах.	2			2	2
Тема 6. Основні позитивні якості художньої та декоративної виразності святкової писанки: поліхромність, графічність, ажурність, колір, ритм, симетрія.		2			2
Тема 7. Виразні прийоми і засоби стилізації, індивідуальний неповторний характер форм, кольору і ліній в декоративному розписі.		2			2
Тема8. Споконвічні архетипи-символи і кольори вишивки.	2				2
Тема 9. Народна лялька – сутність етнічних смаків та уподобань, національних пластично-декоративних розумінь, ментальності, образних уявлень.	2	2		2	2
Всього годин	10	12	1	4	18

Мета спецкурсу «Естетичне сприйняття творів мистецтва» – підготовка майбутніх вчителів образотворчого мистецтва до професійної роботи в загальноосвітніх школах та спеціалізованих мистецьких закладах; усвідомлення студентами переоцінки і відновлення значення художніх та декоративних творів на тему народних традицій в сучасних культурно-освітніх умовах; набуття естетико-художніх знань, умінь, навичок естетично емоційно-почуттєво сприймати, образно асоціативно мислити, уявляти тематику народних свят в художніх творах та творах декоративно-прикладного мистецтва. Навчання студентів педагогічним методичним підходам, які сприяють розвитку у майбутніх вчителів образотворчого мистецтва потреби і здатності розуміти, шанувати, використовувати, переосмислювати велику спадщину видатних художників з тематики народних традицій, а також народне мистецтво, твори багатьох видів якого є безпосередньою атрибутикою народних свят, передавати свій досвід своїм учням.

У результаті вивчення курсу студент має набути таких компетенцій: поєднання педагогічної майстерності з вивченням теоретичних і практичних основ естетики, психології, живопису, графіки, видів ДПМ (декоративний розпис, писанкарство, вишивка, українська народна лялька), історії мистецтва, української культури).

Основні завдання курсу:

- Вміти аналізувати і оцінювати художні та декоративні твори на тему народних свят, ураховуючи значення колориту при створенні і сприйнятті *живописного* твору, його композиційного замислу, святкового, радісного настрою, стану, емоцій і почуттів аж до переживання естетичної насолоди.
- Вміти переживати радощі, сум, прекрасне, піднесене при створенні і сприйнятті *графічного* твору.

- Відчувати і вміти аналізувати метафорично-алегоричну природу *народної картини* як засобу вираження багатства фантазії, уявлень про народне свято, колоритності, духовності.
- Розвивати уміння естетично-почуттєво сприймати поєднання кольору в *давньоруській іконі*, його естетичну цінність в міфах і символах.
- Вміти оцінювати основні позитивні якості художньої та декоративної виразності *святкової писанки*: поліхромність, графічність , ажурність, колір, ритм, симетрія, і їх вплив на естетичне сприйняття особистості.
- Знати, розуміти і відчувати значення виразних прийомів і засобів стилізації, розробки виразного індивідуального неповторного характеру форм, кольору і ліній в *декоративному розписі*, зв'язку з народними святами.
- Розуміти і почуттєво сприймати архетипи-символи і кольори *вишивки*.
- Розвивати національні пластично-декоративні розуміння, образні уявлення про *народну ляльку*.
- Практичне опанування провідними видами роботи з учнями загальноосвітніх шкіл та спеціалізованих мистецьких закладів.
- Розвиток вміння викладати різні теми даного курсу за допомогою адекватних форм і методів роботи в загальноосвітніх школах та спеціалізованих мистецьких закладах.
- Підготовка до бакалаврської практики у загальноосвітніх школах та спеціалізованих мистецьких закладах з даної дисципліни.

Формування відповідального ставлення студентів до ролі вчителя у загальноосвітніх школах та спеціалізованих мистецьких закладах, прагнення поповнювати знання, підвищувати професійну майстерність, уміння навчати учнів загальноосвітніх шкіл та спеціалізованих мистецьких закладів відповідно до потреб суспільства.

ЗМІСТ КУРСУ

Тема 1. Художні і декоративні твори на тему народних свят і їх естетико-художні зображально-виражальні можливості. Художні образи графічних творів, творів живопису, петриківського розпису, писанкарства, вишивки, народної ляльки, які присвячені тематиці народних свят і є найбільш впливовими на естетичне сприйняття особистості. Дидактичні функції художніх та декоративних творів на тему народних свят.

Тема 2. Значення колориту при створенні і сприйнятті живописного твору, його композиційного задуму. Живописні твори на тему народних свят: Різдва, Масляної, Благовіщення, Трійці, Івана-Купала, Спаса. Дидактичні функції живописних творів. Роль колориту в живописному творі (несе велику інформацію для зорового сприйняття; за допомогою кольору виражається сутність твору, замисел, його настрій, стан, емоційно-почуттєва складова. Характер колориту, виражений як в відтінках так і в формах кольорових плям, має сутнісне значення при створенні і сприйнятті твору)

Тема 3. Образотворче, декоративно-ритмічне, експресивне значення характеру лінії і білого фону паперу при створенні і сприйнятті графічного твору.Графічні твори на тему народних свят: Різдва, Масляної, Благовіщення, Трійці, Івана-Купала, Спаса. Дидактичні функції графічних творів. Образотворче, декоративно-ритмічне, експресивне значення лінії, які можуть виражати суб'єктивні почуття художника, оскільки своїми комбінаціями, співчуттям і дисонансами, співдружністю або зіткненням вони можуть хвилювати або заспокоювати глядача, взагалі створювати у нього певний настрій, впливати на естетичне сприйняття.

Тема 4. Метафорично-алегорична природа народної картини як засіб вираження багатства фантазії, уявлень про народне свято,колоритності, духовності. Народна картина на тему народних свят: Різдва, Масляної, Благовіщення, Трійці, Івана-Купала, Спаса. Дидактичні функції народної

картини. Виразні метафорично-алегоричні можливості народної картини і її вплив на естетичне сприйняття.

Тема 5. Поєднання кольору в давньоруській іконі з канонами кольору християнської символіки і їх особлива естетична цінність в міфах і символах. Ікона – абсолютний взірець сакрально-культурних творів високої художньої якості. Її гуманістичний потенціал і катарсисний вплив. Ікона – фонд світової художньої класики, актуальний для людства. Дидактичні функції ікони. Колір в давньоруській іконі в поєднанні з канонами кольору християнської символіки відіграє першочергову роль при естетичному сприйнятті.

Тема6. Основні позитивні якості художньої та декоративної виразності святкової писанки: поліхромність, графічність, ажурність, колір, ритм, симетрія. Писанка – атрибут і символ Великодня. Символіка писанки, орнаментика писанки, кольорове значення писанки. Дидактичні функції писанки. Осягнення виражальних можливостей зображення писанки, взаємозв'язку характеру зображення і його емоційно-почуттєвого сприйняття.

Тема7. Виразні прийоми і засоби стилізації, індивідуальний неповторний характер форм, кольору і ліній в декоративному розписі. Декоративний народний український розпис. Святкова оселя, прикрашена орнаментами українського народного розпису. Дидактичні функції народного розпису. Осягнення стилізації, яка потребує узагальнення цілого ряду ознак, характерних для даного роду об'єктів, а також придання індивідуальної виразності об'єкту. Оволодіння виразними прийомами і засобами стилізації в декоративному народному розписі, розкриття і сприйняття різноманітності можливостей передачі естетичних якостей об'єкта. Розуміння елемента і тла. Розуміння активності простору для найбільш виразного виявлення елементу. Домінування в композиції елементу і підкреслювання значимості елемента тлом. Створювання елементом руху тла і підпорядкування тлом елементу.

Ефективність творчого завдання в розумінні кількісного і якісного співвідношення і взаємодії елемента і тла, розуміння тла як активного композиційного елементу, взаємозв'язку елемента з тлом.

Тема 8. Споконвічні архетипи-символи і кольори вишивки. Символіка вишивки, орнаментика вишивки, кольорове значення вишивки. Дидактичні функції вишивки. Вишивка – обов'язків атрибут народного свята.

Естетичні, етичні, культурологічні основи мотивів та символіки українського народного орнаменту. Види орнаментів української народної вишивки (геометричні, рослинні, зооморфні). Особливості стилізації композицій виконаних в техніці «вишивка». Особливості колористичного строю в композиціях виконаних в техніці «вишивка».

Тема 9.Народна лялька – сутність етнічних смаків та уподобань, національних пластично-декоративних розумінь, образних уявлень. Українська народна лялька: види народних ляльок та їх обрядове значення. Сучасні народні ляльки. Дидактичні функції народної ляльки.

Додаток Т. (Додаток Т1)

(Додаток Т2)

(Додаток Т3)

(Додаток Т4)